

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
MEVLÂNA ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
MEVLÂNA VE MEVLEVİLİK ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI

MEVLÂNA'NIN MESNEVİSİNDE RENKLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman

Doç. Dr. Ali TEMİZEL

Hazırlayan

Solmaz Amini ZADEH

KONYA – 2017

دانشگاه سلجوق

انستيتوي تحقيقاتي مولانا

رنگ در مثنوي مولانا

تذ فوق ليسانس

استاد راهنما: دكتور علي تميزال

تأليف: سولماز اميني زاده

قونيه - بهار ۱۳۹۶

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	SOLMAZ AMINI ZADEH
	Numarası	137201001001
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Mevlâna ve Mevlevîlik Araştırmaları
	Programı	Tezli Yüksek Lisans
	Tezin Adı	"Mevlâna'nın Mevnevî'sinde Renkler"

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin imzası
(İmza)

SELÇUK
ÜNİVERSİTESİ

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Mevlâna Araştırmaları Enstitüsü Müdürlüğü

Yüksek Lisans Tezi Kabul Formu

Öğrencinin

Adı Soyadı SOLMAZ AMINI ZADEH

Numarası 137201001001

Ana Bilim / Bilim Dalı Mevlâna ve Mevlevîlik Araştırmaları

Programı Tezli Yüksek Lisans

Tez Danışmanı Doç. Dr. Ali TEMİZEL

Tezin Adı "Mevlâna'nın Mevnevî'sinde Renkler"

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan "Mevlâna'nın Mevnevî'sinde Renkler" başlıklı bu çalışma 08/03/2017 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Ünvanı, Adı Soyadı
Doç. Dr. Ali TEMİZEL

Danışman ve Üyeler
Danışman

İmza

Yrd. Doç. Dr. Hakan KUYUMCU

Üye

İmza

Yrd. Doç. Dr. Fahrettin COŞGUNER

Üye

İmza

فهرست

صفحه	عنوان
XI	Ön söz
XII	مقدمه
1	پیشگفتار
1	بخش اول:
1	۱-۱ رنگ چیست
5	۱-۲ تأثیر رنگ ها
12	۱-۳ رنگ در ادیان و فرهنگ های مختلف
18	۱-۴ رنگ در اسلام و قرآن
24	۱-۵ رنگ در تصوّف اسلامی
31	۱-۶ رنگ در طریقت مولویه
37	بخش دوّم: رنگ در مثنوی
40	۲-۱ دسته بندی آماری رنگ ها در مثنوی
44	۲-۲ مفهوم رنگ در مثنوی
57	۲-۳ مفهوم آبی در مثنوی
65	۲-۴ مفهوم زرد در مثنوی
72	۲-۵ مفهوم سبز در مثنوی
81	۲-۶ مفهوم سرخ در مثنوی
86	۲-۷ مفهوم سفید در مثنوی
92	۲-۸ مفهوم سیاه در مثنوی
103	بخش سوّم: ابیات شامل واژگان مرتبط با رنگ ها
103	۳-۱ ابیات شامل واژه رنگ
129	۳-۲ ابیات شامل واژه آبی
134	۳-۳ ابیات شامل واژه زرد
148	۳-۴ ابیات شامل واژه سبز
160	۳-۵ ابیات شامل واژه سرخ
166	۳-۶ ابیات شامل واژه سفید
174	۳-۷ ابیات شامل واژه سیاه
201	نتیجه
208	منابع

Öğrencinin

Adı Soyadı SOLMAZ AMINI ZADEH

Numarası 137201001001

Ana Bilim / Bilim Dalı Mevlâna ve Mevlevîlik Araştırmaları

Programı Tezli Yüksek Lisans

Tez Danışmanı Doç. Dr. Ali TEMİZEL

Tezin Adı "Mevlâna'nın Mevnevi'sinde Renkler"

ÖZET

Mevlana Celal'din Rumi, büyük Ortadoğu şairi, yaklaşık yedi yüzyıl önce Mesnevi adlı ünlü şiir kitabında, önemli İslami tasavvufi dersler vermektedir. Mesnevi'nin üzerinde çalışılmış binlerce eski ve yeni eser bulunabilmekte ancak Mesnevi'de renkler hakkında pek çok çalışma yapılmamaktadır. Bu çalışma Mesnevi'de renkler üzerindedir ve amaç, Mevlana'nın düşüncesinde renklerin gerçek ve gizli anlamlarını anlayabilmektir. Bu amaçta, önce Mesnevi'de renkler kelimeleri içeren bütün mısralar çıkartılıp sonra bilimde, tarihte, ülkelerde, farklı kültürlerde, İslam'da, tasavvufta ve özellikle Mevlevî tarikatında renkler anlamları ve sembolizmi yardımı ile her renk incelenmektedir.

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Mevlâna Araştırmaları Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin

Adı Soyadı	SOLMAZ AMINI ZADEH
Numarası	137201001001
Ana Bilim / Bilim Dalı	Mevlâna ve Mevlevîlik Araştırmaları
Programı	Tezli Yüksek Lisans
Tez Danışmanı	Doç. Dr. Ali TEMİZEL
Tezin İngilizce Adı	"Colors In The Mathnawi Of Maulana"

SUMMARY

Mevlana Jelaluddin Rumi, great poet of ancient middle east, in his famous poem book of Mathnawi, teaches important lessons about islamic mysticism around seven centuries ago. There are lots of old and recent Works regarding the real meaning of his words but the colors in Mathnawi are not being researched vastly. This research is about colors in Mathnawi and the goal of this project is to realize the true and hidden meaning of colors in teachings of Maulana. In order to do so, first all of the verses containing colors in Mathnawi have been determined and then each color has been analysed separately together with the meaning and symbolism of colors throughout science, history, islamic and other cultures and religions, sufism and specially Mevlevy branch of mysticism.

ÖN SÖZ

Dünyanın en ünlü mutasavvıfların biri olan Mevlana Muhammed Celaleddin Belhi Rumi, Mesnevi adlı altı ciltlik eserinde derin İslami ve tasavvufi kavramları şiir şeklinde söylemiş ve yazmıştır. Yaklaşık 800 yüz yıldan buyana araştırmacılar Mesnevi üzerinde çalışmalarına devam etmektedir. Ancak bugüne kadar Mesnevi'deki renkler hakkında kapsamlı bir araştırma yapılmamıştır.

Çalışmanın asıl amacı Mesnevi'deki renklerin etkilerini incelemektir. Bu nedenle renkler önce bilimsel olarak dikkate alındı. Sonra tarih boyunca renklerin neleri simgelediği, farklı inanç ve kültürlerde renklerin hangi alanlarda kullanıldığı araştırıldı. Bu bilgiler ışığında renklerin İslam'da, tarikatlarda ve Mevlevilikteki yeri, önemi ve anlamı hakkında bilgi vererek, Mevlana'nın renkler hakkındaki düşüncesi ve Mesnevi'deki anlamları incelendi.

Çünkü insanoğlu her an çeşitli renklerin içinde yaşamakta ve bu renklerden etkilenmektedir. Buna trafik ışıklarının yeşil ve kırmızı olması, tehlike ve uyarı levhalarının siyah olması, sağlık çalışanlarının beyaz giymesi gibi misaller verebiliriz. Renkler buldukları ortamı büyük veya küçük, sıcak veya soğuk, ağır veya rahat gösterebilirler. Renkler insanları heyecanlandırabilir veya sakinleştirebilir, mutlu veya üzgün hissettirebilirler, enerjilerini artırabilir veya azaltabilirler. Özetle her rengin kendine özel fiziksel, zihinsel ve ruhsal etkisi vardır. Bu etkileri günlük hayatımızın her yönünde görebiliriz. Mevlana, Mesnevisinde renklerden çok bahsetmektedir; içinde renk olan beyitler önemli, bir o kadarda kıymetli mesajlar taşımaktadır. Beyitlerin içlerindeki sırrı anlamaya çalışmak Mevlana'yı tanımaya ve onun düşüncelerini anlamaya çalışmak demektir.

Çalışmamızda üç kısımdan oluşmaktadır. Birinci bölümde renkler hakkında genel bilgiler bulunmaktadır. İkinci bölümde Mesnevi'de bahsedilen her renk ayrı ayrı incelenmektedir. Üçüncü bölümde ise renklerin geçtiği beyitleri bulunmaktadır.

Bu çalışmada Mesnevi'nin altı cildi şerhiyle beraber okunup renklerin yer aldığı bütün beyitler numaraları ile yazıldı. Beyitlerde renkler büyük font ile gösterildi.

Son olarak tezime yardımcı olan ve destek veren danışmanlarım Doç. Dr. Ali Temizel'e ve Doç. Dr. Nuri Şimşekler'e, Mesnevihan Mohammed Bordbar'a, Değerli Esin ve Faruk Çelebi'ye, Dr. Tofig Sobhani'ye, Tez Savunması Jüri Grubuna, Mevlana Araştırmaları Enstitüsü uzmanı Selman Karadağ'a, UCLA Üniversitesi kütüphanesi müdürüne, Mevlana Müze Müdürü Yusuf Benli'ye sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Solmaz Amini ZADEH

2017 - Konya

مولانا جلال الدین محمد بلخی رومی، شاعر و عارف نامدار قرن سیزدهم مشرق زمین و معلم بزرگ معنویت در اثر منظوم شش جلدی خود معروف به مثنوی که حاوی حدود بیست و شش هزار بیت است مفاهیم عمیقی از تصوف اسلامی را در قالب شعر گنجانده و برای بشریت به یادگار گذاشته است و امروزه پس از گذشت بیش از هفتصد سال از به نگارش در آمدن مثنوی، بررسی و تدقیق پیرامون این کتاب پر محتوا همچنان ادامه دارد و کتاب ها و مقالات زیادی در رابطه با تعالیم بی پایان مثنوی به چاپ رسیده است. با وجود تحقیقات فراوان و همه جانبه پژوهشگران و استادان مولانا شناس بر روی این کتاب شعر شش جلدی، یکی از موضوعاتی که تا به امروز کمتر به آن پرداخته شده مبحث رنگ در مثنوی مولانا است.

در این پژوهش، چگونگی کارکرد رنگ ها در مثنوی مورد مطالعه قرار گرفته است. به این منظور، رنگ ابتدا از دیدگاه علمی مورد توجه قرار گرفته و منشأ و ماهیت آن مشخص شده است زیرا بدون دانستن دقیق طرز کار فیزیکی رنگ ها نمی توان به کنه فعل و انفعالات غیر فیزیکی آنها پی برد. سپس تاریخچه ای کوتاه از مفهوم رنگ ها در طول حیات بشر در میان اقوام کهن، در بین ملت های گوناگون، در کشورها و فرهنگ های مختلف، در قرآن و اسلام، و در تصوف اسلامی، و به ویژه در طریقت مولویه انجام پذیرفته که در این راستا علاوه بر کتاب های مرجع و آیات قرآنی، گاهی از روایات و آراء فقها و نظریات های روان شناسان و متخصصان علوم تجربی و همچنین از گفته های شفاهی مشایخ سلسله مولویه در مورد تأثیرات و معانی رنگ ها نیز استفاده به عمل آمده است. با در دست داشتن این اطلاعات به عنوان پشتوانه ای برای درک مفهوم رنگ از نقطه نظر صوفیانه، در تحلیل معنا و مفهوم رنگ ها در مثنوی معنوی مولانا تلاش شده است.

در ابتدا باید خاطر نشان ساخت که تحقیق پیش رو، بیش از اینکه رویکرد تحلیلی بر چرایی به کار رفتن رنگ های خاص در مثنوی باشد جنبه آماری دارد و یک پروژه گزارش وار است از رنگ های موجود در شش جلد مثنوی که ممکن است متضمن مفاهیم عمیق و حتی رمزی و مخفی صوفیانه باشند چرا که نگرش موشکافانه به معنای اصلی و هدف مولانا از این رنگ آمیزی صفحات مثنوی اش مستلزم آشنایی کامل با رنگ شناسی هنری، آگاهی علمی کافی از روانشناسی رنگ ها، شناخت همه جانبه آموزه های اسلام و قرآن، دانستن اصول تصوف، داشتن پیش زمینه ای قوی از عرفان مولانا و همچنین بررسی دوباره و دوباره مثنوی از اول تا به آخر است.

این پروژه تحقیقاتی از سه بخش عمده تشکیل شده است. بخش اول شامل ارائه دانستنی های جامع و کلی از نقطه نظر علمی، تاریخی، فلسفی، روانشناسی و عرفانی در مورد رنگ ها می باشد. در بخش دوم، هر رنگی که در مثنوی ذکر شده باشد به طور جداگانه تحت سرفصل مختص به خود بررسی شده است. هدف این بخش، تلاش برای فهمیده شدن جایگاه هر رنگ در اندیشه مولانا به واسطه اطلاعات آماری و تشابهات ابیات در بر دارنده یک رنگ

خاص و با توجه به خواص آن رنگ از دیدگاه متصوّفان و دانشمندان دینی قبل از مولانا و نیز اطلاعات علمی اثبات شده مربوط به آن می باشد. بخش سوم شامل استخراج واژگان مرتبط با رنگ در کلیه بیت ها (و عنوان های هر حکایت) در مثنوی است. این بخش که قسمت عمده این تحقیق را تشکیل می دهد شامل دسته بندی ابیاتی از دفتر شش گانه مثنوی است که در آنها نامی از رنگ ها به میان آمده. در این راستا ابتدا تمامی ابیات کلیه شش دفتر مثنوی به همراه شرح و تفسیر آن مورد مطالعه قرار گرفته و بیت هایی که شامل یک رنگ خاص، خود واژه رنگ، و یا اشاره تلمیحی به رنگ ها باشد به همراه شماره بیت مورد نظر جمع آوری گشته و سپس بر حسب رنگ مورد نظر، گرد آوری گشته و کلاسه شده است. به عنوان مثال، همه ابیات شامل کلمه «سفید» به ترتیبی که در مثنوی درج شده به توالی ذکر گشته اند و کلمه «سفید» در این بیت ها با فونت درشت متمایز شده است. تا حد امکان سعی شده که هر بیت به همراه عنوان بخش مربوطه آورده شود تا مشخص باشد هر رنگ خاص در کدام بخش از مثنوی به کار رفته است. عنوان ها با فونت درشت قبل از هر بیت متمایز شده اند. هر جا که کلمه های مرتبط به رنگ ها در عنوان یک بخش از مثنوی وجود داشته باشد آن کلمه با فونت درشت تر نشان داده می شود. در مواردی، معنی و مفهوم یک بیت وابسته به ابیات قبلی یا بعدی است که برای درک بهتر علت استفاده شدن یک رنگ ویژه در یک بیت، سایر ابیات وابسته نیز آورده می شود علی‌رغم اینکه ممکن است در آن بیت ها کلمه ای مربوط به رنگ ها وجود نداشته باشد. لازم به ذکر است که این دسته بندی بر مبنای حرف اول رنگ های موجود در مثنوی و به ترتیب حروف الفبا می باشد.

در این تحقیق، برای مشخص ساختن ابیات مثنوی پس از هر بیت داخل پرانتز شماره دفتر و سپس شماره بیت ذکر می شود. برای مثال، (۱۹۶۵،۱) به معنای بیت شماره ۱۹۶۵ می باشد که متعلق به دفتر اول مثنوی است. گاهی یک واژه مرتبط با رنگ ها نه در یک بیت شعر بلکه در عنوان و سرفصل یک بخش از مثنوی ذکر شده که در این موارد، عنوان مربوطه به همراه شماره دفتر داخل پرانتز آورده می شود. آیات قرآن نیز با ذکر سوره و شماره آیه داخل پرانتز مشخص می شوند. به عنوان نمونه، عبارت (بقره، ۷) به معنای آیه هفتم از سوره بقره است. ترجمه آیات و احادیث نیز در پایان متن عربی داخل پرانتز آورده می شود. همچنین هر جا که از کسی نقل قول شده باشد نام شخص مورد نظر به همراه شماره صفحه کتابی که مورد استناد قرار گرفته بلافاصله در پایان سخن آورده می شود. لیست تمامی کتاب ها و مقالات استفاده شده در صفحه آخر در قسمت منابع قابل مشاهده است.

در خاتمه لازم است از زحمات و راهنمایی های راهگشای استادان ارجمند، دکتر علی تمیز آل و دکتر نوری شمشکلر، مدیر انیستیتوی مولانا پژوهی دانشگاه سلجوق که مدرّس دروس دانشگاهی آشنایی با سیستم فکری مولانا و روش تحقیق در مورد مثنوی و در عین حال استاد راهنمای این پروژه بوده اند نهایت تشکر و قدردانی به عمل آورده شود که بدون کمک ها و مشاوره های ایشان این تحقیق مسلماً بدینگونه پیش نمی رفت و با این شکل و اسلوب به پایان نمی رسید. در ضمن باید از حضور پر رنگ آقای محمد بردبار، معلم و مثنوی خوان گرانقدر که من را از کودکی با مولانا آشنا کرده و تا اکنون نیز در هر قدم در کنار من بوده نیز سپاسگذاری بکنم. همچنین از تمام افراد دیگری که

در این راه همراه بوده اند از جمله نواده های مولانا آقای فاروق چلبی و خانم اسین چلبی که جلساتی در مورد این پروژه با هم داشتیم، استاد قمشه ای، استاد توفیق سبحانی، شیخ نادر کارنی بویوکلر، آقای اسماعیل فتر در آمریکا، مسئولان دانشکده ایران شناسی و کتابخانه دانشگاه یو سی ال ای در لوس آنجلس، مسئولان انیستیتوی مولانا شناسی دانشگاه سلجوق در شهر قونیه و استادان محترم هیأت ژوری دفاعیه، مسئولان موزه و آرامگاه مولانا، خانم فروزنده اربابی نماینده بنیاد بین المللی مولانا در ایران که مسئول بسیاری از هماهنگی های لازم بوده نیز تشکر می کنم.

جهان بدون رنگ ها، بدون شک قابل تصور نیست. آدمی به طور مداوم با رنگ ها مواجه است و از این رو می توان گفت که رنگ ها بیش از بسیاری از عناصر دیگر روی زمین، دارای کنش و واکنش با انسان هستند. اثرات رنگ ها بر اطرافشان تا حدی است که می توانند محیط را شاد یا غمگین، سبک یا سنگین، گرم یا سرد و بزرگ یا کوچک جلوه دهند و در موجودات زنده احساس خوشحالی یا ناراحتی ایجاد کنند، باعث افزایش یا کاهش انرژی شوند، و هیجان یا آرامش ایجاد کنند.

هر رنگ باعث برانگیخته شدن حالت ویژه ای در انسان می شود که دامنه اش دربر گیرنده حالات جسمی، ذهنی و روحی است. استفاده گسترده و با اهمیتی که از رنگ های مختلف در زندگی روزمره به عمل آورده می شود و از جمله مهم ترین آنها می توان به کاربرد رنگ سفید روپوش کادر بیمارستانی، رنگ سیاه علامت های خطر، رنگ سبز و زرد و قرمز در علائم راهنمایی و رانندگی و موارد مشابه دیگر اشاره کرد، بیانگر این مطلب می باشد که یک ارتباط ذاتی به قدمت تاریخ بین رنگ ها و انسان وجود دارد که به مرور زمان باعث به وجود آمدن باورهای خاصی در مورد تأثیر بخشی هر رنگ گشته است. بعضی از این باورها کاملاً غریزی بوده و برخی دیگر از کاربردهای قراردادی رنگ ها نیز مربوط به اصول اثبات شده تأثیرات روانی است که رنگ های خاص بر ذهن انسان به جا می گذارند؛ از همین رو است که رنگ قرمز در سراسر دنیا برای تابلوهای هشدار به کار می رود زیرا قرمز بیش از هر رنگ دیگری چشم را به سوی خود می کشاند و با دیدن رنگ قرمز به طور ناخودآگاه احساس خطر و آماده باش در انسان برانگیخته می شود.

رنگ ها چنان با فطرت آدمی در آمیخته اند که در کهن ترین آثار باستانی کشف شده از جمله ساختمان ها، ظروف و البسه نیز به چشم می خورند که گواهی بر این امر است که مفهوم رنگ، جزئی جدانشدنی از وجود انسان است. تصوّف که به عنوان مسلک درونی قلب و ذات بشر از دیرباز به طرق گوناگون در پس زمینه تاریخ وجود داشته نیز همواره با رنگ ها گره خورده و رنگ در تصوّف، وجوب و قدمتی طولانی دارد و اغلب از ماهیت های روحانی برخوردار است. رنگ ها در مثنوی مولانای روم نیز حضور صوفیانه ای دارند و منتظر رمز گشایی توسط پویندگان راه مولوی هستند.

بخش اول

۱-۱ رنگ چیست؟

«رنگ» یک کیفیت است که توسط چشم از ظاهر هر چیزی دیده شده و بخشی از چگونگی آن را توصیف می کند. در تعریف علمی تر، رنگ در واقع انعکاس نور از سطح اجسام است و نور، موج الکترومغناطیسی با طول موج های مختلف است و هر رنگ، یک طول موج خاص از نور می باشد. عملکرد رنگ به این صورت است که وقتی نور به

یک ماده می‌تابد بعضی از طول موج های نور مرئی توسط آن ماده جذب شده و باقی طول موج ها از سطح جسم بازتابیده شده و وارد چشم انسان می‌شوند. رنگ به این طول موج منعکس شده بستگی دارد. طول موج رنگ بنفش کمتر از سایر رنگ ها است و قرمز دارای بلند ترین طول موج می‌باشد. رنگ های دیگر نیز طول موج هایی میان قرمز و بنفش را دارا هستند. وقتی نور به چیزی می‌تابد طول موج خاصی از نور از آن جسم منعکس می‌شود و وارد چشم انسان شده و توسط اعصاب بینایی به مغز منتقل می‌گردند. مغز می‌تواند طول موج ها را شناسایی کند و تشخیص بدهد که هر شیء به چه رنگ است. جسمی که به رنگ سیاه دیده می‌شود در واقع تمامی طول موج های نور را جذب کرده و هیچ نوری از آن به چشم انسان نمی‌رسد و یک شیء سفید بر خلاف سیاه هیچ طول موجی را جذب نکرده و تمام نوری که به آن تابیده شده را از خود منعکس می‌کند.

واحد اندازه گیری انرژی امواج، تعداد موج در هر ثانیه است که ارتعاش در ثانیه یا هرتز یا فرکانس نامیده می‌شود. ارتعاشات قوی دارای فرکانس بیشتر هستند و برعکس، به این معنی که با افزایش انرژی و قدرت موج، تعداد موج هایی که در یک ثانیه از یک شیء ساطع می‌شود زیادتر بوده و امواج به هم نزدیکی تر و پرچگال تر هستند اما سرعت موج که مدت زمان پیمودن یک مسیر است کمتر خواهد بود.

نور از دیدگاه علم فیزیک، از امواج الکترومغناطیسی تشکیل یافته که با سرعت حدود ۲۹۹۰۰۰ کیلومتر در ثانیه (که به آن سرعت نور می‌گویند) در خلاء تشعشع پیدا می‌کند. امواج صوتی از ارتعاشاتی می‌ان ۳۲ تا ۷۳۰۰۰ ارتعاش در ثانیه ایجاد می‌شود. امواج حرارتی شامل ارتعاشاتی با حدود ۱۳۴ تریلیون ارتعاش در ثانیه است. امواج نوری با طول موج کوتاه تر، ضعیف تر از حرارت و صوت بوده ولی سرعت بسیار بیشتری دارد. برای فهمیدن بهتر این مطلب، می‌توان به رعد و برق اشاره کرد که ابتدا نور آن دیده شده و سپس صدایش با چند ثانیه تأخیر به گوش می‌رسد. امواج الکترومغناطیسی که نور را ایجاد می‌کنند دارای طول موجی میان ده تا یک میلیون نانومتر هستند.

نور قرمز به دلیل تراکم بالا با سرعت کمتری نسبت به سایر رنگ ها انتشار پیدا می‌کند و بنفش با بیشترین سرعت. از آنجا که هرچه امواج متراکم تر باشند قوی تر هستند، قرمز قوی ترین رنگ ها است و بنفش (یا آبی/بنفش) انرژی کمتری نسبت به سایر رنگ ها دارد اگرچه سریع تر است. در زیر، فرکانس هفت رنگ اصلی نور ذکر می‌شود:

قرمز: ۴۸۳ تریلیون هرتز

نارنجی: ۵۱۳ تریلیون هرتز

زرد: ۵۴۳ تریلیون هرتز

سبز: ۵۷۹ تریلیون هرتز

آبی: ۶۳۰ تریلیون هرتز

نیلی: ۶۶۹ تریلیون هرتز

بنفش: ۷۰۸ تریلیون هرتز

گفتنی است که چشم نمی تواند تمام طول موج های نور را ببیند و تنها امواج با فرکانس مابین ۴۸۳ تریلیون تا ۷۰۸ تریلیون هرتز، نور مرئی ایجاد می کنند که برای انسان قابل رؤیت است. طول موج های بلندتر، نور نامرئی

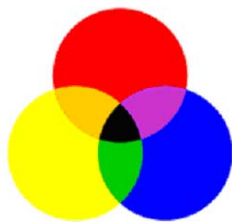

فروسرخ و امواج با طول کوتاه تر، امواج نامرئی فرابنفش را تولید می کنند که برای انسان قابل دید نیست

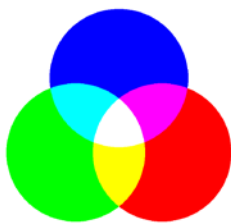
اسحاق نیوتن، دانشمند نامدار انگلیسی، در قرن هفدهم میلادی متوجه شد که اگر نور سفید که در واقع بی رنگ است و دیده نمی شود از یک منشور عبور داده شود، به هفت رنگ قابل دیدن تجزیه می شود که شامل قرمز، نارنجی، زرد، سبز، آبی، نیلی و بنفش می باشد. هر رنگ از یک طول موج منحصر به فرد تشکیل شده و قابل تجزیه

به رنگ های دیگرنیست. این هفت رنگ را رنگ های اصلی می نامند و با ترکیب آنها می توان رنگ های دیگری را ایجاد کرد که رنگ ترکیبی نامیده می شوند. بعضی از رنگ ها مثل سبز و قرمز در صورت ترکیب شدن، همدیگر را خنثی می کنند و نور سفید را ایجاد می کنند. این رنگ ها نیز رنگ های مکمل نامیده می شوند. نور سفید، ترکیب تمامی هفت نور و یا به عبارت دقیق تر، مجموعه همه امواج نور مرئی است.

پژوهشگران دریافته اند که طرز کار سیستم بینایی انسان، ترکیبی از نظریه های یانگ و هرینگ است. گیرنده های مخروطی در شبکیه چشم انسان سه نوع دارند و بر اساس میزان آمینو اسید موجود در آنها از نظر جذب با یکدیگر متفاوتند و به ترتیب طول موج های کوتاه، متوسط و بلند را جذب می کنند. سپس در تالاموس در مغز، نورون های بخش بینایی در برابر بعضی از طول موج ها فعالیت خود را زیاد کرده و در واکنش با بعضی دیگرنیست، آن را کاهش می دهند. در نهایت، مغز این واکنش ها را مانند یک کد شناسایی کرده و رنگ مختص به هر واکنش را تشخیص خواهد داد.

نتایج تحقیقات علمی تا کنون نزدیک به شش میلیون رنگ مختلف را شناسایی کرده است ولی تعداد رنگ ها از این هم بیشتر بوده و تشخیص همه رنگ ها بسیار فراتر از قدرت بینایی انسان است. چشم انسان فقط می تواند حدود دو میلیون رنگ را ببیند اگرچه توانایی افراد در حس کردن رنگ ها با هم متفاوت بوده و حتی برخی افراد دچار کور رنگی در برابر رنگ های خاص هستند.

در هنر و از دیدگاه یک هنرمند، رنگ های «اصلی» شامل قرمز، زرد و آبی هستند و رنگ های دیگرنیست «فرعی» نامیده می شوند که نارنجی، سبز و بنفش را در بر می گیرد. این دسته بندی به آن علت است که از ترکیب رنگ های فرعی نمی توان رنگ

های اصلی را به وجود آورد ولی از ترکیب کردن رنگ های اصلی، رنگ های فرعی تولید می شود.

لازم به ذکر است که از نظر علم فیزیک، رنگ های اصلی با رنگ های اصلی هنری فرق دارد و شامل قرمز و آبی و سبز است زیرا با ترکیب های مختلف این سه نور می توان تمام رنگ های دیگر نور را تولید کرد. یک فیزیکدان رنگ ها را ترکیب نمی کند بلکه نورهای رنگی را با هم می آمیزد.

از نظر یک روانشناس، رنگ های اصلی شامل آبی، زرد، قرمز، سبز، سفید و سیاه است چرا که هر کدام تاثیر روان شناختی مستقلی بر انسان دارند. رنگ های اصلی از دیدگاه متصوفان و فلاسفه نیز متفاوت از رنگ های اصلی فیزیکی و بر پایه نگرش آنان به هستی و وجود است که در بخش های بعدی به آن بیشتر پرداخته خواهد شد.

رنگ ها هر کدام دارای اثرات خاصی هستند. این امر امروزه توسط واقعیت های علمی به اثبات رسیده است. اکنون محققان می دانند که اثرات قدرتمند رنگ در حالات و روحيات موجودات زنده به حدی که می تواند موجب تغییر رفتار آنها شود به این دلیل است که رنگ ها نه تنها خود به عنوان امواج الکترومغناطیس، دارای انرژی و قدرت هستند بلکه با تحریک کردن بخش میانی مغز، بر اعصاب و روان تأثیر می گذارند.

طبق اصول روانشناسی، رنگ و انسان دارای تأثیرات متقابل تنگاتنگی هستند به طوری که اگر شخصی به یک رنگ خاص بیشتر از سایر رنگ ها علاقه داشته باشد می توان شخصیت و روحيات او را حدس زد. بر طبق تحقیقات جامعه شناسی نیز رنگ ها نه تنها انسان ها را بصورت فردی تحت تأثیر خود قرار می دهند بلکه حتی می توانند منجر به تغییرات اساسی جوامع بزرگ بشوند زیرا رنگ، یک عنصر قوی است که توانایی رسوخ در ذهن افراد را دارد و به کارگیری درست یا نادرست رنگ در اجتماعات انسانی حتی اگر فقط بعضی از اعضای گروه را متأثر سازد ممکن است کل الگوهای رفتاری آن را تغییر بدهد چرا که انسان های آرام یا نا آرام، جامعه ای صلح جو یا جنگجو را می سازند.

اثربخشی قوی رنگ بر آدمی باعث شده است که از دیرباز در فرهنگ های قدیمی از جمله هند و چین از رنگ ها برای درمان مشکلات جسمی و روحی استفاده گردد. رنگ درمانی در قرن اخیر هم به عنوان یک روش درمان مؤثر مورد استفاده قرار گرفته و با کشفیات جدید علمی مبنی بر چگونگی عملکرد رنگ بر روی بدن و سیستم عصبی انسان، روز به روز نیز رواج بیشتری پیدا می کند.

اثراتی که به رنگ ها نسبت داده می شود گاهی در مکان های مختلف و در مورد افراد متفاوت، تفاوت دارد ولی اغلب خواص مشابه و یکسانی از خود نشان می دهند. به عنوان یک نمونه می توان از درجه هیجان بخشی رنگ ها نام برد. از قدیم به طور فراگیر این باور وجود داشته که رنگ های روشن شادی آفرین هستند و رنگ های تیره باعث ایجاد سکون می شوند و گاه غم انگیز هستند زیرا انسان از آغاز حیات، همواره پیرامون رنگ های طیف قرمز و زرد شاد می شده و با دیدن رنگ های طیف آبی و سبز آرام می گرفته است که نتیجتاً باعث شده باور به افزایش و کاهش هیجان در جوار رنگ های گرم و سرد در نهاد انسان حک شود.

رنگ ها نه تنها بر انسان بلکه بر روی سایر موجودات نیز تأثیرگذار هستند. هر یک از این رنگ ها در حیوانات و گیاهان وظیفه مخصوصی بر عهده دارد که مثلاً جالب است گفته شود گل ها و گیاهان با دارا بودن رنگ های شامل رنگدانه قرمز، موجوداتی مثل پرندگان و زنبورها و پروانه ها را به سمت خود می کشانند. این خصوصیت جذب کنندگی رنگ های متمایل به قرمز، نقش حیاتی در گرده افشانی ایفا می کند در حالی که به طور عکس، گل هایی که به رنگ زرد هستند بسیاری از حشرات از جمله آفات خطرناک را دور می کنند. در طبیعت، این خاصیت رنگ زرد به

عنوان یک سپر دفاعی کارآمد برای بعضی جانوران ایفای نقش کرده و زرد بودن بدن آنها حیوانات شکارچی را می ترساند که به نوبه خود ضامن بقای جانداران است.

بسیاری از خواص رنگ ها دارای توجیحات علمی هستند و محققان همگام با پیشرفت تکنولوژی به معلومات بیشتر و بیشتری در مورد رنگ و اثراتش دست پیدا می کنند. رنگ ها همواره از طرف انسان، ساطع کننده گرما و سرما تصور شده اند اما امروزه علم نیز ثابت کرده که رنگ ها می توانند پیرامون خود را سردتر یا گرم تر کنند زیرا رنگ آبی/بنفش با کوتاه ترین طول موج، کمترین انرژی و گرمی را دارد بر خلاف رنگ قرمز که با بلندترین طول موج، انرژی و گرمای بیشتری در میان رنگ ها دارد.

ویژگی های شگفت انگیز زیر در مورد رنگ ها که شاید تصور شود معجزه آسا و ماوراء طبیعی هستند دلایل صد در صد علمی داشته و به وسیله تحقیقات و آزمایش های گوناگون ثابت شده اند:

• همان طور که انتظار می رود حرارت اشیاء با رنگ های سرد کمتر از رنگ های گرم است چون انرژی کمتری دارند.

- رنگ های گرم، نزدیک تر و اجسام با رنگ سرد، دورتر به چشم می رسند.
- رنگ های سرد بزرگتر از رنگ های گرم به چشم می آیند.
- رنگ های سرد، اجسام را هموارتر و صاف تر از رنگ های گرم نشان می دهند.
- اشیاء با رنگ های سرد، سنگین تر از رنگ های گرم به نظر می رسند.
- رنگ های سرد باعث می شوند اجسام سخت تر از اشیاء با رنگ های گرم به نظر بیایند. رنگ های گرم، یک شیء را نرم و انعطاف پذیر نشان می دهند.

همان طور که خواص رنگ بر روی اشیاء دارای دلایل علمی است خواصی که رنگ بر انسان ها دارد نیز از نظر علمی قابل اثبات است و این اثرات ثابت و دائم رنگ ها بر روی انسان باعث به وجود آمدن شاخه گسترده رنگ درمانی در علم روان شناسی گشته است. رنگ درمانی مبحث بسیار وسیعی است و ذکر تمام تأثیرات و آزمایش های مربوطه در این بخش امکان پذیر نیست اما بر اساس کتاب های دانشگاهی متداول و پرکاربرد (شامل اندروز، پولونسکی، گیمبل)، تعدادی از قواعد کلی و اصلی این رشته که مورد پذیرش اکثریت قرار دارد ذکر می شود:

• قرمز: افزایش فعالیت

• نارنجی: افزایش انرژی

• زرد: تمرکز

• سبز: درمان حمله های عصبی و بی خوابی و میگرن

• آبی: آرام بخش

• نیلی: درمان ناراحتی های پوستی

در ادامه، تأثیرات هر یک از رنگ ها بر انسان به طور جداگانه بررسی شده و خلاصه ای از آن ویژگی ها به صورت فهرست وار جمع بندی می گردد. قواعد ذیل تنها شامل خواص عمده و عمومیت داشته و تکرار شونده هر رنگ است. (بر اساس کتاب های مرجع تدریس شده در رشته های مربوط به رنگ به خصوص ایتن، ماکس لوشر، بیرن، گیج)

۱- روان شناسی رنگ آبی

- آبی رنگ مورد علاقه اکثریت مردم و محبوب ترین رنگ در بین مردان است.
- قرار گرفتن در معرض رنگ آبی می تواند ضربان قلب را کاهش و حرارت بدن را کم کند.
- رنگ آبی احساس آرامش را به ذهن متبادر می سازد و به همین علت آبی معمولاً سمبل صلح است.
- آبی آرامشبخش است اما استفاده زیاد از آن می تواند احساس غم، درون گرایی یا گوشه گیری را در بعضی افراد ایجاد کند.
- آبی، رنگ آسمان است که در قرون باستان، مأوای نیروهای ناشناخته و مرموز خداگونه بوده است. از آنجا که خدایان همواره حفاظت کننده و پشتیبان انسان پنداشته می شده اند آسمان و رنگ آبی اش به طور ناخودآگاه تداعی کننده احساس امنیت، رضایت خاطر، عقل، نظم و اعتماد است و به همین دلیل در آرم مؤسسات مالی مثل بانک ها از رنگ آبی استفاده می شود.
- رنگ آبی اشتها را کم می کند.

کسانی که طرفدار رنگ آبی می باشند انسان های آرامی هستند. تحقیقات روانشناسی نشان می دهد از خصوصیات اخلاقی بارز تقریباً تمام افرادی که به رنگ آبی بیشتر از بقیه رنگ ها علاقه دارند نظم و انضباط و سواس گونه است. پشتکار و سخت کوشی نیز از ویژگی های شخصیتی آنها می باشد. داشتن احترام برای این دسته از اشخاص بسیار اهمیت دارد و به همین دلیل حتی اگر در ظاهر معاشرتی باشند در دراز مدت علاقه ای به همجواری با کسان دیگر ندارند که از ترس مورد احترام قرار نگرفتن و تحقیر شدن ناشی می شود.

۲- روان شناسی رنگ زرد

- رنگ زرد یک رنگ گرم است که دمایی پیرامون خود را به میزان چشمگیری بالا می برد. گرمابخشی رنگ زرد با آزمایشات علمی و روانشناسانه ثابت شده است. در آزمایش های تجربی، وقتی محلی با زرد رنگ شده باشد حتی اگر دمایی آن محل کم باشد اشخاص کمتر احساس سرما می کنند.
- زرد یک رنگ شاد محسوب می شود که اثراتی نشاط آور در پیرامون خود ایجاد می کند.

- علی‌رغم اینکه رنگ زرد القا‌کننده احساس شادمانی است اما قرار داشتن در معرض رنگ زرد به مدت زیاد می‌تواند باعث عملکرد معکوس گشته و منجر به عصبانی شدن بشود. اکثر افراد در مکان‌های حاوی وسایل و دیوارهای زرد رنگ، احساساتی مانند از دست دادن شور و نشاط را تجربه می‌کنند.
- زرد نسبت به سایر رنگ‌ها نور بیشتری منعکس می‌کند و نگاه کردن به آن برای مدت طولانی به خستگی چشم و مغز می‌انجامد و می‌تواند باعث ناراحتی چشم شده و در دراز مدت به کوری منجر شود.
- رنگ زرد باعث افزایش سوخت و ساز بدن می‌شود.
- زرد، رنگ آفتاب عالم تاب است. خورشید همواره منبع اصلی حیات و گرما و نور برای انسان محسوب می‌شده و با بخشندگی و سخاوت، اعطای نیروی زندگی، بالاترین انرژی بودن و حتی خدا بودن مرتبط گشته است. از این رو رنگ زرد در بسیاری از تمدن‌ها به خصوص قبایل بدوی و ملت‌هایی مانند مصریان و هندوها و زرتشتیان و همچنین اسلام، رنگی بسیار مقدس و شایسته روحانیون و خدایان به شمار می‌رفته است.

۳- روان‌شناسی رنگ سبز

- رنگ سبز درست در وسط طیف رنگ‌ها بین قرمز و بنفش قرار دارد و گاه یک رنگ سرد با اثرات سرمادهی و آرام‌بخشی به شمار می‌رود و گاهی در گروه رنگ‌های گرم قرار می‌گیرد که این رده بندی بستگی به درجه تیره یا روشن بودن آن و سایر عوامل محیطی دارد.
- بر خلاف رنگ آبی که دارای اثرات آرامش‌بخش صرف است و حتی ممکن است باعث حالات منفی مانند گوشه‌گیری و کاهش انگیزه و فعالیت شود، رنگ سبز از استرس می‌کاهد ولی ایجاد انفعال نکرده و آرامش همراه با نشاط را القا می‌کند.
- سبز سمبل و نماد طبیعت می‌باشد. سبز بودن در بسیاری از فرهنگ‌ها استعاره از آرامش، زنده و پرانرژی بودن، خوشبختی و سلامتی است. پارچه سبز در قرون وسطی در بعضی مناطق اروپا برای دوختن لباس عروس به کار برده می‌شده زیرا سبز و سبزه از دی‌ر باز نماد باروری و زایش بوده است.
- اشخاصی که محبوب‌ترین رنگ برای آنها سبز است اغلب انسان‌هایی فعال، سرزنده، با نشاط، کنجکاو و علاقمند به یادگیری هستند. همین روحیات مثبت، آنها را به افرادی معاشرتی و اجتماعی تبدیل می‌کند.

۴- روان‌شناسی رنگ قرمز

- رنگ قرمز ایجاد‌کننده احساسات و هیجانات بسیار قوی است که این حالات می‌تواند مثبت و یا منفی باشد. قرمز ممکن است حس عصبانیت شدید را تحریک کرده و یا محبت شدید را برانگیزاند.
- قرار گرفتن در معرض رنگ قرمز با به وجود آوردن احساس اشتیاق برای انجام کارها باعث افزایش انگیزه و انرژی افراد می‌شود به شرط اینکه در زمان و مقدار آن افراط نشود.

- رنگ قرمز به خاطر مرتبط بودن با خونریزی، از زمان انسان های اولیه و در طی اعصار با جراحت، شکار کردن و شکار شدن، میدان جنگ، مخاطره و مرگ گره خورده است و به همین علت به طور غریزی احساس اضطراب، آماده باش، مهلک بودن و مردن را در ضمیر ناخودآگاه بر می انگیزاند.
- قرمز اغلب به عنوان سمبل عشق در نظر گرفته می شود. این امر از آنجا ناشی می گردد که قرمز، رنگ خون و قلب است و قلب همواره جایگاه احساسات عمیق عاشقانه و مهر آمیز به شمار می رفته.
- هم رنگ قرمز و هم علاقمندان آن بی وقفه در هیجان بوده و هیچ وقت بی تفاوت نیستند. افراط و تفریط از متمایزترین خصوصیات اخلاقی دوستداران قرمز است. آنها سریع عصبانی شده و به سرعت نیز آرام می شوند. نتایج تحقیقات نشان می دهد کسانی که طرفدار این رنگ هستند اکثراً بسیار مهربان اما در عین حال بسیار مغرور و لجوج هستند. شخصیت این دسته افراد را می توان در آتشی مزاج بودن خلاصه کرد.

۵- روان شناسی رنگ سفید

- رنگ سفید اثری آرامش بخش دارد و باعث آرام گرفتن و خنثی شدن هیجانات مثبت و منفی که ممکن است به صورت عصبی بودن یا افسرده بودن ظاهر شود است.
- سفید معمولاً متبادر کننده احساس پاکیزگی است چون هر لکه ای روی آن خودنمایی خواهد کرد. دلیل به کار گرفتن فراوان رنگ سفید در بیمارستان ها نیز ای جاد حس تمیز و استریل بودن است.
- سفید همواره نماد معصومیت و پاکی بوده است که به دلیل ویژگی تلقینی تمیزی و تمیز کنندگی رنگ سفید می باشد.

۶- روان شناسی رنگ سیاه

- رنگ سیاه اشخاص و اشیاء را لاغر نشان می دهد. از همین رو اغلب در طراحی لباس بسیار پرطرفدار است.
- سیاه، رنگی است که مانند شب تاریک، هر چیزی را در خود پوشانده و مخفی می کند و ترس از ناشناخته ها را به یاد می آورد. به همین دلیل سیاه اغلب به عنوان سمبل و نشانه ترس، مرگ و نیروهای شی طانی مورد پذیرش قرار دارد.
- رنگ سیاه در بسیاری از فرهنگ ها در مراسم عزاداری و برای نشان دادن غم و سوگ مورد استفاده قرار می گیرد.
- سیاه می تواند احساس بزرگی و برتری و قدرت را القا کند. مرسوم بودن لباس های رسمی به رنگ سیاه به همین علت است.
- این رنگ در ضمیر نا خود آگاه، جذبات جنسی را بیدار می کند.

رنگ سیاه بر خلاف عقیده اکثریت باعث ایجاد حس عزا و ناامیدی و افسردگی در انسان نیست. در اکثر موارد دیده شده که اگر فردی رنگ سیاه را بیشتر از سایر رنگ ها دوست داشته باشد به احتمال زیاد دارای خصوصیات مثبتی مانند احترام قایل بودن برای هر کس، کمک رساندن به دیگران، تحمیل نکردن خود به دیگران و به آسانی پذیرفتن عقاید و نظرات و نصایح مخالف است. کسانی که به رنگ سیاه علاقه دارند اغلب بسیار با ذوق و هنر دوست هستند. این خصوصیات اخلاقی باعث می شود طرفداران رنگ سیاه نه تنها انسان هایی منفی و شیطان صفت و اندوهگین نبوده بلکه افرادی بسیار محبوب باشند.

۷- روان شناسی رنگ نارنجی

- رنگ نارنجی از ترکیب زرد و قرمز به دست می آید و رنگی گرم و تولید کننده انرژی محسوب می شود که می تواند به طور هم زمان، اثرات هر دو رنگ قرمز و زرد را به صورت خفیف تر از خود ظاهر سازد.
- نارنجی حس هیجان، خوشحالی و اشتیاق را در حد تعادل به ذهن تداعی می کند ولی شدت آن به اثر برانگیزاننده مفرط رنگ قرمز نیست.
- رنگ نارنجی برای جلب توجه بسیار مناسب است چون چشم و اعصاب را تحریک می کند اما شدت آزار دهنده رنگ زرد را ندارد.
- رنگ نارنجی باعث تسریع گردش خون و رسیدن اکسیژن به مغز می شود که این امر موجب افزایش تمرکز و تقویت حافظه می گردد.
- نارنجی به دلیل شباهت به رنگ خورشید که در بسیاری از آیین ها سرچشمه حیات و نماد زندگی بخشی است، رنگی مقدس و در شأن خدایان به شمار می رود.
- به دلیل این که رنگ برگ ها در پاییز که همواره زمان برداشت محصول بوده نارنجی است، این رنگ از دیرباز با مفهوم باروری و وفور نعمت گره خورده است.
- کسانی که از بین همه رنگ ها نارنجی را انتخاب می کنند افرادی بسیار متعادل هستند که از خصوصیات اخلاقی مثبت زیادی برخوردار می باشند. آنها اکثراً انسان هایی راستگو، عادل، فداکار، وفادار، درستکار، خوش برخورد و دلپذیر هستند.

۸- روان شناسی رنگ صورتی

- رنگ صورتی ترکیبی از قرمز با سفید است و در نتیجه، درجه ای از آثار هر دوی این رنگ ها را دارد.
- صورتی مانند قرمز یاد آور عشق است اما نه عشقی پر شور و هیجان مانند قرمز.
- رنگ صورتی مانند سفید آرامش بخش است ولی استفاده زیاد از آن ممکن است به جای آرام کردن، باعث ایجاد انفعال و بی انگیزگی و سکون شود.

۹- روان شناسی رنگ قهوه ای

- قهوه ای در رده رنگ های گرم طبقه بندی می شود. این رنگ قابلیت بالایی در افزایش دمای پیرامون خود دارد و همچنین احساسات گرمی مانند محبت و صمیمیت را در روان انسان بر می انگیزد.
- قهوه ای رنگ بسیاری از عناصر طبیعی مانند خاک و چوب است و از این رو اغلب موجد حس طبیعی بودن و سادگی می باشد.
- قهوه ای رنگ کوه است و به همین علت، القا کننده احساساتی مانند قدرت، ثبات، امنیت و قابل اطمینان بودن می باشد.
- رنگ قهوه ای از اختلاط چند رنگ حاصل می شود و به دلیل این ترکیب پیچیده، گاهی حس هایی با دامنه ای متشکل از پیچیدگی تا دشواری و سفسطه را به وجود می آورد.
- علی رغم خاصیت گرم رنگ قهوه ای، استفاده بیش از حد از آن می تواند حس اندوه و انزوا را در بیننده ایجاد کند.

دوستاناران رنگ قهوه ای مانند کوه قابل اعتماد و با ثبات هستند. این افراد در تصمیمات خود بسیار مصمم بوده و به ندرت تغییر عقیده می دهند. به همین جهت گاهی رفتار آنها با دیگران مخصوصاً اگر اصرار به عوض کردن تصمیمات راسخ آنها داشته باشند، خشن و پرخاش آمیز شده و انسان هایی عصبی پنداشته می شوند. علاقه به فلسفه و شعر غالباً در خصوصیات اخلاقی کسانی که به رنگ قهوه ای علاقمند هستند وجود دارد. استقلال و گوشه گیری نیز تا حدی در همه طرفداران رنگ قهوه ای به چشم می خورد. شاید به همین خاطر باشد که پوشیدن کت و شلوار قهوه ای در میان شاعران فیلسوف مآب منزوی بسیار رایج است.

۱۰- روان شناسی رنگ خاکستری

- خاکستری یک رنگ خنثی محسوب می شود که خودش دارای تأثیرات و تحریکات خاصی نیست و در ضمن می تواند اثر دیگر رنگ های برانگیزاننده و یا آرام بخش را تعدیل کند.
- رنگ خنثی خاکستری، چشم و ذهن را خسته نمی کند و می توان آن را بدون نگرانی از این که چگونه ممکن است محیط پیرامون خود را تحت تأثیر قرار دهد در هر زمینه ای از جمله دکوراسیون، لباس و طراحی صنعتی به کار گرفت.
- رنگ خاکستری اگر بیش از حد استفاده شود با خنثی کردن سایر تحریکات عوامل محیطی، ممکن است به صورت منفی عمل کرده و باعث انزوا طلبی و عدم تمایل به برقراری روابط اجتماعی، بی تفاوت شدن، کاهش تحرک و افسردگی گردد.

خاکستری همواره به طور غریزی برای انسان رنگ خرد بوده است. بر طبق تحقیقات انجام گرفته بر روی افرادی که به رنگ خاکستری تمایل دارند هم در اکثر موارد دیده می شود که این انسان ها بسیار معقول و منطقی هستند. حتی دوستان این افراد نیز معمولاً اشخاص با تجربه و فهیم و فکور هستند. ظواهر برای دوست داران رنگ خاکستری اهمیت ندارد و اغلب زندگی ساده ای دارند.

۱۱- روان شناسی رنگ ارغوانی

• رنگ ارغوانی در بسیاری از مسالک، سمبل امور معنوی است چون به طور ناخودآگاه باعث ایجاد حالت های خلسه روحی می شود.

• ارغوانی یاد آور فخر و ثروت است و همواره در البسه و مبلمان کاخ شاهان به وفور به کار رفته است.

نتایج تحقیقات روان شناختی بر روی روحیات و شخصیت انسان ها حاکی از آن است که افرادی که ارغوانی را به سایر رنگ ها ترجیح می دهند اکثراً به امور معنوی و عرفانی گرایش دارند که این ویژگی، روحانی بودن ذاتی رنگ ارغوانی را تأیید می کند. این افراد عاشق زیبایی و به خصوص ظرافت های عارفانه هستند. دوستداران رنگ ارغوانی اغلب اجتماعی و خوش طبع هستند ولی کمی حساس و زودرنج نیز بوده و اگر به غرورشان لطمه وارد شود با عصبانیت و جدیت عکس العمل نشان می دهند.

۳-۱ رنگ در ادیان و فرهنگ های مختلف

تا آن جا که تاریخ به یاد دارد انسان همیشه از رنگ در همه جوانب زندگی مانند پوشش، خوراک، صنعت، هنر، معماری و دکوراسیون بهره گرفته است. برخی از مورخان، پیشینه حضور رنگ ها در تاریخ بشریت را به دوران انسان اولیه مربوط می دانند. این سابقه به زمان پیدایش نخستین انسان ها باز می گردد به طوری که گفته می شود هنگامی که فرزندان حضرت آدم برای خداوند قربانی می دادند، هایل یک قوچ و قابیل نیز مقداری گندم را تقدیم کرد و سپس انواری به رنگ های مختلف از عالم بالا به زمین نازل شده که هر یک از این رنگ ها با در بر داشتن معنای خاص، بیانگر قبول شدن یا نشدن قربانی ها بود. این حکایت بطور خلاصه در قرآن در سوره مائده ذکر شده است. البته در قرآن، و همچنین در تورات در ابتدای کتاب آفرینش، به رنگ های این نورهای الهی اشاره نشده و رنگی بودن آن اشعه های الهی تنها در روایت های شفاهی اسلام و یهودیت وجود دارد.

کهن ترین شواهد استفاده انسان از رنگ، نقوشی است که تخمین زده می شود ۴۰۰۰۰ سال قبل در غارهای دوران باستان رسم شده. رنگ هایی در این نقوشواره ها استفاده شده است از مواد موجود در طبیعت مانند اخرا و اکسید آهن ساخته شده اند. این نقش های رنگی در زمانی ایجاد شده است که تنها دغدغه نوع بشر، زنده ماندن در شرایط

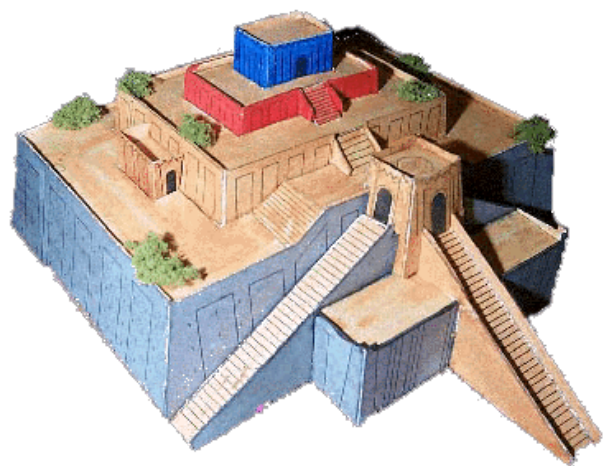
بسیار سخت بدون داشتن خانه، ابزار و حتی قبل از کشف آتش بوده است. این امر، علاقه انسان به عنصر رنگ را از همان روزهای آغازین زندگی بر روی زمین بیان می‌دارد. این امر حکایت از ذاتی بودن کشش نوع بشر به رنگ و درونی بودن ارتباط او با جهان رنگارنگ هستی دارد.

در مذهب ودا که یکی از قدیمی‌ترین مذاهب بشری است و سرآغاز دین‌های کهن بودائیسیم و هندوئیسم محسوب می‌شود، صحبت از هفت «چاکرا» می‌شود. این هفت چاکرای انسان معادل هفت رنگ اصلی رنگین کمان حاصل از تجزیه نور سفید توسط منشور هستند. چاکرا در زبان ودا یعنی چرخ، و چاکراها به طور پیوسته در گردش بوده و مانند باتری، تأمین‌کننده انرژی جسم و روح به شمار می‌روند.

در مصر قدیم، رنگ‌ها حضور پر اهمیتی داشتند. نقاشی‌های باستانی در مصر که متعلق به حدود دو هزاره قبل هستند با موادی ترسیم شده‌اند که هنوز دست نخورده و سالم باقی مانده‌اند. مصری‌ها برای تولید رنگ‌های ماندگار، آنها را با صمغ درختان ترکیب می‌کردند که باعث می‌شد رنگ خمیرمانندی ایجاد شود که هم بادوام بود و هم استفاده از آن راحت‌تر از رنگ‌های مایع و جامد بوده و اجازه ترسیم جزئیات دقیقی را به رسام می‌داد. البته در آن زمان آنها توانایی تولید رنگ‌های محدودی را دارا بوده و تنها شش رنگ داشته‌اند که شامل آبی، زرد، سبز، سفید، سیاه و قرمز بوده است.

در ایران نیز قدمت رنگ به دوران باستان بر می‌گردد. قدیمی‌ترین یافته‌های مربوط به استفاده از رنگ توسط انسان در ایران مربوط به حدود پنج هزار سال پیش در دوره عیلامیان می‌باشد. اشیاء کشف شده در حفاری‌های پاسارگاد مانند ظروف سفالی دارای نقش و نگارهای رنگی و کاشی‌هایی با لعاب‌های رنگارنگ متعلق به هزاره سوم پیش از میلاد مسیح، حاکی از درک رنگ‌ها و وجود ذوق و علاقه برای دلپذیر ساختن محیط زندگی به وسیله عنصر رنگ در آن زمان است.

با بررسی آثار بازمانده از دوران باستان، می‌توان به وجود هفت رنگ اصلی در ایران و سایر اقوام باستانی پی برد. عدد هفت در ایران و اغلب تمدن‌های دیگر و اکثر مسلک‌های باستانی و مذاهب مختلف، همواره عددی مقدس و در بر دارنده رموز مهم روحانی بوده است. برای مثال، در معماری زیگورات‌ها می‌توان شاهد وجود هفت طبقه با هفت رنگ مختلف بود. زیگورات‌ها، عبادتگاه‌های چند طبقه بودند که بلندی آنها تا هفت طبقه می‌رسیده و رنگ این طبقات از پایین به بالا عبارت بوده است از سفید که نماد پاکی و خلوص است، سیاه که نماد زمین است، و قرمز یا قهوه‌ای که سمبل پدیده

های زمینی است، آبی به نشانه آسمان که تصور می شده جایگاه خداوند است، نارنجی، نقره ای، و سرانجام گنبد زیگورات به رنگ زرد که نماد خورشید است و در اغلب بناهای قبل و بعد از اسلام در رأس ساختمان به کار می رفته و می رود زیرا خورشید، منبع اصلی حیات بر روی زمین بوده و بدون آن زندگی امکان ندارد.

یک نمونه دیگر، پیراهنی است که بر تن یک زن ایرانی در تصویر مقابل دیده می شود و معروف به الهه شوش است که از روی جام نقره مکشوف در مرودشت در نزدیکی پرسپولیس بازسازی شده. این جام معروف که اکنون در موزه ایران باستان نگهداری می شود متعلق به حدود ۲۲۰۰ سال پیش از میلاد مسیح می باشد و نقش برجسته یک زن ایلامی روی آن حکاکی شده است. مشخص است که این یک پوشش ساده نبوده و جزئیات زیادی در آن وجود دارد و با توجه به جنس و طراحی این پیراهن که دارای بافت و دوخت خاصی است باید در انتخاب رنگ های آن نیز دقت ویژه ای به کار رفته باشد.

در یونان باستان که محل تولد فلسفه است رنگ ها همواره مورد توجه فیلسوفان بوده اند و متفکران شهیر یونان همگی تئوری های مبسوط و گاه مخالف در مورد مبحث رنگ داشته اند. ارسطو معتقد بود دو رنگ اصلی وجود دارد و آن سیاه و سفید است. قبول کردن این که تمامی رنگ ها از ترکیب سیاه و سفید پدید می آیند دور از ذهن به نظر می رسد ولی ارسطو بیشتر مفهوم استعاری رنگ ها را در نظر داشته تا معنای واقعی آنها را. او در حقیقت از سیاه و سفید استفاده کرده تا نظریه معروف تضاد خود را توضیح دهد. ارسطو در اکثر کتاب های خود از جمله «مقولات»، «عبارت» و «متافیزیک» راجع به رنگ ها نظریه پردازی کرده است. چکیده طرز تفکر او عبارت از این است که البته که رنگ های دیگری نیز میان سیاه و سفید موجود است ولی وجود این دو رنگ با هم و در یک زمان واحد ممکن نیست زیرا سیاه و سفید و یا سیاهی و سفیدی با هم به طور ذاتی کاملاً تضاد دارند. به عبارت کلی تر، او می گوید تضاد هم در بین اعراض و هم مابین عرضیات وجود دارد.

شهاب الدین سهروردی در ایران در کتاب «المشارع و المطارحات» نظریه مشهوری به نام «ضد الواحد واحد» دارد و برای توضیح آن از رنگ ها یاری گرفته است. او بر خلاف ارسطو معتقد بوده که تضاد می ان اعراض وجود دارد نه عرضیات. طبق تئوری او، سیاه و سفید متضاد نیستند ولی سیاهی و سفیدی متضاد بوده و امکان حضور آنها در کنار یکدیگر وجود ندارد. او اعتقاد داشته که سیاهی و سفیدی، دو مفهوم مطلق و غیر قابل تجزیه و ترکیب هستند اما سیاه و سفید قابلیت ترکیب با هم و ایجاد سایه های بی حد و حدود و رنگ های گوناگونی را دارند.

تاریخ شناسان معتقد هستند منشاء شغل رنگرزی، در حدود سه هزار سال قبل از میلاد مسیح در چین است. واضح است که در آن زمان تنها از مواد طبیعی مانند لاجورد، روناس و حنا برای رنگرزی استفاده می شد. قرن ها بعد

بود که تولید رنگ توسط مواد آلی معدنی امکان پذیر شد و امروزه اغلب از رنگدانه های شیمیایی برای تولید صنعتی رنگ استفاده می شود که امکان ایجاد میلیون ها رنگ مختلف را فراهم می سازد. البته صنعت رنگ سازی مدرن از مواد اولیه مرغوب تری مانند اپوکسی یا پلی اورتان استفاده می کند و اخیراً نیز تکنولوژی رنگ به حدی پیشرفت کرده است که مواد اولیه بهتر، محصولاتی با کیفیت بهتر از جمله رنگ های دریایی با کیفیت عالی را ارائه می دهد.

توجه به تأثیر رنگ ها که در طول قرون و اعصار همواره برای انسان امری مهم بوده، امروزه با پیشرفت سرسام آور علم و ابداع روش های مدرن و کشفیات نوین به عرصه هنر، پزشکی، روان شناسی، جامعه شناسی و حتی صنعت تبلیغات، بیش از پیش نیز اهمیت پیدا کرده است.

به طور کلی، رنگ ها در ادیان و اقوام مختلف دارای معانی و مفاهیم بسیار گسترده و گاه متفاوت و متضاد هستند و بحث در مورد این موضوع نیازمند تحقیقات بسیط و همه جانبه است. بنابراین در ادامه تنها به اختصار و به طور اجمالی به پر کاربردترین معناهای رنگ هایی که در طول اعصار به عنوان رنگ اصلی عمومیت داشته اند پرداخته می شود:

آبی

آبی به طور ذاتی، رنگ تفکر است و به طور ناخودآگاه در انسان حالتی روحانی و اندیشمندانه ایجاد می کند. یونانیان رنگ آبی را نمادی از ظلمت می دانستند که احتمالاً به خاطر رنگ آبی تیره آسمان در شب در مقابل رنگ زرد روشن روز بوده است.

در اندیشه مسیحی، رنگ آبی نمادی از ملکوت خداوند است که به طور عمده به دلیل آبی بودن رنگ آسمان بوده چون اعتقاد بر این است که آسمان جایگاه و بارگاه خدا می باشد و به همین دلیل است که به هنگام دعا دست ها به سمت آسمان بالا گرفته می شود تا خداوند به بنده توجه کرده و صدای دعایش را بشنود. رنگ آبی در کلیساها بسیار به کار می رود تا نمادی از ایمان باشد. به طور مشابه، آبی در تفکر اسلامی نماد پاکی و معنویت است. در مساجد سراسر جهان رنگ آبی به وفور دیده می شود.

زرد

رنگ زرد سمبل خورشید ابدی و ازلی است و به همین دلیل، زرد همواره رنگ ابدیت و جاودانگی بوده است. اگر خورشید نباشد زندگی بر روی زمین ممکن نیست و در عهد قدیم تصور بر این بوده که خورشید، به وجود آورنده حیات است و به نوعی خدا محسوب می شده. از این رو رنگ زرد که یاد آور آفتاب است دارای تقدسی خداگونه بوده است. در یونان در تصاویر خدایان دیده می شود که الهه ها اغلب به رنگ زرد بودند. در ایران و چین باستان، در مسیحیت و تا حدی هم در اسلام، این رنگ به دلیل مشابه دارای تقدس است و شمایل اشخاص مقدس و فرشتگان

معمولاً دارای هاله ای به رنگ زرد در بالای سر خود هستند. عابدین بودایی و هندو پارچه ای به رنگ زرد زعفرانی به عنوان ردا به دور خود می پیچند که نشانه تقدس آنها است.

رنگ زرد گاهی نیز معنای کاملاً متضادی دارد به طوری که در قرون وسطی از رنگ زرد برای مشخص کردن خانه مخالفان و خائنین به حکومت استفاده می شد و یهودای خائن در تصاویر موجود در کلیساها اکثراً به رنگ زرد است.

سبز

رنگ سبز به دلیل اینکه رنگ طبیعت و درختان و گیاهان است نماد همیشه سبز بودن، بخشندگی و سخاوت طبیعت، بهار و زندگی دوباره بوده و در اکثر ادیان از دیرباز یک نماد از قیامت و زنده شدن مجدد پس از مرگ بوده است.

سبز در اسلام شاید مقدس ترین رنگ باشد. علت این امر، استفاده پیامبر از عمامه سبز عنوان می شود و همچنین گفته می شود چون سبز از ترکیب زرد و آبی حاصل می شود و این دو رنگ در اسلام جایگاه ویژه ای دارند سبز هم ارزش زرد و آبی را با هم دارد. در قرآن در توصیف بهشت بارها به رنگ سبز اشاره شده است.

سرخ

قرمز یک رنگ تحریک کننده و افزایش دهنده انرژی است و چون ابتدایی ترین احساسات غریزی بشر مانند هیجان و خشم و میل جنسی را بر می انگیزد در میان اقوام اولیه بسیار به چشم می خورده و هنوز هم در قبایل بدوی بیشتر از هر رنگی دیده می شود.

در مصر باستان، قرمز رنگی خوش یمن و محافظ آتش پنداشته می شد که باید با سرخ بودن رنگ شعله های آتش مرتبط باشد.

رنگ قرمز برای هندوها رنگی مقدس محسوب می شود. لباس عروس در هند به رنگ قرمز است و گاوها که در هند دارای تقدس هستند همیشه یک لکه رنگ قرمز روی پیشانی دارند. رنگ لباس عروس قوم بلوچ در ایران نیز قرمز است که این بر خلاف اکثر کشورها و فرهنگ ها است که لباس عروس به رنگ سفید می باشد.

رنگ قرمز نزد یهودیان بیشتر نشانه گناه است زیرا قرمز خاصیت بیدار کنندگی میل جنسی را دارد و امیال شهوانی که در راستای تولید مثل نباشند در یهودیت مذموم است.

مسیحیان (و همچنین مسلمانان) قرمز را نشان شهدا می دانند زیرا قرمز، رنگ خونی است که از بدن شهید جاری شده.

سفید

در یونان باستان، سفید دارای معانی متضاد بوده و لباس سفید در عروسی و عزا، در تولد و وفات، و سایر مناسبت های مخالف هم پوشیده می شده است.

در آیین هندو در مراسم عزا لباس سفید پوشیده می شود در حالیکه در اکثر باورها در مجلس سوگواری لباس مشکی پوشیده می شود.

سفید در اسلام و مسیحیت و نیز در بسیاری از مذاهب دیگر یادآور طهارت، پاکي و خلوص است و فرشتگان، روحانیون، شهدا و همچنین عروسان به نشانه بکارت با لباس سفید مشخص می گردند.

سیاه

رنگ سیاه بیشتر به عنوان نمادی از بدی و ترس و ظلمت می باشد. دلیل این امر به طور عمده سیاهی شب است که به معنی پایان روز و نبود نور بوده و در زمانی که انسان هنوز راهی برای ایجاد روشنایی در شب اختراع نکرده بود و نمی توانست چیزی ببیند انواع شک ها و ترس ها و خطرات را در سیاهی شب تجربه می کرد. پس از کشف آتش که بشر را قادر ساخت تا به شب کوری خود پایان دهد رنگ سیاه معنای پلیدی و مرموزیت خود را تا حد زیادی از دست داد و خواص مثبتی کسب کرد.

سیاه، خصوصیات مانند وقار و متانت را دارد زیرا رنگی ساده و بی زینت است و متداول ترین رنگ برای کت و شلوار رسمی می باشد. این رنگ همواره دارای خصوصیات کاملاً متضاد بوده و رنگ اسرار و رموز است. سیاه می تواند پایین مرتبه ترین رنگ و شیطانی و منفور باشد و یا در عین حال، صدرنشین رنگ ها و دارای برترین معانی باشد اگر به نشانه پشت کردن به امیال نفسانی و گذشتن از وسوسه های دنیوی و رو کردن به سلوک روحانی در نظر گرفته شود.

در قرآن، کتاب دینی مسلمانان، بارها و بارها از رنگ های گوناگون نام برده می شود. خداوند در آیات زیادی از قرآن به رنگ های مختلف و معناها و آثار زیست شناختی آنها اشاره کرده و آن را از نشانه های مهم حکمت خویش دانسته و مردم را به تفکر در مورد آن فرا خوانده است. در قرآن از رنگ های آبی، زرد، سبز، سرخ، سفید و سیاه نام برده شده است. در برخی از آیه های قرآن از اثرات فیزیکی و مادی رنگ ها صحبت به میان آمده و در آیه های دیگر این کتاب به تأثیرات روانی آنها اشاره شده و حتی خصوصیات ویژه آنها از نظر ارزش غذایی و دارویی که مبحثی خاص در علم پزشکی است ذکر شده است. آیه هایی نیز وجود دارند که در آنها از رنگ خاصی به طور مستقیم حرفی زده نشده و به گوناگونی رنگ های موجود در جهان آفرینش اشاره شده است که شامل موارد زیر می باشد:

۱- رنگ های متنوع تیره های مختلف حیوانات و گیاهان: شاید بارزترین آیات قرآن در اشاره به رنگ های موجود در جهان، در سوره فاطر آمده باشد که می گوید «الم تر ان الله انزل من السماء ماء فاخرجنا به ثمرات مختلفاً الوانها ... و من الناس و الدواب و الانعام مختلف الوانه...» (فاطر، ۲۷ و ۲۸)؛ (آیا ندیدی که خداوند آبی از آسمان نازل کرد پس با آن میوه هایی به رنگ های مختلف بیرون آوردیم ... و از انسان و جنبندها و چهارپایان که رنگ هایشان متفاوت است...). و همچنین در سوره زمر به تفکر در زمینه رنگ ها تذکر داده می شود و می گوید «الم تر ان الله انزل من السماء ماء فسلكه فيناييع في الارض ثم يخرج به زرعاً مختلفاً الوانه ثم يهيح فتربه مصفراً ثم يجعله حطاماً ان في ذلك لذكرى لاولى الالباب)» (زمر، ۲۱)؛ (آیا ندیدی که خداوند آبی از آسمان نازل کرد و نهرها را در روی زمین جاری کرد و بعد گیاهانی را با آن خارج می کند که رنگ هایش متفاوت است و بعد از این که سبز شد آن را زرد می کند سپس آن را یک چوب خشک می کند به درستی که در آن صاحبان عقل متذکر شوند). خداوند در این آیه ها به انسان گوشزد می کند که به دلیل آفرینش رنگ های گوناگون جانوران، گیاهان، رنگ های مختلف فصول سال، و حتی نژادهای بشر با رنگ های متفاوت فکر کند و به اشاراتی که برای عاقلان وجود دارد پی ببرد. بی شک در خلق حیوانات و انسان ها و خوراکی ها و میوه های رنگارنگ می توان حکمت های بی شماری را جستجو کرد. برای مثال، امروزه ثابت شده که رنگ های متفاوت در گیاهان با نوع ویتامین ها و مواد معدنی مغذی موجود در آنها ارتباط دارد چنانکه به عنوان نمونه، سبزیجات به رنگ سبز تیره دارای مقادیر بالای آهن بوده و میوه های قرمز حاوی ویتامین ث زیادی هستند. علامه طباطبایی در تفسیر آیه ۲۷ سوره فاطر که در بالا ذکر شد می گوید «با وجود این که آب باران یکی است اگر مقتضای بیرون آمدن میوه ها همین باران بود باید همه میوه ها به یک رنگ باشند... پس همین اختلاف رنگ ها دلیلی بر تدبیر الهی در این رنگ آمیزی است.» (طباطبایی، تفسیر المیزان: ج ۱۷ ص ۶۲)

۲- وجود رنگ های متفاوت در انواع عسل: خداوند در قرآن در سوره زبور از اثر شفا بخش رنگ های مختلف صحبت می کند و می فرماید «ثم كلي من كل الثمرات فاسكلي سبل ربك ذللا يخرج من بطونها شراب مختلف الوانه

فيه شفاء للناس إن في ذلك لآية لقوم يتفكرون» (نحل، ۶۹)؛ (سپس از تمامی ثمرها بخور و راه هایی که خدایت مشخص کرده را طی کن از درون شکم های آن شربتی خارج می شود که رنگ هایش متفاوت است و در آن برای مردم شفا است به درستی که در این نشانه ای است برای قومی که اندیشه می کنند). عسل یکی از کامل ترین و مغذی ترین مواد غذایی موجود در طبیعت است. رنگ عسل همیشه یکسان نیست و بستگی به فاکتورهایی مثل نژاد زنبور و نوع گل هایی که زنبور روی آنها نشسته و از شهد آن استفاده کرده دارد که باعث می شود تا رنگ آن متفاوت باشد. خواص عسل با رنگ های مختلف نیز با هم فرق دارد. خداوند در قرآن، گوناگونی رنگ عسل را به قدری با اهمیت دانسته که آن را نشانه مهمی برای انسان عنوان کرده و او را ملزم به اندیشه در این موضوع می کند.

۳- رنگ پوست متفاوت نژادهای مختلف انسان: خداوند در قرآن در سوره روم می گوید «و من آیاته خلق السموات و الارض و اختلاف السنتکم و اللوانکم ان فی ذلك لآیات للعالمین» (روم، ۲۲)؛ (و از نشانه های او آفرینش آسمان ها و زمین و تفاوت زبان های شما و رنگ های شما است به درستی که در این نشانه هایی برای عالمان است). متفاوت بودن رنگ پوست انسان ها نشانه ای برای آنها که اهل اندیشه هستند معرفی شده است که حاکی از وجود حکمت و تدبیر در این تفاوت می باشد و دانشمندان با تحقیق بر روی این موضوع به طور قطع به استدلالات بسیار مهمی دست پیدا خواهند کرد.

۴- وجود رنگ های گوناگون در کل جهان آفرینش: علاوه بر موارد بالا، قرآن از وجود رنگ ها در تمام دنیا صحبت می کند و آن را بسی فراتر از تنوع در رنگ جانوران، گل ها و میوه ها، خوراکی هایی مثل عسل و رنگ پوست انسان می داند. خداوند در آیه سیزدهم سوره مورچه می گوید «و ما ذرا لکم فی الارض مختلفا لوانه ان فی ذلك لآیه لقوم یذکرون»؛ (و آنچه برای شما در زمین خلق کرد که رنگ هایش متفاوت است به درستی که در این نشانه ای است برای قومی که متذکر می شوند). در این آیه به صراحت به تمامی آنچه توسط خداوند در روی زمین آفریده شده اشاره گشته و خلق کردن رنگ های مختلف در این جهان، وجود تأثیرات آنها در جهت خدمت به انسان معرفی شده است. می توان نتیجه گرفت که رنگ ها باید اثر جسمانی و روان شناختی با اهمیت بر زندگی انسان داشته باشند. علامه طباطبای در تفسیر خود از قرآن بر روی مفرد بودن «آیه» در آخر آیه فوق تأکید کرده و معتقد است که این دلیلی بر مسئله مهم و اساسی توحید و یگانگی آفریدگار است. (طباطبای، تفسیرالمیزان: ج ۱۲، ص ۲۱۵)

به نظر می رسد در پایان اکثر آیه های ذکر شده که مربوط به رنگ در قرآن بود دستور داده شده تا در مورد گوناگونی رنگ ها تحقیق و تفکر شود و در آن نشانه هایی از طرف خداوند برای انسان گذاشته شده. بنابراین با تحقیقات بیشتر باید بتوان به حقایق علمی در مورد وجود رنگ های مختلف در کائنات که در پس این رموز قرآنی پنهان هستند پی برد که مطمئناً به بی سبب نبودن رنگ آمیزی الهی در آفرینش جهان دلالت خواهد داشت.

با اهمیت بودن و بی معنی و بی تأثیر نبودن رنگ ها از نظر دین اسلام به سخن مستقیم خداوند با بشر در مورد رنگ ها در قرآن محدود نمی شود. روایت ها و احادیث متعددی از پیامبر و امامان باقی است که حاکی از اثر گذار

بودن رنگ ها می باشد. بر اساس آیات و احادیث دینی، رنگ ها می توانند بر روی روحیه و شخصیت انسان و سایر جانوران اثر بگذارند. احکام زیادی نیز در مورد مؤثر بودن رنگ ها در بهبود بیماری های جسمانی و مشکلات روحی و روانی وجود دارد. همچنین توصیه هایی در مورد رنگ لباس و پوشاک در اسلام یافت می شود. در زیر به عنوان نمونه به تأثیراتی که رنگ زرد از نظر اسلام و قرآن بر حالات موجودات زنده دارد پرداخته می شود.

هنگامی که حضرت موسی به قوم بنی اسرائیل گفت تا طبق فرمان خداوند یک گاو قربانی کنند آنها از او در مورد رنگ گاو سوال کردند. قرآن در سوره بقره آیه ۶۹ می گوید «قالوا ادع لنا ربک یبین لنا ما لونها. قال: انه یقول انها بقره صفراء فاع لونها تسر الناظرین»؛ (گفتند از پروردگارت برای ما بخواه که برایمان مشخص کند که رنگش چیست. فرمود: او گاوی به رنگ زرد است به طوری که رنگش ناظران را شادمان می کند). این آیه هم اثر ذهنی مثبت رنگ زرد را بیان می کند و هم از اهمیت رنگ به طور کل حرف می زند.

در مورد رنگ زرد پوشاک و تأثیر خوب آن از پیامبر اسلام در حلیه المتقین منقول است که می فرماید «بر تو باد به نعل زرد که چشم را جلا دهد و غم را بر طرف نماید». در کتاب زراره نیز گفته شده است «امام محمد باقر (ع) بیرون آمدند در حالیکه جبّه خز زرد و عمامه زرد و ردای خز زرد پوشیده بودند».

همچنین امام علی (ع) در خطبه ۱۶۴ نهج البلاغه از ایجاد حس اعتماد به نفس در مجاورت رنگ زرد صحبت کرده و در مورد رنگ زرد پرهایی دُم طاووس می گوید «... کانه قلع داری عنجه نوتیه یختال بالوانه...»؛ (...گویا آن مانند بادبان کشتی است که کشتیبان آن را از سویی به سویی می کشاند و او به رنگ هایش می نازد...).

البته همانطور که در آیه ۲۱ سوره زمر گفته شد، در قرآن از زرد به عنوان رنگ مرگ گیاهان و درختان در خزان نام برده شده که مغایر اثرات مثبت این رنگ است. زرد بودن صورت انسان نیز می تواند نشان دهنده احساسات منفی مانند بیماری، ضعف، ترس، گرسنگی و خستگی نیز باشد که مخالف اثری است که رنگ زرد از نظر علم روانشناسی بر روی روحیه انسان دارد زیرا در روانشناسی رنگ ها، زرد یک رنگ شادی بخش است که قرآن که کلام خداست هم آن را رنگی نشاط آور می داند. نتیجه ای که حاصل می شود این است که رنگ زرد (و همچنین سایر رنگ ها) تحت هر شرایطی معنا و مفهوم و اثرات خاص و حتی گاهی مغایر دارند.

رنگ هایی که در آیات قرآنی به چشم می خورند شامل آبی، زرد، سبز، سفید و سیاه می باشد و همچنین از رنگ دیگری نیز در قرآن سخن به میان آمده و آن، «صبغة الله» به معنی رنگ الهی است. به غیر از رنگ زرد که به عنوان یک نمونه از رنگ های قرآنی مورد بحث واقع شد معنا و کاربرد سایر رنگ هایی که در قرآن نام برده شده در ادامه ذکر می شود.

رنگ آبی:

رنگ ازرق که معادل آبی، آبی تیره و کبود در زبان عربی می باشد یک بار در قرآن ذکر گشته است. قرآن در آیه ۱۰۲ سوره طه می گوید «یوم ینفخ فی الصور و نحشر المجرمین یومئذ زرقا» (روزی که در صور دمیده می شود و در آن روز مجرمین را کبود محشور می کنیم). در تفسیر المیزان، علامه طباطبایی توضیح می دهد که مراد از ازرق، رستاخیز مجرمین و گناهکاران به صورت نابینا و کور در قیامت است زیرا وقتی چشم بینایی اش را از دست بدهد کبود می شود. پس از نزول این آیه، رنگ آبی سیر یا کبود به تدریج برای اعراب به یکی از بدترین نفرین ها تبدیل شده و آنها دشمنان و بدخواهان را «ازرق العین» به معنای چشمی که کبود شده و به رنگ آبی تیره در آمده باشد لقب می دهند که یک دشنام حاکی از تنفر محض است.

رنگ کبود همیشه رنگی با اثرات منفی و نحس نیست. در واقع، خصوصیات مثبت و خواص شفابخشی رنگ آبی و کبود بسیار است. شاید انسان روزانه بیشتر از هر رنگی با آبی در تماس باشد چون آسمان با تمام وسعتش به رنگ آبی است و این رنگ نه تنها در روحيات بشر اثر منفی نمی گذارد بلکه فوایدی هم از نظر فیزیکی و روانی دارد. برای نمونه، از امام صادق (ع) نقل می شود که فرموده است «فکر فی لون السماء و ما فیہ الصواب التدبیر فان هذا اللون اشد الالوان موافقه للبصر و تقویه حتی ان من صفات الاطباء لمن اصابه شیاً اضر ببصره ادمان النرّ الی الخضره و ما قرب منها الی السواد و قد وصف الحداق منهم لمن کل بصره الاطلاع فی اجانه خضراء مملوه ماءً فانظر کیف جعل الله جل و تعالی ادیم السماء بهذا اللون الاخضر الی لیمسک الابصار المنقلبه علیه فلا ینکا فیها بطول مباشرتها له...» (بحارالانوار: ج ۳ ص ۱۱۱) به معنی اینکه خداوند صلاح و تدبیری در رنگ آسمان قرار داده است زیرا با اینکه انسان پیوسته به آسمان نگاه می کند رنگ کبود آن (یا سبز مایل به سیاه) باعث اذیت شدن چشم نشده و حتی بینایی را تقویت می کند تا حدی که از توصیه های پزشکان برای کسی که به بینایی اش نقصانی وارد شده باشد نگریستن مکرر به داخل کاسه پر از آب است.

رنگ سبز:

در نه آیه از قرآن از واژه عربی «خضر» و مشتقات آن که به معنی رنگ سبز است نام برده شده که بعضی از این موارد مربوط به دنیای خاکی و در اشاره به سبز بودن طبیعت است و برخی مربوط به عالم معنا و توصیفات بهشتی می باشد. قسمت عمده این اشارات شامل رنگ سبز زمین و درختان و گیاهان است و بهار و باروری و برکت را تداعی می کند. فصل بهار با سبز شدن و رویدن دوباره نباتات، نماد شروع زندگی چه برای طبیعت در فصل بهار و چه برای رستاخیز آدمیان در دنیایی دیگر در نظر گرفته می شود. همانطور که مولانا رنگ سبز را بارها در مثنوی اش آورده و در اکثر موارد از سبزی و سبزینگی برای بیان سرزندگی و حیات استفاده کرده قرآن نیز وقتی حرف از سبز می زند آن را یادآور بخشندگی طبیعت پر نعمت و درختان و گیاهان سبزی که به انسان میوه و غذا می دهند می داند. طبیعت سرسبز

علاوه بر غذا، انواع و اقسام نعمات را نیز مانند پنبه برای لباس، هیزم برای آتش و غیره در اختیار نوع بشر می‌گذارد. خداوند در آیه ۸۰ سوره یس می‌فرماید «الذی جعل لکم من الشجر الاخضر نارا فاذا انتم منه توقدون»؛ (او که برای شما از درخت سبز آتشی قرار داد تا وقتی شما می‌خواهید از آن بی‌افروزید).

رنگ سبز به کرات در قرآن و احادیث اسلامی در توصیف بهشت به کار برده شده است. لباس ساکنان بهشت از حریر سبز است، تخت بهشتیان به رنگ سبز است، و باغ و بوستان‌های بهشتی سبز و خرم می‌باشد. قرآن در مورد فراوان بودن رنگ سبز در بهشت در آیه ۳۱ سوره کهف می‌گوید «... یلبسون ثياباً خضراً من سندس و استبرق...»؛ (... لباس‌های سبز از حریر و دیبا می‌پوشند (...)). و در سوره الرحمن آیه ۷۶ گفته می‌شود «متکئين علی رفرف خضر و عبقری حسان»؛ (بر پستی‌های سبز و گستردنی‌های خوشایند تکیه کرده‌اند. (سبز، رنگ رویدن، رنگ حیات موجودات زنده، رنگ نامیرایی طبیعت و رنگ زندگی است و شاید به همین علت است که سبز در بهشت به وفور دیده خواهد شد چون کسانی که به بهشت می‌روند تا ابد زنده‌اند. بعلاوه این رنگ نشان‌دهنده صبر و مقاومت نیز هست همانطور که درختان سبز در برابر سرمای زمستان پایداری می‌کنند و نمی‌میرند. در آیه ۶۴ سوره الرحمن از رنگ سبز درختان بهشتی با واژه «مدهامتان» یاد شده که به معنای دو چیز بی‌نهایت سبز و یا دو بهشت سبز بی‌حد می‌باشد. این آیه از نظر تعداد کلمات، کوتاه‌ترین آیه قرآن به شمار می‌رود و مربوط بودن آن به رنگ‌ها شاید اعجاز پر رمز و راز رنگ در قرآن را برملا سازد.

از خصوصیات شفابخشی رنگ سبز نیز در احکام اسلامی غفلت نشده و روایات متعددی در این رابطه وجود دارد. به عنوان مثال، حضرت علی (ع) در نهج البلاغه، حکمت ۴۰۰، نگاه کردن به گیاهان سبز را برای درمان بیماری‌های روحی مؤثر دانسته و می‌فرماید «والنظر الی الخضره نشره» (نظر کردن به سبزه باعث نشاط است). روانپزشکان هم امروزه از رنگ سبز برای درمان بیماری‌های عصبی و اختلالات روانی استفاده می‌کنند و بر این باورند که رنگ سبز هیچ‌گونه واکنش منفی برای انسان در بر نداشته و تعدیل‌کننده اثرات افراطی سایر رنگ‌ها بوده و خود نیز به تنهایی مایه آرامش و نشاط است.

رنگ سفید:

کلمه «بیض» که ریشه کلمه سفید است و انواع ترکیب‌های آن مانند ابیض و بیضا ۱۱ بار در قرآن آمده است. در چندین آیه از قرآن گفته شده چهره دسته‌ای از انسان‌ها در روز قیامت سفید خواهد شد که نشان‌دهنده افراد نیکوکار است. سفیدرو بودن مؤمنان در مقابل سیاه رو شدن کافران آمده و سفید و سیاه در مقام مشخص و متمایز نمودن خوبان و بدان استفاده شده است. سیاه بر خلاف سفید، تیره‌ترین رنگ‌ها است و نماد گناه، رمز و راز، وسوسه‌های شیطانی، اندوه و عزا می‌باشد. خداوند در آیات ۱۰۶ و ۱۰۷ سوره آل عمران در این مورد می‌فرماید «یوم تبيض وجوه و تسود وجوه فاما الذین اسودت وجوههم اکفرتم بعد ایمانکم فذوقوا العذاب بما کتمت تکفرون و اما الذین

ابيضت وجوههم ففی رحمہ اللہ ہم فیہا خالدون» (روزي که چهره هايي سفيد مي شود و چهره هايي سياه مي شود پس کسانی که چهره هايشان سياه گشته سوال مي شود که کفر کردید بعد از ايمانتان پس عذاب را بچشيد به آنچه شما کفر آوردید و اما کسانی که چهره هايشان سفيد گشته پس در رحمت خدا هستند آنها در آن تنعم کننده هستند).

رنگ سياه:

کلمه «سود» که ريشه کلمه سياه در زبان عربي است و انواع ترکيب هاي آن مانند اسود و سودا ۷ بار در قرآن آمده است.

همانطور که در توضیح رنگ سفید گفته شد رنگ سياه نیز در قرآن در توصیف تفاوت رنگ چهره جهنميان و بهشتيان و سياه شدن چهره گناهکاراني که به جهنم مي روند در مقابل سفيدرو بودن پرهيزکاران آمده است. در آیه ۶۰ سوره زمر آمده است که «و يوم القيامة تري الذين كذبوا علي الله وجوههم مسودة أليس في جهنم مثوي للمتكبرين؟» (و روز قيامت مي بيني کسانی که به خدا کذب کردند چهره هايشان سياه است آیا در جهنم محلي براي متکبرين نيست؟). در مورد سفید بودن و يا به رنگ سياه در آمدن، امام علي (ع) مي فرمايد «ما من عبد الا و فی قلبه نکته بيضاء فاذا ذنباً خرج فی النکته سوداء فان تاب ذهب ذلك السواد و ان تمادی فی الذنوب زاد ذلك السواد حتى يغطي البياض فان غطى البياض لم يرجع صاحبه الى خير ابدًا» (کليني: ج ۳، ص ۳۷۵): (نيست بنده اي مگر در دلش نقطه سفيدي است که اگر گناهي کند سياهي در آن ايجاد مي شود پس اگر توبه کند آن سياهي مي رود و اگر به گناهان ادامه دهد آن سياهي افزوده مي شود تا جايي که سفيدي را مي پوشاند و اگر سفيدي پوشيده شد صاحب آن هرگز به خير بر نمي گردد).

البته استفاده از رنگ سياه براي مشخص کردن کفر از ايمان، به معني وجود خاصيت شيطاني درون رنگ سياه نيست و روسياه بودن و سياه دل شدن که در قرآن و احاديث اسلامي ذکر مي شود به طور حتم داراي معناهاي استعاري هستند. سياه در ذات خود، رنگي منفي و منفور نبوده و حتي اثرات مثبت زيادي نیز دارد. در روانپزشکي، سياه به عنوان رنگي که سيستم عصبي پر استرس را آرام مي کند ارزش شفاهي دارد. در هنر، رنگ سياه یک عنصر ضروري در طراحي و معماري و نقاشي با تأثيرات خاص خود است. حتي رواياتي مبني بر استحباب پوشاک سياه رنگ در اسلام وجود دارد. پيامبر اسلام در برخي مواقع پوشيدن لباس هاي سياه را توصيه کرده و البته گاهي هم به اجتناب از البسه به رنگ سياه پند داده که در اين حديث قدسي آمده است: «کان رسول الله (صلى الله عليه و آله يكره السوداء الا في ثلاثة: العمامه و الخفّ و الكساء)» (طباطبائي، سنن النبي: ص ۱۳۰، ۱۳۱)؛ (رسول خدا از سياه اکراه داشت مگر در سه چيز: عمامه و کفش و عبا).

رنگ الهي:

غير از رنگ هاي فيزيکي، رنگ ديگري در لابلای آيات قرآن وجود دارد. اين رنگ غير فيزيکي، تعبير «صبغة الله» است که شارحان آن را به رنگ الهي تفسير مي کنند. در آیه ۱۳۸ سوره بقره در اين باره مي آيد «من احسن من الله

صبغة» (چه از خدا بهتر از رنگ). آیات قبل از این آیه در مورد درخواست خداوند از انسان ها در مورد این است که به او ایمان بیاورند و به دستورات او که توسط پیامبر به مردم رسانده شده عمل کرده و از تفرقه دوری کنند. برخی از قرآن شناسان معتقدند منظور از «صبغة الله»، «اسلام» که به طور لغوی به معنای تسلیم است می باشد و منظور خداوند از آن، سر تسلیم فرو آوردن در برابر اوست. بعضی مفسران نیز این تعبیر را به «ایمان» و اعتقاد به یگانگی خدا که همان توحید است و شالوده دین اسلام را تشکیل می دهد برداشت می کنند. این طرز اندیشه با کلام مولانا تطابق دارد که می گوید بهترین رنگ، رنگ بی رنگی است و باید وجود را از هر رنگی پاک کرده و با «صبغة الله» رنگ کرد:

مست صبّاعیم مست باغ نی

(۳۹۵۴،۱)

بیت فوق را شاید بتوان چکیده طرز تفکر مولانا در مورد رنگ ها و همچنین چگونگی نگرش او به زندگی و هدف غایی حیات دانست. معنی کلمه صبّاع در فارسی، نقاش و رنگرز و رنگ کننده است که از ریشه «صبغة» به معنی رنگ مشتق شده و سرخوش بودن مولانا از شراب روحانی آن نقاش حقیقی آفرینش را شرح می دهد در حالی که بی خبران در لذت مستی ناشی از رنگ های فریبنده این دنیا فرو مانده اند چنانچه مولانا گفته او و جملگی سالکان همیشه مست صبّاع هستند و مست باغ نیستند.

۱-۵ رنگ در تصوّف اسلامی

تصوّف اسلامی هیچ گاه خالی از عنصر رنگ نبوده و راهی خشک و بی رنگ در پیش پای انسان ها ننهاده بلکه همواره عناصری مانند رنگ، موسیقی، معماری و غیره به مسیر سالکان و جویندگان حقیقت، روح و حیات و نشاط بخشیده است. استفاده از رنگ های گوناگون را می توان بیش از هر چیز در لباس های فرقه های مختلف صوفی گری، در معماری خاص، و به خصوص در نمادهای به کار رفته در مراسم و آیین های آنان دید اگر چه بعضی از فرقه های صوفیه بیشتر و برخی کمتر به رنگ پرداخته اند.

در ابتدا باید به خود مفهوم رنگ از دیدگاه تصوّف پرداخته شود. گفته شد که رنگ ها از تجزیه نور حاصل می شوند. نور اگر از منشور عبور کند تجزیه شده و هفت رنگ مختلف را تشکیل می دهد. این رنگ ها از همان نور اولیه ایجاد می شوند و با اینکه از آن نور و از رنگ های دیگر متفاوت هستند جزئی از نور اصلی بوده و همه در ذات با هم مشابه و یکی هستند. انسان ها نیز همگی اجزای یک کل واحد هستند علیرغم این که فرد فرد آدمیان از همدیگر منفرد باشند. رنگ ها ماهیتی شبیه جان انسان دارند و به دلیل همین شباهت، طبیعی است که بتوان نتیجه گرفت انسان و رنگ دارای کنش و واکنش متقابل هستند و رنگ ها به شدت روح و روان را متأثر می سازند.

می توان گفت که رنگ و نور در تصوّف، نمود بارز یکی از اساسی ترین پایه های صوفی گری یعنی وحدت در کثرت و کثرت در وحدت است. در مورد تفاوت مابین رنگ و نور، اعتقادات کمابیش مشابهی در میان عرفا وجود دارد. حکیمان و عارفان اسلامی، رنگ و نور را شبیه آب و یخ می دانند که در باطن، یکسان بوده ولی در ظاهر، متفاوت هستند و معتقدند که نور، از جهتی رنگ است و از جهتی نیز رنگ نیست زیرا رنگ ها انواع مختلف دارند و با هم قابل ترکیب هستند اما نور فقط یک نوع دارد و قابل ترکیب نیست. بنابراین نور و رنگ، دو مفهوم جدا هستند و نمی توان آنها را با هم مقایسه کرد با اینکه رنگ ماهیتی مشابه نور دارد و از آن به وجود می آید. این طرز تفکر با اینکه از جنس نظریه های صوفیانه است از تئوری های علمی به دور نیست. پرداختن متصوّفه به مبحث رنگ به خصوص برای توضیح مسایل توحیدی، اهمیت رنگ ها در عالم تصوّف را نمایان می سازد.

در تصوّف، نحوه تقسیم بندی رنگ ها مانند رده بندی علمی و یا هنری نیست و رنگ های اصلی از دیدگاه صوفیانه متفاوت از رنگ های اصلی فیزیکی است. این امر کاملاً قابل انتظار است چرا که صوفی با چشم دل به رنگ ها نگاه می کند نه با چشم سر. رنگ ها در اندیشه صوفیانه، نمادهایی هستند که اجزای عالم هستی را به تصویر می کشند. بالاتر از همه، رنگ سفید جای می گیرد و پایین تر از همه رنگ سیاه است و میان سیاه و سفید نیز بقیه رنگ ها قرار دارند. هر کدام از این رنگ ها سمبل یکی از عناصر به وجود آورنده جهان آفرینش هستند.

سفید، نماد وحدت و به معنای کل هستی و وجود و زندگی است زیرا ترکیب همه رنگ ها بوده و هر رنگی از تجزیه سفید حاصل می شود. سیاه، سمبل عدم و نبودن است. البته نباید تصوّر کرد که سیاه رنگی بی ارزش و فروترین درجه رنگ ها در تصوّف است. معنای نمادین سیاه، عدم وجود یعنی چیزی بالاتر از زندگی مادی است که والاترین مقام یعنی مقام خود خداوند را متجلی می سازد. سیاه، ظلمت نیست بلکه از روشن بودن بی اندازه اش است که دیده نشده و سیاه به نظر می رسد. سیاه برای صوفی یعنی «هیچ» و این هیچ بودن، اگر فقدان مادیات باشد، بلندترین مرتبه نزد صوفیان است چون آنکه به رنگ و بوی دنیا پشت پا زده صاحب رنگ های معنوی شده و به ثروت واقعی و ابدی خواهد رسید.

در تصوّف اسلامی، چرخه رنگ ها از دیرباز شامل هفت رنگ اصلی بوده است. شایان ذکر است علیرغم اینکه این هفت رنگ صوفیانه ارتباطی با هفت رنگ اصلی ناشی از تجزیه نور توسط منشور ندارد تشابه این تعداد در سیستم های علمی و عرفانی قابل تأمل است. دلایل متعددی برای این هفت گانه بودن نظام رنگ ارایه می شود که وجه مشترک آنها استفاده از رنگ ها به صورت مثال ها و نمادهایی برای بازگو کردن مسایل معنوی و توحیدی است. رنگ هایی که فیزیکی و ملموس نیستند دسته بندی جسمی و علمی هم ندارند. از طرفی، عدد هفت همیشه در تصوّف مقدس بوده است و این تقدّس تنها متعلق به اسلام نیست و ریشه در دوران باستان دارد. وجود و قدسی بودن این عدد را در مذاهب و ملت های دیگر نیز در طول تاریخ بشریت به وفور می توان یافت.

هفت رنگ اصلی نظام سنتی رنگ ها، از مثلث سه رنگ سفید و سیاه و سندل (رنگ خاک، خاکستری و یا رنگ بی رنگی)، و مربع چهار رنگ سبز و زرد و قرمز و آبی تشکیل می شود. عالم هستی به تمامی از این مربع و مثلث تشکیل یافته است. مربع، کلیات جهان (یا عناصر اربعه) است که چهار عنصر آب و باد و خاک و آتش را شامل می گردد. مثلث، جزئیات جهان (یا موالید ثلاثه) است که متشکل از نبات و جماد و حیوان می باشد.

شکل بالا، نظام رنگ های اصلی در تصوف را نشان می

همان طور که گفته شد سیاه و سفید دارای مقام و مفاهیم مهمی در تصوف هستند. سفید، از ترکیب و وحدت همه رنگ ها حاصل می شود و اگر چه نور در واقع سفید نیست، سفید (به صورت سمبلیک) رنگ نور به حساب می آید. نور سفید از خورشید ساطع می گردد که در صوفی گری، منبع زندگی و نشان بخشندگی و سخاوت و نماد توحید می باشد. خورشید نشان بخشندگی است چون بدون نور و گرمایی که از آن به زمین می رسد بقا ممکن نیست و نور آفتاب برای انسان بزرگ ترین سرچشمه حیات است. خورشید نماد توحید است چون با اینکه فقط یکی است ولی پرتوهایی که می تاباند بی نهایت و غیر قابل شمارش است. در مورد رنگ سیاه، گفته شد که ارزش روحانی بی اندازه ای بر خلاف تصور عمومی دارد. اگر سفید مانند انوار خورشید از آسمان به سمت زمین پایین می آید، سیاه یک رنگ ملکوتی است که انسان را از پستی مادیات به ملکوت بالا می برد و به عروج می رساند. در تصوف اسلامی این اعتقاد وجود دارد که سیاه، پوشاننده اسرار حق است و برای دیدن رموز نهانی و رسیدن به بالاترین مرتبه سلوک باید از روشن ترین نورها امداد جست که نه نور سفید بلکه حجاب درخشان سیاهی است که نغزترین حقایق را در خود حفظ می کند. قاعده مثلث جزئیات نیز رنگ سندل می باشد. این رنگ به خاک، زمین، جسم، کالبد آدمی، و به طور کلی حیات مادی اشاره دارد.

بنا بر آنچه بیان شد مثلث رنگ ها با سه ضلع خود، به تعبیری جانوران و گیاهان و اشیاء بی جان و به تعبیر دیگری جسم و نفس و روح را متجسم می سازد. مربع چهار رنگ مکمل این مثلث نیز عناصر اربعه را می نمایاند که آب و خاک، ساکن ولی باد و آتش، متحرک هستند. رنگ سندل فام که قاعده نظام رنگ ها است انسان یا به طور کلی، ماده در نظر گرفته می شود و دو قطب سیاه و سفید (یعنی نفس و روح (و چهار عنصر اصلی (یعنی طبیعت) روی آن

اثر گذاشته و می‌توانند آن را در جهت خیر یا شر سوق دهند. مجموع این هفت رنگ، کل جهان آفرینش و هر آن چه در آن روی می‌دهد را می‌سازد.

بسیاری از عرفا و متفکران دنیای اسلام به بررسی پدیده رنگ پرداخته‌اند که بیانگر اهمیت رنگ‌ها در تصوف اسلامی است. نظامی در کتاب هفت گنبد، رنگ خاصی را به صورت نمادین به هر روز از هفته اختصاص می‌دهد. شهاب‌الدین سهروردی معروف به شیخ اشراق، در کتاب «عقل سرخ» نظریه معروفی در مورد «سرخ بودن عقل» دارد. منظور از این عقل که بنا بر اعتقاد او به رنگ سرخ است عقل و ذهن فیزیکی نبوده و به عقل ذاتی که در انسان وجود دارد اشاره می‌کند. او خود می‌گوید عقل آدمی به طور ذاتی، سفید است ولی وقتی در زندان تن اسیر می‌شود، در سایه ظلمت گریزناپذیر جسم خاکی رفته و بنابراین سرخ می‌شود. در مبحث‌های مختلف در عالم تصوف، وجود مفهوم رنگ را حتی در با اهمیت‌ترین آموزه‌های معنوی مانند مراحل عروج روحانی به ذات متعال حق که مقصد غایی حیات بشر و هدف نهایی آفرینش از نظر عرفان است می‌توان یافت. علاءالدوله سمنانی در کتاب «هفت اندام» هفت اندام لطیف انسان را مترادف هفت رنگ می‌داند:

۱- خاکستری: جسم، حضرت آدم (ع)

۲- آبی: جان، حضرت نوح (ع)

۳- سرخ: دل، حضرت ابراهیم (ع)

۴- سفید: نفس، حضرت موسی (ع)

۵- زرد: روح، حضرت داود (ع)

۶- سیاه: سر، حضرت عیسی (ع)

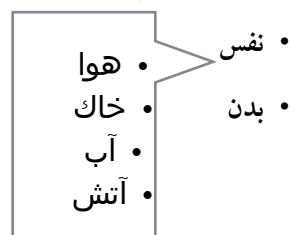
۷- سبز: مرکز، حضرت محمد (ص)، مقام خداوندی

برای توضیح بیشتر، باید گفت منشاء تصوف و عرفان اسلامی اگر چه قرآن و سنت پیامبر است اما ریشه در قبل از اسلام دارد زیرا باور به این که خالقی وجود دارد و انسان از او آمده و عاقبت به نزد او بر می‌گردد بی‌شبهه از ابتدای خلقت حتی اگر هنوز هیچ کتاب آسمانی و پیامبری نازل نشده بود در روح و روان هر موجودی حک شده و آدمی در فطرتش خداشناس بوده است. اصول و آداب فطری که برای پرستش آن قدرت ماورائی وجود داشته در طی قرن‌ها تحت تأثیر ادیان مختلف قرار گرفته و سرانجام، اسلام منجر به تکامل نهایی عرفان و به میان آمدن صوفی‌گری اسلامی گشته است. انتساب رنگ‌ها به عناصر اصلی مادی و معنوی نیز دارای پیشینه بسیار طولانی است و در بسیاری از باورهای باستانی دیده می‌شود که از آن جمله می‌توان به چاکراهای هفت گانه هندوئیسم و مراتب ده گانه درخت زندگی یهودیت اشاره کرد که تأثیر داشتن این مکاتب بر تصوف اسلامی محتمل است.

یکی از مبانی بنیادی تصوف، مسئله «لطایف» است. «لطیف» یکی از نام‌های مقدس خداوند است و به معنای لطف‌کننده و همچنین چیزی است که از شدت ظرافت با چشم مادی رؤیت نشده و با چشم فطرت دیده می‌شود.

لطایف دو نوع هستند: لطایف عالم صغیر (انسان) و لطایف عالم کبیر (سایر موجودات). لطایف صغیر نیز دارای دسته بندی زیر هستند:

۱- لطایف عالم خلق (مادّی) شامل پنج گروه:

۲- لطایف عالم امر (غیر مادّی) شامل پنج گروه:

- قلب
- روح
- سرّ
- خفی
- اخفا

این لطایف هفتگانه در اغلب شاخه های تصوّف به هفت رنگ مربوط شده اند. با این که می توان شاهد اندکی تفاوت در این رنگ ها در میان طریقت های مختلف بود ولی کمابیش مشابه هستند. البته وجود این تعابیر متفاوت می تواند اینگونه تعبیر شود که مسلک های عرفانی دارای اختلاف نظر نیستند و منظور، رنگ به معنای واقعی نیست بلکه رنگ های روحانی باید مورد توجه قرار بگیرد که آن چیزی نیست که با چشم دیدنی باشد و یا روی جسم و ذهن انسان اثرات فیزیکی بگذارد.

در جداول زیر، چگونگی انتساب لطایف به رنگ ها و تجلّی آنها در عناصر اربعه، اعضای اصلی بدن، پیامبران و درجات نفس از چند منبع مختلف آورده می شود. جدول اول بر اساس تعالیم به جا مانده از شیخ مجذوب محمد سعید سیف الدین و شیخ محمد قدری حزین (برگرفته از کتاب راه احسان تألیف شیخ سلیمان چلبی کایا) و جدول دوم از روی تدریسات غوص الاعظم اسماعیل حقّی احرامچی زاده (بر گرفته از کتاب اسرار علم لدن تألیف اسماعیل آلتوناش) تدوین شده است که با این که هر دو متعلق به طریقت نقشبندی می باشند تفاوت هایی نیز دارند:

مقام	لطیف	نبی	رنگ
قلب	نفس اماره	آدم	قرمز
روح	نفس لوّامه	ابراهیم	زرد
سرّ	نفس ملهمه	موسی	سفید

سرّ السرّ	نفس مطمئنه	داوود	آبی
خفي	نفس راضيه	عيسي	سیاه
اخفا	نفس مرضيه	محمد	سبز
بقا	نفس كامله	حق تعالي ربّ العالمين	خاکستري

مقام	مکان	نبي	رنگ	عنصر
نفس ناطقه	بين دو ابرو	وجود کل	تمام رنگ ها (آبی رنگ)	-
قلب	دو انگشت پایین تر از سینه چپ	آدم	زرد سبز	خاک قرمز
روح	دو انگشت پایین تر از سینه راست	نوح ، ابراهيم	قرمز	هوا زرد
سرّ	دو انگشت بالاتر از سینه چپ	موسي	آبی خاکستري	آب سفید
خفي	دو انگشت بالاتر از سینه راست	عيسي	سیاه	آتش سبز
اخفا	میان سینه	محمد	سبز سیاه	خاک سفید

در مورد این که این رنگ ها از کجا آمده اند و به چه معنی هستند، پیدا کردن منبع و مرجع دقیق بسیار دشوار است اما با اینکه به نظر می رسد بیشتر جنبه نمادین دارند، به خصوص در نقل های شفاهی گفته می شود که در مجالس ذکر پس از تکرار نام خداوند که رسم متصوّفه است، انواری به رنگ های مختلف بر صوفی تجلی پیدا می کند. (مدرسی چهاردهی:ص ۸۵)

گذشته از رنگ های روحانی، رنگ های ملموس و فیزیکی در صوفی گری به طور گسترده در پوشاک حضور دارد. رنگ لباس های صوفیان همواره فریاد زنده شعارشان در زندگانی و نشان دهنده جایگاه آنان در سلسله مراتب تصوّف بوده است و در طول تاریخ دیده می شود که گاهی هنگامی که شخصی تازه به یک طریقت می پیوست، پیر و شیخ برای لباس او رنگی متناسب با سیرت آن شخص انتخاب می کرد. در ادامه تاریخچه ای کوتاه در مورد رنگ در

لباس های صوفیه آورده می شود که بطور اعم از کتاب های میراث تصوف اثر عیسی ولی (ج ۲ ص ۱۴۵)، سرچشمه تصوف در ایران اثر نفیسی (ص ۱۷۱) و جامه زهد اثر سجادی (ص ۱۷۴-۸۳) اخذ شده است.

آبی:

جامه ازرق یا آبی به دلیل اینکه رنگ آسمان است سالکانی را می برازد که به سمت آسمان و ملکوت روی آورده اند و روی خود را از نفس برگردانده و هواهای دنیا را ترک گفته اند. لباس کبود که به رنگ آبی تیره است هم همان خواص جامه آبی را دارا می باشد (و البته گاهی هم به عنوان جامه سیاه در نظر گرفته می شود). به علاوه چون گاهی نیز رنگ کبود را رنگی میان سفید و سیاه می دانند بر تن کسانی می کنند که از ظلمت هوا و هوس مادیات خارج شده و قدم در راه سلوک گذاشته اند اما هنوز به نور توحید نرسیده اند یعنی در مرحله ای میان نور و ظلمت قرار دارند. برخی اعتقاد دارند که نخستین خرقة در میان صوفیان به رنگ کبود بوده زیرا کبود، نمادی از مصیبت فراق و غم از دست دادن وصال حق بوده است در آن هنگام که آدم از بهشت و همنشینان خداوند رانده شده و به زمین فرستاده شد.

سبز:

جامه سبز که رنگ طبیعت است نشان جاودانگی و تولد پس از مرگ می باشد همان طور که طبیعت در زمستان مرده و در بهار دوباره زنده می شود. این رنگ در میان تمام مسلمانان جهان محبوبیت زیادی دارد چون گفته می شود پیامبر اسلام اغلب عباي پشم سبز می پوشیده است. صوفیان مسلمان نیز به دلیل مشابه از رنگ سبز در جامه خود استفاده می کنند. در میان صوفیه معروف است که یکی از عادات اعضای فرقه ملامتیان، بر تن کردن دلق سبز رنگ از جنس پشمینه بوده است.

سرخ:

جامه سرخ، رنگ بیداری و بیدار کنندگی به شمار می رود زیرا سرخ به طور ذاتی دارای خواص بر انگیزاننده است و یادآور بیدار شدن روح و جان از خواب غفلت می باشد. گفته می شود به همین دلیل است که وجه مشخصه جامه قلنداران و ملامتیان، به کار بردن رنگ سرخ در آن بوده است.

سفید:

لباس سفید در تصوف به نشانه این است که فرد، تمام تعلقات دنیوی را از جامه های خود پاک کرده. البسه سفید را در میان تمام فرقه های صوفیانه و در تمام ادوار می توان دید. در دهه های اولیه بعد از ظهور اسلام، پوشیدن عباي پشمی سفید در میان صوفیان رواج داشت که درعلاقه و توصیه های پیامبر اسلام به پوشیدن لباس های به رنگ سفید ریشه دارد. در میان فرقه های مختلف، رنگ سفید به ویژه در پوشاک طریقت بکتاشیه دیده می شود که شعار مشهورشان جامه سفید بود.

سیاه:

شاید بتوان گفت رنگ سیاه متداول ترین رنگ پوشاک صوفیان به خصوص در میان شیوخ و پیران باشد. جامه سیاه صوفی نشانگر آن است که سوگوار نفس خود است زیرا هوا و هوس و منیت را در خود کشته و به لباس و رنگ آن اهمیت نمی دهد. گفته می شود اولین کسی که لباس سیاه پوشید جبرئیل بود که در زمان رانده شدن آدم از بهشت، با لباسی به رنگ سیاه به نشانه اندوه به حضور او رفت. رنگ سیاه جامه را به شب نیز تشبیه می کنند چنانچه سیاهی شب، رمز و رازها را در خود مخفی می کند و لباس سیاه هم شایسته صوفیانی است که قلبشان صندوقچه سرهای روحانی بوده و شور و حال خود را بر هر کسی برملا نمی کنند.

سندل:

رنگ سندل به رنگ خاکی و یا قهوه ای است و پارچه سندل فام از الیاف خود رنگ و به رنگ خاک می باشد. صوفی خاکی و متواضع، جامه سندل فام می پوشد تا نشان دهد در راه سیر و سلوک، خاک زیر پا و تحمل کننده تمام سختی ها و رنج ها است. لباس خاکی که گاهی نیز ممکن است عسلی، بور و یا شتری باشد رنگی برای نمایش فقر و ساده زیستی بود زیرا پشم شتر ارزان بوده و همچنین لباسی که بسیار شسته شده باشد کهنه شده و رنگ خود را باخته و بور می شود. بنابراین پوشیدن لباس بور بر اهمیت ندادن سالک به نیازهای مادی شهادت می دهد.

۱-۶ رنگ در طریقت مولوی

همانطور که مبحث رنگ در تصوف دارای جایگاهی مهم و معناهای عمیق روحانی می باشد در طریقت مولوی نیز که یک مسلک تصوفی اسلامی است همواره به رنگ به عنوان یک مفهوم با اهمیت نگریسته شده. رنگ در طریقت مولویه بطور چشمگیری دارای کاربردهای نمادین است. باید در نظر داشت که مولویه یک طریقت اسلامی است و بنابراین نگرش کلی به مبحث رنگ در ادامه و به تقلید از قرآن، سنت اسلامی و سایر فرقه های تصوف هستند ولی برخی از این نمادها و کارکردهای رنگ ها نیز مختص مولویه می باشند.

به نظر می رسد استفاده از رنگ در طریقت مولوی، بیشتر یک فریاد بی صدا و برای نشان دادن نمادین مفهوم های گوناگون تصوف باشد تا اشاره به رنگ های فیزیکی. وجود رنگ ها به عنوان سمبل و نماد نزد فرقه مولویه بی شمار است. در آیین معنوی سماع که یکی از ارکان مهم مولویه است می توان شاهد کاربرد سمبلیک فراوان رنگ بود. برای مثال، مشایخ قونیه معتقدند رنگ قرمز پوست شیخ پوست نشین در هنگام سماع، نمادی از رنگ غروب آفتاب است زیرا وفات مولانا و وصال او به حق در زمان فرو رفتن خورشید در افق واقع شد. بنابراین رنگ قرمز این پوست مختص به شیخ است که خود نمادی از حضور خود مولانا بوده و سمبل ترک دنیای خاکی و شروع حیات معنوی می باشد.

شاید مهم ترین نقش رنگ ها در طریقت مولویه مربوط به مبحث نفس باشد چنانچه طبقه بندی زیر را برای

مراتب مختلف نفس انسان می توان شاهد بود:

نفس اماره: آبی

نفس لوامه: زرد

نفس ملهمه: قرمز

نفس مطمئنه: سیاه

نفس راضیه: سبز

نفس مرضیه: سفید

نفس ذکیه یا کامله: رنگ بی رنگی

(گلپینارلی، آداب و ارکان مولویه: ص ۱۸۶)

واژه «نفس» در لغتنامه به معنای جان، روح، روان و نیروی حیات است. عرفان و تصوف در واقع به معنای شناختن نفس است. نفس را می توان حقیقت وجود و کامل ترین توصیف انسان دانست. انسان نیز طبق تعالیم قرآنی، خود وجهه حق و تجلی خداوند می باشد و به همین دلیل در اسلام گفته می شود «من عرف نفسه فقد عرف ربه» یعنی هر که خود را شناخت خدای خود را شناخت (البته این حدیث هم از رسول اکرم و هم امیرالمؤمنین نقل شده و با اینکه در کتاب های مختلف از جمله بحارالانوار و غررالحکم آمده است سند معینی ندارد). تصفیه نفس و پیمودن مراحل تکامل روحانی، چکیده و هدف اول و آخر طریقت مولوی است و این که مفهوم بسیار مهم نفس به نوعی با رنگ ها مربوط است نشان از اهمیت مبحث رنگ در این مسلک دارد.

حضور رنگ ها در طریقت مولوی را نه تنها در مفاهیم عمیق معنوی می توان دید بلکه در آموزه های کاربردی این طریقت نیز به وفور یافت می شوند. به عنوان نمونه در نوع پوشش به رنگ لباس دقت می شود تا مطابق معیارهای مولویه باشد. شیخ نادر کارنی بویوکلر، یکی از شیخ های حال حاضر قونیه، می گوید طبق عرف و ارزش های شفاهی این طریقت که سینه به سینه به درویشان و مشایخ منتقل شده محبان مولویه پوشیدن لباس قرمز را برای مردان چندان مناسب نمی دانند. این و سایر آداب و رسوم مولویه با آنچه از روایات مربوط به زندگی و سیره پیامبر اسلام در این زمینه به مسلمانان قرن اخیر رسیده نیز مطابقت دارد. روایاتی وجود دارد که حاکی از کراهت ایشان در استفاده از رنگ قرمز برای لباس بوده است به جز در اعیاد و در روز جمعه و برای جشن و سرور که علت آن به یقین می تواند تأثیر بر

انگیزاننده این رنگ بر روح و روان انسان باشد. (طباطبایی، سنن النبی: ص ۱۳۳، ۱۳۵، ۱۳۷)

تصویر بالا یک مینیاتور است که نحوه پوشش مولانا و مردم آن زمان را نمایش می دهد. در تربت مولانا در شهر قونیه پانزده عدد لباس وجود دارد که منسوب به مولانا است. اگرچه ظاهر این البسه ساده و بی زینت است ولی دارای رنگ های متنوع هستند. دو نمونه از این پوشاک را در عکس های زیر می توان دید. در مورد نوع پوشش مولانا در

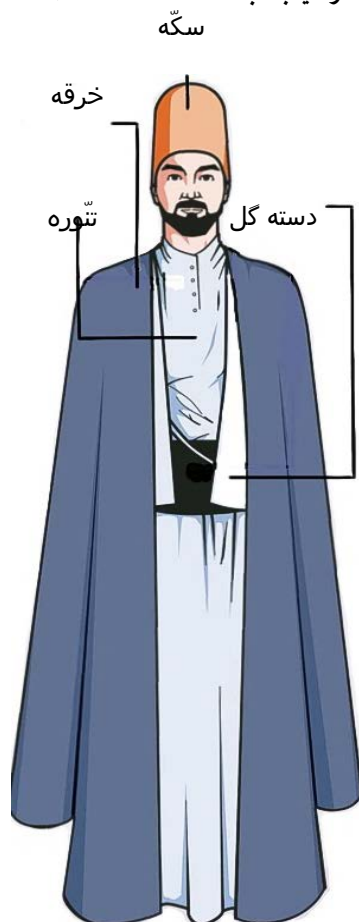
منابع مولویه حکایت هایی وجود دارد که در ادامه ذکر می شود.

افلاکی می گوید مولانا با الهام از حدیث نبوی «عمامه ها تاج عرب ها هستند» دستار به سر می پیچید و مانند کسانی که حقیقت را می دانند خرقة ای با آستین گشاد به تن می کرد (افلاکی:ص ۸۹). پس از اولین غیبت شمس تبریزی، مولانا به نشانه اندوه امر کرد از پارچه ای که هندباری نامیده می شد برایش یک فرجی بدوزند و کلاهی از پشم عسلی رنگ نیز به سر می کرد و جلوی پیراهن و فرجی اش همواره باز بود (افلاکی:ص ۹۴،۹۳). حکایت دیگری نیز مبنی بر استفاده مولانا از عمامه ای به رنگ دودی و فرجی ای به رنگ آبی وجود دارد. (افلاکی:ص ۲۰۳)

سلطان ولد می گوید مولانا کلاهی به رنگ عسل بر سر می گذاشت و رویش دستاری به رنگ دودی می پیچید و فرجی (یا جبّه یا خرقة) به رنگ های مختلف که جلو باز و دارای دامن و آستین های بلند بودند بر پشت می انداخت. سپهسالار می گوید مولانا دستاری به رنگ دخانی بر سر می پیچید و یک فرجی جلو باز با دامن بلند و آستین دار بر پشتش می انداخت. (سپهسالار:ص ۱۳۶)

اندر در کتاب خود توضیح می دهد که دلیل طراحی خاص فرجی که می تواند یک جبّه جلو باز و آستین بلند باشد و یا یک پیراهن که همان تن پوش نازک بی دگمه است که در زمان مولانا میان مردم و به خصوص صوفیان مرسوم بوده خارج کردن راحت و بدون زحمت آن از پشت بوده است. (اندر:ص ۸۰)

پوششی که امروزه درویشان در هنگام آیین سماع به تن می کنند در طی سالیان پس از مولانا دستخوش تغییرات و اضافاتی شده است که به غنای هر چه بیشتر طریقت مولویه کمک کرده. رنگ هر تکه از البسه ای که توسط سماع زن پوشیده می شود معنایی خاص دارد و سمبلی از یکی از ارکان مولویه است که در اینجا به خلاصه

ای از این مفاهیم نمادین مرتبط با رنگ ها پرداخته می شود.

سگه، کلاه پشمی که سماع زن ها و سایر پیروان طریقت بر سر می

گذارند، در ابتدا از پشم شتر درست می شد و در نتیجه به رنگ شتری (عسلی مایل به قهوه ای تیره) بود. ترک های مسلمان عثمانی کلاهی بر سر می کردند که طبق احادیث به سرپوش پیامبر اسلام (ص) در هنگام نماز شباهت داشته. کلاه های طریقت های دیگر مانند قلندری نیز به سگه شبیه است. تاج قلندری رایج در بکتاشیه که کلاه شمسی یا کلاه شمشیری نیز نامیده می شود چون گوشه های تیز آن به نوعی شمشیر را تداعی می کند و سمبلی از جنگ و مجاهده با نفس است، بی شباهت با سگه نیست. کلاه مولویه که در زمان مولانا در میان ترک ها مرسوم بوده در طریقت مولویه معنای نمادین سنگ قبر را به خود گرفته است. خاک و خاکی بودن و به قتل رساندن و دفن کردن خواسته های جسمی و امیال نفسانی در طریقت مولویه مفهوم عمیقی دارد زیرا یکی از ارکان و اصول اصلی تفکر مولانا از خاک بودن و به خاک بازگشتن انسان است که یادآور می شود این

جسم خاکی، فانی بوده و ارزشی ندارد. رنگ سگه هم که به رنگ خاک است به زیبایی این نماد را نمایش می دهد و اعلام می کند که سماع زن برای جنگ و مقابله با نفس آماده است.

دستار که به دور سکه پیچیده می شود سمبلی از یک مقام و مرتبه در تصوف است. دستار در واقع یک حق است که باید با پیمودن مراتب و مراحل کسب شود. به نظر می رسد دستار پیچیدن به دور کلاه به مدت چندین دهه به عنوان یک امر رایج در آسیای میانه مرسوم بوده است. به علاوه، گفته می شود استفاده از دستار سنتی است که از پیامبر اسلام به یادگار مانده. کسانی که از نسل حضرت محمد (ص) هستند دستار سبز رنگ به دور کلاه خود می پیچند. چلبی ها که از نسل مولانا هستند و همچنین خلیفه ها دستاری به رنگ دخانی می بندند. سر طریق، سر طبّاخ، سر نی زن، سر قدوم زن، شیخ ها، مثنوی خوان ها، امامان، معبان و خادمانی که اجازه بستن دستار را گرفته اند دستار سفید به سر می گذارند. البته امروزه اکثر دستارها سبز هستند و رنگ های دیگر کمتر به چشم می خورند.

خرقه یک لباس بلند و گشاد است که پیروان مولویه و سایر طریقت ها می پوشند و پیشینه آن به پیش از اسلام باز می گردد ولی دلیل اصلی رایج بودن آن میان متصوفه وجود روایت هایی مبنی بر استفاده پیامبر اسلام از خرقه می

باشد. خرقه که در واقع نوعی روپوش است که بر روی لباس های زیرین پوشیده می شود معمولاً به رنگ سیاه است زیرا نماد اهمیت ندادن به رنگ و بوی دنیا تلقی می شود. درویش با پوشیدن خرقه می میرد قبل از اینکه بمیرد و خود را در مزار خرقه دفن می کند. البته خرقه گاهی به رنگ سفید به نشانه پاکی و درجه تقوا و اطمینان، سبز به نشانه بهشت، قرمز به عنوان سمبل جنگ با نفس، و یا زرد برای یادآوری زیر پا گذاشتن نفس می باشد. امروزه اغلب خرقه به رنگ سیاه و یا خاکستری تیره است و هنگامی که سماع زن ها خرقه را از تن خارج کرده و بر زمین می اندازند تا با لباس های سفیدی که زیر خرقه به تن دارند به سماع پردازند در واقع به طور سمبلیک هوا و هوس دنیوی را از خود دور می کنند.

دسته گل که یک پیراهن است که در زیر خرقه پوشیده می شود همان طور که از نامش پیداست به یک دسته از گل های زیبا و تازه اطلاق می شود و نماد فصل بهار، طراوت و شکوفایی و رشد و تکامل درویش است و اغلب به رنگ سفید می باشد. دسته گل مانند خرقه بدون دگمه است تا سمبلی از عدم تعلق و قطع وابستگی به هر گونه قید و بند دنیا باشد.

تنوره یا تن نوره را زیر دسته گل به تن می کنند و نوعی لباس بلند و گشاد به رنگ سفید است. دامن این لباس در هنگام سماع باز شده و شکل یک تنور را تداعی می کند که طبق سخن معروف مولانا که می گوید «خام بودم پخته شدم سوختم»، نماد پختگی و تکامل درویش است. کسی که تنوره می پوشد در اثر ذکر خدا با پیراهنش یکی شده و یا بی پیراهن و بی تعلق می گردد تا سر تا پایش غرق در نور الهی و «پرنور» شود. دلیل دیگر سفید بودن تنوره، متجسم ساختن نمادین یکی از اساسی ترین باورهای مولویه یعنی «مردن پیش از مردن» و نفی مادیات است و یادآور کفن پوشیدن و آماده بودن برای مرگ و گذر از جسم خاکی می باشد. تنوره ممکن است به رنگ های دیگر نیز باشد و به ویژه کودکان در هنگام سماع گاهی تنوره هایی با رنگ های روشن و شاد می پوشند. تنوره یک نمونه از مواردی است که در زمان مولانا وجود نداشته و سال ها بعد مرسوم شده است و اگرچه به طور مستقیم توسط خود مولانا توصیه نشده ولی اضافه شدنش به رسوم طریقت مولویه دارای مفاهیم و نشانه های با ارزشی است.

رنگ در مثنوی

در لابلای ابیات مثنوی بارها و بارها به رنگ های مختلف اشاره شده است بطوریکه اگر از منظر یک هنرمند نقاش به مثنوی نگریسته شود می توان آن را به یک اثر هنری تشبیه کرد که در جای جای آن در کنار آرایه های ادبی و صنایع زیبایی دستور زبان شعر فارسی، شاعر قلم خود را از مرکب سیاه بیرون کشیده و درون رنگ های مختلف فرو برده تا دشت های سرسبز، حیوانات رنگارنگ، نهرهای آبی، آسمان کبود و ... را به تصویر کشیده باشد.

مولانا در مثنوی خود، به رویه اغلب مثنوی های عارفانه، داستان را به عنوان یک وسیله برای بیان مفاهیم عمیق مورد بحث در تصوف به خدمت می گیرد. برای این منظور، او از رنگ نیز به طور عمده برای توصیف اجسام، اماکن و موقعیت ها در راستای کمک به داستان پردازی بهره می برد. او برای فهماندن سن بالایی یکی از شخصیت هایش، توجه خواننده را به موی سفید او جلب می کند. و یا چنان که در بیت زیر دیده می شود رنگ سفید یک پرنده لزوماً بار معنایی خاصی ندارد و تنها برای وصف کردن باز شکاری است که به کمک وزن شعر آمده است و حتی اگر حذف گردد شاید تفاوت بزرگی ایجاد نشود:

باز اگر باشد سپید و بی نظیر

چون که صیدش موش باشد شد حقیر

(۱۳۶،۶)

مولانا گاهی نیز رنگ ها را نه تنها برای توصیف بلکه به عنوان ابزاری برای خلق صنعت های ادبی در شعر خود به کار می گیرد چون ضرورت قافیه و وزن، اینگونه ایجاب می کند. مثلاً در بیت زیر می توان دید که در بیان سرد بودن هوا و زرد بودن برگ ها در فصل پاییز، ردیف کردن کلمه های «سردی و زردی» که متقابلاً هم وزن هستند چگونه به زیبایی به کمک اغنای شعر می آید و فضایی آهنگین ایجاد می کند:

ای ز خوبی بهاران لب گزان

بنگر آن سردی و زردی خزان

(۱۵۹۶،۴)

یا در دو مصراع زیر، چهره رنگ پریده انسان در اثر بیماری با زرد بودن وصف شده و در کنار خشکی، وزن و آهنگ مناسبی نیز برای شعر فراهم می گردد:

هین چرا خشکی که اینجا چشمه هاست

هین چرا زردی که اینجا صد دواست

(۳۰۵۳،۳)

البته مولانا مانند همیشه علاوه بر معنای ظاهری که بیماری جسمی است مفهوم پنهان صوفیانه ای را در پس ظاهر شعرش در نظر داشته و آن، درد و رنج روحی و محرومیت و مصدومیت معنوی کسی است که به دنبال وصل شدن به اصل خویش است.

در اشعار مولانا رنگ البته همواره به جهت توصیف و تزیین نیست که حذف کردن یا نکردن آن از یک بیت هیچ تفاوتی نداشته باشد و به معنا آسیب نرساند. در بسیاری از ابیات مثنوی رنگ ها نقش مهمی از نظر معنایی ایفا می کنند و مولانا عمدانه یک رنگ بخصوص را به کار می برد و در راستای بیان مقصود و مفهوم دقیق یک مسئله به آن رنگ ارزش و اهمیتی ویژه می بخشد. بیت زیر مثالی بر این موضوع است و می توان دید مولانا چگونه به رنگ زرد، ارزشی روحانی عطا می کند تا یادآور شود که مسیر سلوک، مسیر آسانی نیست و برای بیداری ذهن و روح باید زحمت و سختی بسیار کشید و حواس را از تمرکز بر روی اسباب رفاه و آسایش این تن و بدن مادی منحرف کرد تا آن جایی که حتی صورت سالک به زردی بگراید و رنگ پریده گردد:

هر که او بیدارتر پر دردتر

هر که او آگاهتر رخ زردتر

(۶۲۹،۱)

و در جای دیگر می گوید:

رنگ روی سرخ دارد بانگ شکر

بانگ روی زرد باشد صبر و نکر

(۱۲۷۲،۱)

مولانا که در اشعارش خود را صریحاً یک مسلمان که عمیقاً به اسلام و قرآن پایبند است معرفی می کند، همواره در جهت آموزه های اسلام طی طریق کرده است به طوری که آیات قرآنی را در پس زمینه ابیات مثنوی می توان به وضوح دید. حتی عبدالرحمان جامی، عارف و صوفی ایرانی قرن نهم هجری قمری، مثنوی معنوی را «قرآن در زبان فارسی» نامیده است و بسیاری از متفکرین نیز اعتقاد دارند که مثنوی چیزی جز چکیده و خلاصه تعلیمات اسلامی نیست و به عبارتی، تفسیری بر قرآن به زبان صوفیانه است. نتیجتاً می توان توقع داشت که طرز تفکر مولانا در مورد رنگ ها منطبق با آنچه در دین اسلام و تصوف اسلامی در مورد رنگ وجود دارد باشد چه آنجا که صحبت از معنای مستقیم و تأثیرات رنگ ها می شود و چه در جایی که به رنگ ها به چشم نماد و حامل معانی درونی و روحانی نگریسته می شود. نمونه این امر را می توان در ابیاتی مربوط به سبزی و سبزپوش بودن اهل جنت، سفید بودن پاکي و پاکان، و روسیاهی و کور و کبود شدن بدکاران دید که استعاره هایی است که در قرآن نیز موجود است. مهمترین شاهد بر این مطلب، مفهوم رنگ الهی در اندیشه مولانا است که تطابق صد در صد با «صَبَّغَهُ اللهُ» قرآنی دارد. ابیات زیر چند مورد در اثبات این ادعا است:

گاه طفلم را ربوده غیبیان

غیبیان سبز پر آسمان

(۹۷۱،۴)

عفو باشد لیک کو فر امید

که بود بنده ز تقوی رو سپید

(۳۱۵۳،۵)

کز ذنب پرهیز کن هین هوش دار

تا نگردي تو سیه رو دیگوار

(۹۳۱،۶)

پس از مطالعه مثنوی و دسته بندی کلیه رنگ های موجود در آن، شش رنگ اصلی خودنمایی می کنند که شامل زرد، سبز، سرخ، آبی، سفید و سیاه می شود و با احتساب خود کلمه «رنگ» که در بسیاری از ابیات از آن (همچنین گاهی به شکل صد رنگی و گاهی نیز به صورت بی رنگی) استفاده شده در کل می توان گفت هفت رنگ در مثنوی وجود دارد که این بر نظام رنگ های اصلی در تصوف اسلامی منطبق است. مولانا خود نیز در مثنوی به طور استعاری کلیه رنگ های موجود در این جهان را در هفت رنگ خلاصه می کند:

دیده ی این هفت رنگ جسمها

در نیابد زین نقاب اَن روح را

(۱۰۴۲،۶)

این امر که مولانا به عمد از به کار گرفتن انواع و اقسام رنگ های موجود که می توانسته انتخاب کند و در مثنوی خود بگنجانند اجتناب ورزیده و خود را به استفاده از تنها هفت رنگ محدود کرده بسیار جالب توجه است. باید این نکته را در نظر داشت که در زمان حیات مولانا رنگ های مختلف و متنوع برای انسان شناخته شده بوده و حتی صنعت رنگرزی از صدها سال قبل بوجود آمده بوده است. پس اینگونه نبوده که مولانا فقط هفت دسته رنگ را در مثنوی به کار برده زیرا در آن زمان تنها هفت رنگ برای مردم وجود داشته است. این امر را می توان در صدها اثر ادبی مشاهده کرد که در عصر مولانا و قبل از آن تألیف شده و مزین به کلمات گوناگون در اشاره به رنگ های متنوع است. تابلوهای نقاشی با صدها رنگ دست ساز به درجات تیره و روشن از هر رنگ نیز دلیلی بر این امر است. حتی می توان از لباس های خود مولانا که امروزه در موزه مولانا در شهر قونیه نگهداری می شود بازدید کرد و استفاده از رنگ های گوناگون در پارچه های آن ایام را به چشم دید.

به نظر می رسد مولانا عامدانه خواسته است مثنوی اش را در الگوی رنگ هفت گانه تصوف اسلامی بگنجانند. گریز از بکار بردن نام رنگ های گوناگون خارج از نظام هفتگانه رنگ شناسی عرفانی و پرهیز از استفاده کردن از صدها

واژه در حوزه رنگ برای یک شاعر و داستان سرای خیال پرداز با مهارت فوق العاده در خلق لایه های تودرتوی بی شمار در دل هر داستان و محدود کردن زبان خود به نام بردن از تنها هفت رنگ در کتاب شعر مفصلی که شامل حدود بیست و شش هزار بیت است کار ساده ای نیست. در نتیجه با قطعیت بالایی می توان گفت این کار با عزم و اراده ای منسجم و به قصد و هدف از پیش تعیین شده و دقیقی انجام گرفته است. مولانا خود از مخاطب می پرسد انسان که دارای دست و پا است استفاده نکردن از آنها برایش چگونه ممکن است:

پای داری چون کنی خود را تو لنگ

دست داری چون کنی پنهان تو چنگ

(۹۳۱،۱)

همانطور که ناکارآمد کردن دست و پا برای کسی که دست و پایش معلولیتی ندارد مشکل است عدم استفاده از انواع و اقسام رنگ ها در یک کتاب شعر نیز کار آسانی نیست. با توجه به اینکه در مثنوی، «هفت رنگی» به صورت کنایه ای از جهان کثرت ظاهر می شود و مولانا چندین بار به نظام رنگ های هفت گانه به خصوص در توصیف این جهان مادی اشاره می کند شاید بتوان گفت دلیل اصلی استفاده مولانا از تنها هفت رنگ، برجسته کردن نظریه وحدت در کثرت و کثرت در وحدت و تأکید بر این است که پیام اصلی او چیزی به جز رسیدن به وحدت از راه کثرت نیست. در بیت زیر از زبان خود مولانا گفته می شود چشم انسان نمی تواند رنگی به جز هفت رنگ موجود در این دنیا را ببیند مگر اینکه چشم دلش در اثر صبر و بردباری در تلاش برای جستجوی حقیقت باز شود:

تا بود کز دیدگان هفت رنگ

دیده ای پیدا کند صبر و درنگ

(۷۵۷،۲)

در بخش بعدی با تفصیل بیشتر به ابیاتی از مثنوی که شامل واژه های مرتبط با رنگ ها می شود پرداخته خواهد شد و بیت های استخراج شده از مثنوی بر اساس رنگ هایی که در آن ذکر شده به گروه های مجزا تقسیم خواهد گشت.

۱-۲ دسته بندی آماری رنگ ها در مثنوی

در این بخش، تمامی ابیات موجود در مثنوی که شامل رنگ های مختلف و یا خود واژه «رنگ» باشند آورده می شود. پس از جمع بندی، در آخرین ردیف آخرین جدول این بخش دیده می شود که تعداد کل ابیات مرتبط با رنگ ها در مثنوی ۵۵۳ و تعداد کل کلمات مربوط به رنگ ها ۶۳۱ است.

همانطور که در بخش قبل گفته شد، مولانا در مثنوی از هفت رنگ سخن به میان آورده و بنابراین هفت گروه اصلی برای رنگ ها در مثنوی موجود است. این هفت دسته در این بخش گردآوری و به ترتیب الفبا مرتب شده است.

این ابیات به ترتیب الفبایی حرف اول رنگی که در آن بیت ذکر شده گروه بندی می شوند، به این صورت که ابتدا کلیه بیت های شامل واژه «رنگ» در یک بخش جمع آوری شده است و سپس همه بیت های شامل رنگ «آبی»، «سبز»، «زرد»، «سبزه»، «سرخ»، «سپید»، و در نهایت «سیاه» تحت هفت بخش تقسیم بندی گشته اند.

ذکر یک نکته در اینجا ضروری است. در مثنوی واژه «فور» چند بار به کار رفته است که ممکن است معنای بور، قهوه ای کمرنگ، سرخ کمرنگ یا صورتی، خاکستری و یا رنگ های مشابه را برای آن یافت ولی معنی اصلی آن کمرنگ بودن یا چرک بودن رنگ است به طوری که نتوان تشخیص داد آن رنگ دقیقاً چیست. از این رو «فور» را نمی توان به عنوان یک رنگ مستقل در نظر گرفت و به همین دلیل در رده بندی رنگ های مثنوی گنجانده نشده است.

باید توجه داشت که هر رنگ به صورت های گوناگون و گاهی به زبان های مختلف در مثنوی آمده است ولی در اینجا تمام کلمات مربوط و منتسب به یک رنگ تحت یک عنوان واحد جمع آوری شده اند. برای مثال، واژه های «ازرق» و «لاجورد» و «کبود» همگی در ذیل رنگ «آبی» آورده شده اند. در مثنوی گاه به گاه نیز به کلماتی برخورد می شود که شامل یک رنگ هستند اما مفهوم مرتبط با آن رنگ را ندارند مانند «سرسبزی» در بیت زیر که به معنی رنگ سبز نیست بلکه از طراوت باغ و بوستان صحبت می کند:

دانه چون اندر زمین پنهان شود

سر آن سرسبزی بستان شود

(۱۷۷،۱)

بنابراین اینگونه کلمات در این پروژه تحقیقاتی جزو رنگ ها به حساب نیامده اند. برای توضیح بیشتر، چند نمونه از این دسته ابیات ذکر می شود. مثلاً در بیت زیر «زعفران» اگرچه به معنای زرد بودن است و در مقابل سرخ بودن لاله آمده است ولی نمی توان آن را یک رنگ به حساب آورد زیرا در واقع زعفران یک نوع گل است که به طور غیر مستقیم به رنگش اشاره شده:

رنگ لاله گشته رنگ زعفران

زور شیرش گشته چون زهره ی زنان

(۹۷۱،۵)

و یا «گلگونه» در بیت زیر:

ای رخ چون زهره ات شمس الضحی

ای گدای رنگ تو گلگونه ها

(۳۵۶۹،۵)

و یا تشبیه رنگ آبی آب به رنگ «مینا»:

اسپر خود کرده حق آن سنگ را

بر گشاده اَب مینا رنگ را

(۱۰۱۸،۶)

در ضمن شایان ذکر است که مواردی که بطور کنایی به یک رنگ اشاره می شود نیز در این پروژه ذکر نخواهد شد زیرا به صورت مستقیم نامی از آن رنگ برده نشده است. به عنوان نمونه در آنجا که شیطان به انسان سجده نمی کند مولانا می گوید:

گر دید ابلیس و گفت این فرع طین

چون فزاید بر من آتش جبین

(۳۹۶۱،۱)

«آتش جبین» به معنای پیشانی آتشین، کنایه از سرخ رو بودن است ولی معنای اصلی این واژه ترکیبی، خلق شدن شیطان از آتش است و به دلیل اینکه خود کلمه «سرخ» در این بیت نام برده نشده این بیت در دسته ابیات شامل رنگ قرمز در نظر گرفته خواهد شد.

رنگ ها در مثنوی حتی در سرفصل های داستان های مختلف و عناوین حکایت ها نیز بارها ظاهر می شوند. در چنین مواردی این سرفصل ها تحت رنگ مربوطه آورده شده اند و سپس شماره دفتر شامل آن حکایت در پرانتز ذکر شده است. به عنوان مثال در سرفصل یکی از روایت های دفتر اول چنین آمده:

«در بیان آن که جنبیدن هر کسی از آن جا که وی است هر کس را از چنبره ی وجود خود بیند، تابه ی کبود آفتاب را کبود نماید و سرخ سرخ نماید چون تابه از رنگها بیرون آید سپید شود از همه تابه های دیگر او راستگوتر باشد و امام باشد»

(۱)

همانطور که دیده می شود در سرفصل روایت بالا شش کلمه وجود دارد که در رابطه با رنگ است و در اینجا با فونت درشت مشخص شده اند. از آنجا که این جمله یک بیت نیست تخصیص دادن شماره بیت به آن امکان ندارد و تنها به ذکر کردن شماره یک به معنای دفتر اول پس از آن اکتفا شده است.

در جدول های صفحه بعد، تعداد هر رنگ و همچنین تعداد کل رنگ ها به تفکیک هر دفتر مثنوی آورده شده است. به دلیل اینکه ممکن است در بعضی از ابیات یک رنگ بیشتر از یک بار ذکر شده باشد. این دسته از ابیات در مثنوی کم نیستند. مثلاً همان طور که مشاهده می شود در بیت زیر رنگ زرد دو بار استعمال شده است:

از فراق زرد شد رخسار و رو

برگ زردی میوه ی ناپخته تو

(۳۰۲،۴)

تعداد دفعاتی که کلمات مرتبط با رنگ تکرار شده

دستر	دستر پنجم	دستر چهارم	دستر سوم	دستر دوم	دستر اول	کلمه
۶	۵	۳	۴	۳	۱۰	آبی
۵۱	۳۱	۱۴	۳۲	۲۴	۷۳	رنگ
۶	۱۸	۱۵	۱۷	۷	۱۵	زرد
۴	۲۳	۱۱	۷	۸	۱۵	سبز
۲	۶	۵	۴	۱۰	۱۰	سرخ
۱۰	۴	۹	۱۵	۷	۷	سفید
۲۷	۲۳	۲۷	۳۰	۳۱	۲۸	سیاه

تعداد ابیاتی که در آنها کلمات مربوط به رنگ ها وجود دارد

دستر	دستر پنجم	دستر چهارم	دستر سوم	دستر دوم	دستر اول	کلمه
۶	۴	۳	۴	۳	۷	آبی
۴۴	۲۵	۱۰	۲۶	۲۰	۵۳	رنگ
۶	۱۵	۱۴	۱۷	۷	۱۴	زرد
۴	۲۰	۱۰	۷	۸	۱۴	سبز
۲	۴	۵	۴	۱۰	۷	سرخ
۱۰	۳	۹	۱۲	۷	۶	سفید
۲۵	۲۱	۲۵	۲۷	۳۰	۲۷	سیاه

تعداد کل دفعات و ابیاتی که در آن کلمات مرتبط با رنگ تکرار شده

۷۸	سفید	کلمه
۶۸	سیاه	آبی
۳۷	مجموع	رنگ
۵۲	تعداد کل کلمات	زرد
۱۶۶	۳۱	سبز
۶۳۱	۲۲۵	سرخ

۴۷	۷۳	تعداد کل ابیات
۱۵۵	۶۳	۲۷
۵۵۳	۳۲	۱۷۸

۲-۲ مفهوم رنگ در مثنوی

اولین واژه مربوط به رنگ ها که در مثنوی ذکر شده، خود کلمه «رنگ» است. این کلمه همچنین پر تکرار ترین واژه در رابطه با رنگ ها در مثنوی است و دویست و بیست و پنج بار به آن اشاره شده. اولین بیتی که این کلمه در آن آمده در پانصدمین بیت است که «داستان آن پادشاه جهود که نصرانیان را می کشت از بهر تعصب» می باشد به این صورت که در «بیان آن که این اختلافات در صورت روش است نه در حقیقت راه» مولانا می گوید:

او ز یک رنگی عیسی بو نداشت
وز مزاج خم عیسی خو نداشت
(۵۰۰،۱)

بیت فوق در مورد وزیر حیلہ گر یک پادشاه یهودی است که از ذات عیسی که لبریز از یک رنگی عشق بود اطلاعی نداشت و دوازده دین متفاوت از مسیحیت ایجاد کرد تا میان پیروان عیسی اختلاف بیندازد غافل از اینکه دل عیسی مانند یک خم رنگرزی بود که در آن تنها یک رنگ وجود داشت و آن، رنگ توحید بود و بس. این حکایت اشاره به یکی از معجزات منسوب به حضرت عیسی دارد که در کارگاه رنگرزی تمام لباس ها را با همدیگر در یک خم انداخت اما آنها به رنگ های مختلفی که مورد نظر او بود از آن خم بیرون آمدند:

جامه ی صد رنگ از آن خم صفا
ساده و یک رنگ گشتی چون صبا
(۵۰۱،۱)

کلمه «رنگ» در مثنوی به کرات دیده می شود و بیشتر از هر واژه دیگر مربوط به رنگ ها تکرار شده است. مولانا بارها و بارها از کلمه رنگ استفاده می کند تا درس های بسیار مهمی به سالکان بیاموزد. شاید بتوان گفت در مثنوی خود کلمه «رنگ» بار معنایی سنگین تری نسبت به سایر رنگ هایی مانند سفید و سیاه و قرمز دارد و به مفاهیمی فراتر از آبی و سبز و زرد و سرخ می پردازد.

در مواردی در مثنوی کلمه «رنگ» به سادگی به رنگ اشیاء اشاره دارد و مفهومی بیشتر از توصیف و تشریح ندارد مانند بیت زیر که یک جمله پردازی ساده است و حذف آن شاید لطمه زیادی به معنای ظاهری و باطنی شعر وارد نیاورد:

از بهاران کي شود سر سبز سنگ

خاک شو تا گل برويي رنگ رنگ

(۱۹۱۱،۱)

همان گونه که دیده می شود در بیت فوق از کلمه «رنگ» برای توضیح دادن چگونگی و کیفیت گل های رنگارنگ استفاده شده و کارکرد وصفی دارد. البته جدا از این کاربرد ساده، کل بیت دارای معنای عمیقی است و منظور اصلی مولانا در اینجا لزوم متواضع بودن برای رسیدن به کمال است و سر بر آوردن از مرتبه نازل خاک و صعود به رتبه ای بالاتر که رشد معنوی را می رساند.

گاهی نیز کلمه «رنگ» به کمک وزن شعر می آید و به غنای ادبی مثنوی می افزاید. به عنوان نمونه می توان مشاهده کرد که در بیت زیر، «رنگ» چگونه به زیبایی تمام در مقابل «آهنگ» قرار می گیرد و در معنای ظاهر در برابر باطن عمل می کند:

منگر اندر نقش و اندر رنگ او

بنگر اندر عزم و در آهنگ او

(۲۸۹۵،۱)

همچنین در بعضی از ابیات، کلمه قبل یا بعد از یک رنگ بخصوص می آید مانند «رنگ سرخ» و یا «زرد کردن رنگ» در بیت های زیر که نقش موصوفی ایفا می کند. به این دسته از ابیات در بخش های دیگر در ذیل رنگ مربوطه پرداخته خواهد شد:

رنگ روی سرخ دارد بانگ شکر

(۱۲۷۲،۱)

زرد کرده رنگ و فاسد کرده بو

(۱۲۷۶،۱)

کلمه «رنگ» در مثنوی گاهی برای توصیف رنگ چهره که منعکس کننده حال جسمی و احوال فیزیکی مانند

سلامت و بیماری است به کار می رود مانند ابیات زیر:

رنگ رویم را نمی بینی چو زر

ز اندرون خود می دهد رنگم خبر

(۱۲۶۶،۱)

رنگ رو از حال دل دارد نشان

رحمتم کن مهر من در دل نشان

(۱۲۷۱،۱)

هم ز نبض و هم ز رنگ و هم ز دم

بو برند از تو به هر گونه سقم

(۱۷۹۶،۴)

گاهی نیز به پریدن رنگ صورت اشاره می شود که نشان از ترسیدن یا مریض بودن و نظایر این دارد:

رفته ام در بیشه ی شیر و پلنگ

روی من زیشان نگردانید رنگ

(۱۴۲۰،۱)

و یا:

از پس گربه دویدند او گریخت

کودک از ترس عتابش رنگ ریخت

(۷۵۹،۳)

و یا:

خیر باشد رنگ تو بر جای نیست

این اثر یا از هوا یا از تبی است

(۱۵۲۷،۳)

در مثنوی بارها از رنگ های آدمیان صحبت می شود و به رنگ های نیکو و زشت اشاره می رود. برای مثال، در

«حکایت پادشاه جهود دیگر که در هلاک دین عیسی سعی نمود» اینگونه آمده است:

گاو را رنگ از برون و مرد را

از درون جو رنگ سرخ و زرد را

(۷۶۴،۱)

رنگهای نیک از خم صفاست

رنگ زشتان از سیاه آبه ی جفاست

(۷۶۵،۱)

در ابیات فوق مشاهده می شود که مولانا ابتدا رنگ ظاهر و رخسار را نشانه سلامتی یا عدم سلامت می داند و

سپس توجه را به این نکته جلب می کند که برای شناخت آدم ها نباید از روی ظاهر قضاوت کرد. همان طور که

صورت کسی ممکن است خوش رنگ و یا رنگ پریده باشد باطن هر شخص نیز می تواند خوش رنگ یا بد رنگ

باشد. بنابراین می توان اینطور نتیجه گیری کرد که اعمال خوب و بد انسان به روح او به طور ماندگار رنگ می دهند

چنانچه درجات معنوی بطور استعاری دارای رنگ های مختلف هستند. این رنگ های استعاره ای بارها در مثنوی به

چشم می آید مانند «رنگ صدق»، «رنگ شک» و ... در بیت های زیر که به کمک تفهیم و تشریح معنای مورد نظر می آید در عین حالی که باعث ایجاد صنایع ادبی و حفظ وزن شعر می شود:

رنگ صدق و رنگ تقوی و یقین

تا ابد باقی بود بر عابدین

رنگ شک و رنگ کفران و نفاق

تا ابد باقی بود بر جان عاق

(۴۷۱۳،۶-۴۷۱۲)

و یا در جای دیگر، مولانا کمی از پرده پر رمز و راز روز قیامت را کنار می زند و از آشکار شدن رنگ های

واقعی کافران و مؤمنان می گوید:

دستها بیریده اصحاب شمال

وانمایم رنگ کفر و رنگ آل

(۳۵۳۲،۱)

همچنین به این دنیای ماده گاهی صفت هفت رنگ بودن و گاهی نیز صد رنگ بودن نسبت داده می شود. گویا

مولانا بر این نکته تأکید می کند که وجود کثرت، عقاید متفاوت، و مذاهب مختلف در دنیا طبیعی است تا اینکه بالاخره

همه در قیامت به هم پیوندند:

دیده ی این هفت رنگ جسمها

درنیابد زین نقاب اَن رُوح را

(۱۰۴۲،۶)

نوبت صد رنگی است و صد دلی

عالم یک رنگ کی گردد جلی

(۱۸۶۹،۶)

این زمان سرها مثال گاو پیس

دوک نطق اندر ملل صد رنگ ریس

(۱۸۶۸،۶)

مولانا در اینجا درس آشتی و صلح می دهد و می گوید با اینکه فقط یک دوک نخ ریسی وجود دارد، نخ های

رنگ به رنگ توسط آن ریسیده می شود. اصل و جوهر تمام ادیان نیز یکی و مشترک است و تنها طرز بیان هر کدام با

دیگری فرق دارد. البته گاهی نیز خاصیت دو رنگی و سه رنگی و یا دویست رنگی به جهان خاکی نسبت داده شده

است. ابیات زیر، نمونه هایی از این دست می باشد:

عقل با حس زین طلسمات دو رنگ

چون محمد با ابو جهلان به جنگ

(۱۶۰۵،۲)

آن که کرد او در رخ خوبانت دنگ

نور خورشید است از شیشه ی سه رنگ

(۹۸۸،۵)

از دو صد رنگی به بی رنگی رهی است

رنگ چون ابر است و بی رنگی مهی است

(۳۴۷۶،۱)

در بیت فوق، دویت رنگی به معنای این جهان فیزیکی بوده و کنایه از کثرت دنیا است در مقابل وحدتی که در عالم معنا وجود دارد. آفریدگار احد و واحد، از هر رنگی خالی است چون خود، آفریننده و تکثیر کننده هر موجودی است.

مولانا رنگ ها را و به خصوص رنگ های گوناگون این جهان مادی را البته زیبا می داند و می ستاید. او آسمان آبی را، مرغزارهای سبز را، و میوه های رنگ به رنگ را لازمه حیات می داند مانند مصراع زیر که در بیان مفید بودن باران برای محصولات کشاورزی که تغذیه کننده انسان می باشند سروده شده است:

آب باران باغ صد رنگ آورد

(۲۴۹۳،۵)

اما در جاهای دیگر همین رنگ های حیات بخش را مذمت می کند همان طور که در حکایت «غره شدن آدمی به ذکاوت و تصویرات طبع خویشتن و طلب ناکردن علم غیب که علم انبیاست» چنین می گوید:

رنگ و بو در پیش ما بس کاسد است

لیک تو پستی سخن کردیم پست

افتخار از رنگ و بو و از مکان

هست شادی و فریب کودکان

(۲۵۷۶-۲۵۷۵،۴)

جواهرات ارزشمند، تنها به ظاهر گرانبها هستند ولی در حقیقت از مشتی خاک و سنگ بی ارزش آفریده شده اند و اگر می درخشند به دلیل خاصیتی است که آفریدگار یکتا در آنها نهاده. پس کسانی که به خاطر مقداری خاک با هم می جنگند مانند کودکان بی عقل هستند:

خاک را رنگ و فن و سنگی دهد

طفل خويان را بر اَن جنگي دهد

(۴۷۱۷،۶)

ستايش و نکوهش رنگ ها در مثنوي شايد در ظاهر متضاد بنمايد اما منظور از رنگ هايي که نبايد فريشان را خورد به وضوح آب و رنگ اين دنياي مادي و وسوسه هايي است که ثروت، شهوت، قدرت، مقام و منصب هاي دنيايي و افراط در برخورداري از نعمت هاي رنگارنگ الهي باعث آن مي شوند. مولانا اينگونه توضيح مي دهد که رنگ ها نقش مهمي در زندگي ما بازي مي کنند. براي مثال، ميوه هاي رنگارنگ به ما زندگي مي بخشند و يا رنگ صورت انسان مي تواند علامتي براي تشخيص بيماري باشد. نکته در اين است که نبايد اسير و پابند رنگ هاي دلفريب و چشم نواز شد و به عبارت ديگر، ماديات از جمله اسباب رفاهي و خانه و خوراک و پوشاک هرچند براي بقاي حيات ما ضروري هستند نبايد به آنها دل بست و بيش از حد بها داد. حتي انسان زاهد هم اگر بيش از حد به رنگ و لعاب زهد توجه کند در راه مانده و از رسيدن به مقصد باز مي ماند:

هر که محبوس است اندر بو و رنگ
گر چه در زهد است باشد خوش تنگ

(۳۵۳۱،۵)

مولانا در مثنوي چندين و چند بار خاطر نشان مي کند که بو و رنگ دنيا و حتي رنگ زيباي عبادت مي تواند عابدان را بفريبد. با اينکه زاهدان پيوسته در عبادت هستند ممکن است دچار غرور شوند و با افتخار کردن به درجه روحانيت خود سرگرم شده و زهد فروشي کنند. اين هشدار بسيار مهمي براي آدميان است چرا که حتي خود عبادت نيز ممکن است انسان را فريفته و متوجه وسيله سازد نه هدف. بسي زاهد که در جذب و شوق زهد، غرق شده و نيل به غايت را از ياد برده اند. آنان از مستي شراب دنيايي که بس وسوسه انگيز است گذشته اند و از شراب معنوي مست شده اند غافل از اين که از اين نوع مستي نيز بايد گذر کرد.

راه حل مولانا اين است که نبايد رنگ پرست شد. او مي گويد «آدمي اول حديث نان بود» و فراهم کردن اسباب آسائش مادي، اولين قدم براي پا گذاشتن در راه سير و سلوک است به اين معني که بايد براي کسب روزي تلاش کرد ولي در حد اعتدال. خانه اي که فراهم شده تا در آن آسود و به عبادت پرداخت، لباسي که تهيه مي شود و غذايي که هر روزه با کار و تلاش به دست مي آيد تا انسان را زنده و سالم نگه دارد، لازمه زندگي هستند و نبايد در آن اهمال کرد اما با اين حال بايد آمادگي رها کردن و پشت سر گذاشتن هر چيز مادي در هر لحظه را داشت:

همچو آهن ز آهني بي رنگ شو
در رياضت آينه ي بي رنگ شو

(۳۴۵۹،۱)

گفتنی است که در قدیم، آینه را از آهن می ساختند به این صورت که یک ورق آهنی را به قدری صیقل می زدند تا کاملاً براق می شد. مولانا می گوید باید آنقدر دل را صیقل داد تا زنگارهای نفسانی به تمامی زدوده شده و دل به آینه ای تبدیل گردد که حقایق معنوی در آن باز می تابند. حق و حقیقت همواره در ذات انسان وجود دارد اما دیده ای که با رنگ و بوی دنیا آلوده شده توانایی دیدن آن را ندارد. در بیت زیر که مربوط به «قصه ی مری کردن رومیان و چینیان در علم نقاشی و صورتگری» است در همین رابطه صحبت می شود:

اهل صیقل رسته اند از بوی و رنگ

هر دمی بینند خوبی بی درنگ

(۳۴۹۲،۱)

مولانا رنگ را به ابر تشبیه می کند و بی رنگی را نیز به ماه پشت ابر مانند می سازد. ماه هر چند در پشت ابر باشد باعث نورانی شدن آن شده و همه را از وجود خود آگاه می گرداند. درخشندگی رنگ ها نیز در حقیقت از بی رنگی خلق می شود مثل ابر که از خود نوری ندارد و نورانی بودنش به خاطر مهتاب است. همان طور که ابر تنها یک حجاب است که روی ماه را پوشانده و زودگذر است و سرانجام باید کنار برود، رنگ ها و نقش های دلفریب مادی نیز ابدی و جاودان نیست و باید پس زده شود. «در صفت آن بی خودان که از شر خود و هنر خود ایمن شده اند که فانی اند در بقای حق همچون ستارگان که فانی اند روز در آفتاب و فانی را خوف آفت و خطر نباشد» مولانا می گوید:

نور مه بر ابر چون منزل شده ست

روی تاریکش ز مه مبدل شده ست

گر چه هم رنگ مه است و دولتی است

اندر ابر آن نور مه عاریتی است

(۶۹۵-۶۹۴،۵)

زمانی در بیان منظور این بیت می گوید «اگر اهل بصیرت باشی از نمودهای کثیر نیز می توانی به عالم وحدت راه پیدا کنی» (زمانی: ج ۱ ص ۹۹۶). داستان این ابیات در مورد رقابت چینیان و رومیان در هنر نقاشی است که در انتها با اینکه چینیان نقش های زیبا خلق کردند، رومیان تنها در و دیوار را صیقل زدند تا جایی که دیوارها به آینه تبدیل شده و نقوش چینیان را حتی بهتر و زیباتر منعکس می کرد:

چینیان صد رنگ از شه خواستند

پس خزینه باز کرد آن ارجمند

هر صباحی از خزینه رنگها

چینیان را راتبه بود از عطا

رومیان گفتند نی نقش و نه رنگ

در خور آید کار را جز دفع زنگ

(۳۴۷۴،۱-۳۴۷۲)

مفسران متفق القول هستند که منظور از چینیان، عالمان علم لدنی است و رومیان، عالمان علم اعلی یا همان صوفیان هستند که در قید فلسفه و کتاب و هنرهای ظاهری نیستند. علوم ظاهری مثل رنگ هایی که آرایشگران به کار می برند نقابی بیش نیست و پایدار نمی ماند چنانچه مولانا «در بیان آن که حال خود و مستی خود پنهان باید داشت از جاهلان» اینطور می گوید:

علم کان نبود ز هو بی واسطه

آن نیاید همچو رنگ ماشطه

(۳۴۴۹،۱)

مولانا عقل را نکوهش می کند که گاهی می خواهد روح را نفی کند و به جسم بیش از حد بها دهد و حواس را به شیوه ای منطقی به رنگ و لعاب مادیات متوجه کند، و بر همگان به وضوح مشخص است که میانه مولانا با استدلال و مجادله چندان خوب نیست چرا که «پای استدلالیان چوبین بود» (مثنوی، دفتر اول، ۲۱۲۸). ابیات زیر با به کار گرفتن رنگ، این نظر او را بیشتر توضیح می دهد:

پشت سوی لعبت گل رنگ کن

عقل در رنگ آورنده دنگ کن

اندر آ در جو سبو بر سنگ زن

آتش اندر بو و اندر رنگ زن

گر نه ای در راه دین از ره زنان

رنگ و بو میرست مانند زنان

(۴۰۸۲،۵-۴۰۸۰)

البته در بیت زیر مولانا توجه خواننده را به این نکته جلب می کند که آن عقل که انسان را می فریبد عقل جزئی است نه عقل کلی که نه تنها گول زننده و گمراه کننده نیست بلکه مرتبه اش از جن و فرشته نیز برتر است:

عقل خود را می نماید رنگها

چون پری دور است از آن فرسنگها

(۲۳۲۴،۲)

عقل، خود را با لباس های رنگ به رنگ ظاهر می سازد ولی هر تظاهرش یک سراب است و واقعیت ندارد (مانند جن و پری که خود را به صورت مادی و تجسم یافته به انسان نشان می دهند در حالیکه جنسشان از ماده

نیست). در ادامه، مولانا یادآور می‌شود که عقل مذموم، عقل دوراندیش یا همان عقل معاش و عقل جزئی است نه عقل کلی:

زین خرد جاهل همی باید شدن

دست در دیوانگی باید زدن

(۲۳۲۸،۲)

آزمودم عقل دوراندیش را

بعد از این دیوانه سازم خویش را

(۲۳۳۲،۲)

عقل را من آزمودم هم بسی

زین سپس جویم جنون را مغرسی

(۲۳۳۷،۲)

در مثنوی برای توصیه به پشت کردن به مال و منال دنیا و فریب استدلال‌های عقل در جذب کردن انسان به سمت مادیات را نخوردن، بارها از مفهوم رنگ بهره گرفته می‌شود و جذابیت‌های دنیوی به رنگ و بوی دلفریب تشبیه می‌گردد. در بخش «صفت توحید»، مولانا می‌گوید:

باز هستی جهان حس و رنگ

تنگتر آمد که زندانی است تن

(۳۰۹۷،۱)

همچنین در بخش «قول رسول صلی الله علیه و آله و سلم انی لاجد نفس الرحمن من قبل الیمن»، دنیای مادی

این چنین توصیف می‌شود:

کابلی جادو این دنیا است کاو

کرد مردان را اسیر رنگ و بو

(۳۱۹۰،۴)

مولانا واضحانه «رنگ» را مخالف و متضاد «جان» می‌داند و ترجیح دادن این دنیا با رنگ‌های وسوسه‌کننده

اش را باعث دور شدن از عالم جان می‌شمارد که تنها یک رنگ در آن وجود دارد و آن، رنگ بی‌رنگی است:

کای رها کرده تو جان بگزیده رنگ

(۱۱۲،۶)

ابیات زیادی درباره این مطلب مهم در مثنوی وجود دارد. «در بیان آن که موسی و فرعون هر دو مسخر مشیتانند

چنان که زهر و پادزهر و ظلمات و نور و مناجات کردن فرعون به خلوت تا ناموس نشکنند» مولانا می‌گوید:

چون که بی رنگی اسیر رنگ شد

موسیقی با موسیقی در جنگ شد

(۲۴۶۷،۱)

و راهی که مولانا پیش پای بشریت می گذارد این است:

پس سلیمان همی باید که او

بگذرد زین صد هزاران رنگ و بو

(۲۶۰۹،۱)

سلیمان نمادی از دارایی های مادی است که با وجود سلطنت و مکننت و قدرت بی حد، دلبسته بر خورداری از نعمات دنیوی نبود و مغرور نشد. مولانا می گوید برای دستیابی به مقام فنا فی الله، باید اول از منیت گذر کرد و با نفس خود جنگید:

هر که با خود بهر حق باشد به جنگ

تا شود معیش خصم بو و رنگ

ظلمتش با نور او شد در قتال

آفتاب جانش را نبود زوال

(۱۰۲۲-۱۰۲۱،۴)

در «تفسیر السفل سافلین ایلاً الذین آمنوا و عملوا الصالحات فلهم الأجر غیر ممنون» مولانا در توضیح لزوم عدم دلبستگی به رنگ و بوی دنیا می گوید اگر شیشه های رنگی در مقابل نور خورشید قرار داده شود نور بی رنگ آفتاب، رنگی می شود. چشم معمولی از خیره شدن به خورشید کور خواهد شد و نیاز به استفاده از فیلترهای رنگی دارد چون عادت به دیدن نور مستقیم خورشید ندارد ولی چشمی که تربیت شده باشد فیلترهای مادیات را کنار زده و نور حقیقت را خواهد دید:

شیشه های رنگ رنگ آن نور را

می نمایند این چنین رنگین به ما

چون نماند شیشه های رنگ رنگ

نور بی رنگت کند آن گاه دنگ

خوی کن بی شیشه دیدن نور را

تا چو شیشه بشکند نبود عمی

(۹۹۱-۹۸۹،۵)

پس از کنار گذاشتن شیشه های رنگی که کنایه از تعلق خاطرهای مادی است و دوام ندارد رنگ ازلی و ابدی

حقیقت بر انسان نمایان می شود:

تا بدانی کان همه رنگ و نگار

جمله رو پوش است و مکر و مستعار

(۴۷۱۰،۶)

رنگ ها و تعلقات مادی، مانند زنگوله های پای چارپایان که برای مدتی به طور موقت به آنان بسته شده تا در

راه گم نشوند، پایدار نمی ماند:

رنگ باقی صبغۀ الله است و بس

غیر آن بر بسته دان همچون جرس

(۴۷۱۱،۶)

و تنها در آن هنگام است که حجاب کثرت از مقابل چشم دل به کنار می رود و می توان به وحدت و خدای واحد رسید زیرا دل در خم رنگری عیسی شستشو داده شده که در آن، رنگ بی رنگی است. عیسی تمام لباس ها را با هم در یک خم واحد ریخت اما به رنگ های مختلف رنگ آمیزی شدند. آن خم، خم وحدت است که با اینکه رنگ های گوناگون از خود ظاهر می سازد در آن تنها یک رنگ وجود دارد. اگر دل مانند عیسی پاک باشد از کثرت به وحدت و از آثار به خالق آثار راه برده می شود:

تا خم یک رنگی عیسی ما

بشکند نرخ خم صد رنگ را

(۱۸۵۵،۶)

مولانا این خم رنگری را به حق تعالی نسبت می دهد و در «آفت تاخیر خیرات به فردا» می گوید در این خم

فقط یک رنگ هست و آن، رنگ خداوند است که تمام رنگ ها و ناپاکی ها در آن پاک و یک رنگ می شود:

صبغۀ الله هست خم رنگ هو

پیسها یک رنگ گردد اندر او

(۱۳۴۵،۲)

صبغۀ الله به معنای رنگ خداوند است که از آیه ۱۳۸ سوره بقره قرآن کریم برگرفته شده. مولانا در اینجا خداوند

را دارای رنگ می داند که بار دیگر، نشانه اهمیت مفهوم رنگ در آموختن تعالیم قرآنی و عرفانی است:

صبغۀ الله نام آن رنگ لطیف

لعنۀ الله بوی این رنگ کثیف

(۷۶۶،۱)

مولانا دارد می گوید رنگ الهی همان رنگ کارهای نیکو است، پس نیکوکاری به انسان رنگ خدایی می بخشد و بدکاری باعث لعنت خدا می شود. هدف از زندگی چند روزه در این دنیا چیزی جز نزدیک کردن هرچه بیشتر روحيات خود به ذات خداوند و شبیه ساختن خود به خالق نیست و بنابراین باید در شستشو دادن روح خود در خم رنگ خدا تلاش کرد تا به فنا و عدم برسد که در آن جایگاه، تمام هستی دل و روح خود را در آن خم فرو برده و همه یک رنگ و بلکه بی رنگ گشته اند:

عاشقان اندر عدم خیمه زدند

چون عدم یک رنگ و نفس واحدند

(۳۰۲۴،۳)

خالق عالم طبق گفته های مولانا و البته قرآن، تمامی انسان ها را از یک ذات واحد آفریده آمده و پس از بریده شدن از نیستان، عاقبت به روزگار اصل خود باز می گردند و زمانی که از این دنیای کثرت کوچ کرده و در دنیای وحدت باز متولد شوند دوباره با هم و با آفریننده خویش یکی خواهند شد. البته منظور از عدم، نیستی و وجود نداشتن نیست بلکه برعکس، کنایه از وجود مطلق و عالم الهی است. (زمانی: ج ۳ ص ۷۶۵)

مولانا در دو بیت زیر، رجوعی می کند به آیات ۴ و ۵ سوره تین در قرآن که می فرماید «و همانا آدمی را در بهترین و نکوترین هنجار آفریدیم سپس به جهت نافرمانی او را به پست ترین مراتب باز گرداندیم» و چنین می گوید:

اصل آب نطفه اسپید است و خوش

لیک عکس جان رومی و حبش

می دهد رنگ احسن التقویم را

تا به اسفل می برد این نیم را

(۳۵۲۲،۱)

کریم زمانی در شرح ابیات فوق معتقد است منظور از رومی، خوبان هستند و حبشی استعاره از بدان است و با اینکه همه آدمها از یک نطفه پاک و سفید زاده شده و قدم به دنیای خاکی می گذارند یک رومی شده و یکی حبشی می شود یعنی کردار خوب یا بد باعث رنگین شدن جان بی رنگ خواهد شد. به عبارت دیگر، حقایق معنوی در ذات خود جنبه پاک و صفا دارند ولی همین که با مسایل مادی و تعینات دنیوی در می آمیزند تعدد و کثرت نمایان می شود چنانچه آب نطفه به رنگ سفید است ولی هنگامی که وارد مجاری تحوّل طبیعت می شود از این آب سفید و یکسان انسان های مختلف با ظاهرها و رنگ های متفاوتی زاییده می شوند. (زمانی: ج ۱ ص ۱۰۱)

همه این رنگ و بوها و صورت های کثیر با فرو افتادن پرده حجاب های مادی چه بعد از مرگ و فرا رسیدن قیامت رخ دهد و چه با زدودن زنگار تعلقات جسمانی از آینه دل در همین دنیا، سرانجام به وحدت و یک رنگی منتهی می شود:

خاک را بین خلق رنگارنگ را

می کند یک رنگ اندر گورها

(۱۸۵۷،۶)

از جهود و مشرک و ترسا و مغ

جملگی یک رنگ شد ز آن الپ الغ

(۱۸۶۲،۶)

لیک یک رنگی که اندر محشر است

بر بد و بر نیک کشف و ظاهر است

(۱۸۶۵،۶)

پس از خواندن تمامی ابیات مثنوی که در آنها به واژه رنگ اشاره شده می توان منظور مولانا را اینگونه دریافت که به شنونده می گوید هدف، اظفا نکردن حواس جسمانی نیست بلکه به جای چشم سر باید با چشم روح به جهان نگاه کرد تا از پس رنگ های مادی، رنگ های دیگری آشکار شود که بسی خوشتر و زیباتر است:

صبح کاذب را ز صادق و اشناس

رنگ می را بازدان از رنگ کاس

تا بود کز دیدگان هفت رنگ

دیده ای پیدا کند صبر و درنگ

رنگها بینی بجز این رنگها

گوهران بینی به جای سنگها

(۷۵۵-۷۵۷،۲)

رنگ» آبی «و مترادف و مشتقات آن سی و یک بار در مثنوی تکرار شده است. اولین بیتی که به این رنگ در آن اشاره شده در نهصد و بیست و چهارمین بیت است که مربوط به داستان «بیان توکل و ترک جهد گفتن نخجیران به شیر» در ذیل بخش «ترجیح نهادن نخجیران توکل را بر اجتهاد» می باشد:

چون فضولی گشت و دست و پا نمود

در عنا افتاد و در کور و کبود

(۹۲۴،۱)

در مورد کلمه «کبود» که بارها در مثنوی نام برده شده باید توجه داشت که این کلمه می تواند دو معنی داشته باشد؛ کنایه از درد و رنج و نقص و ضرر، و یا رنگ آبی تیره. در مثنوی این کلمه در اکثر موارد به معنای کوری و کبودی چشم و یا کبود شدن بدن و صورت در اثر یک آسیب و ضربه جسمی یا تنگی نفس یا یک ناخوشی و یا حتی رنج بردن از مشکلات روحی و فکری است. برای مثال هنگامی که مولانا کلمه «کبود» را به عنوان یک رنگ به کار می گیرد آسمان را با رنگ کبود وصف می کند و از «چرخ کبود» نام می برد. همچنین یک مثال واضح دیگر در دفتر پنجم مثنوی در سر فصل یک روایت وجود دارد که کلمه «کبود» در معنای یک رنگ استعمال شده است و کبود شدن لب در اثر ترس به وضوح به تغییر رنگ لب اشاره دارد و حتی به نیل که به رنگ آبی تیره است تشبیه شده:

«حکایت آن شخص که از ترس خویشتن را در خانه ای انداخت رخها زرد چون زعفران لبها کبود چون نیل دست لرزان چون برگ درخت، خداوند خانه پرسید که خیر است چه واقعه است گفت بیرون خر می گیرند به سخره گفت مبارک خر می گیرند تو خر نیستی چه می ترسی گفت سخت به جد می گیرند تمییز برخاسته است امروز ترسم که مرا خر گیرند».

(۵)

اما دسته دیگری از ابیات در مثنوی یافت می شود که کلمه «کبود» به معنی رنگ آبی نیست بلکه دشواری و درد و نارسایی و مانند اینها را می رساند. به عنوان نمونه در روایت «تعجب کردن آدم علیه السلام از ضلالت ابلیس لعین و عجب آوردن» از نقص و عدم کمال صحبت می شود:

ز آن که جان چون واصل جانان نبود

تا ابد با خویش کور است و کبود

(۳۹۰۶،۱)

یک مثال دیگر نیز در حکایت «طعنه زدن بیگانه ای در شیخ و جواب گفتن مرید شیخ او را» وجود دارد که

کور و کبود به صورت استعاره از انسان گمراه دارای ذات نارسا به کار برده می شود:

آمد و دید انگبین خاص بود

کور شد آن دشمن کور و کبود

(۳۴۱۳،۲)

بنابراین استفاده مولانا از کلمه «کبود» که به معنای یک رنگ مانند آبی سیر یا آبی بنفش و یا حتی آبی مایل به سیاه است در این دسته از ابیات اگرچه به ظاهر به کبود شدن رنگ پوست بدن و به خصوص اطراف حدقه چشم اشاره دارد اما گاهی منظور اصلی مولانا رنج و زحمت و درد و زخم می باشد و تعبیری است که در ادبیات فارسی در آثار قدما و به خصوص عرفا به صورت استعاری استعمال می شده و معنای تلمیحی از ناقص بودن، رسوا بودن، زشتی، عزاداری و افسردگی جسمی یا روحی را به همراه دارد. ابیات زیر نشان دهنده کاربرد کلمه کبود به ترتیب به معنی رنگ آبی و سپس در معنای ضعف و مشکل و نقص و عدم کفایت و زیان است:

اشیاء به رنگ آبی:

بشکن آن شیشه ی کبود و زرد را

تا شناسی گرد را و مرد را

(۳۹۵۹،۱)

حسن ظنی بر دل ایشان گشود

که پوشند از غمی جامه ی کبود

(۱۸۸۳،۳)

آسمان آبی:

الحق اندر زیر این چرخ کبود

آن چنان کره به قد و تک نبود

(۳۴۴۰،۶)

مکان های تیره و تاریک:

چشم تو که بوسه گاه خلق بود

چون رود در خانه ی کور و کبود

(۳۱۲۱،۲)

کبود شدن در اثر غم و غصه:

رویش از غم زرد و هر دو لب کبود

(۹۵۷،۱)

کبود شدن در اثر ترس:

آن نصح از ترس شد در خلوتی

روی زرد و لب کبود از خشیتی

(۲۲۵۴،۵)

ضرر و خسران:

تاجران انبیا کردند سود

تاجران رنگ و بو کور و کبود

(۲۹۴۳،۲)

نقصان و کمبود:

پیش هست او بیاید نیست شد

چیست هستی پیش او کور و کبود

(۵۱۸،۱)

در بیت فوق مشاهده می شود که کبود در کنار کور به کار گرفته شده و اگرچه در لغت به معنی رنگ آبی تیره است اما در اینجا استعاره از به ضعف و نارسایی و ناتوانی است چرا که هستی خداوند اگر در مقابل هستی انسان قرار گیرد، حق بی هیچ شبه ای کامل و بی نقص و غیر حق، ناقص و رنجور است. مولانا بلافاصله اینگونه ادامه می دهد تا منظور خود از کور و کبود را توضیح دهد:

گر نبودی کور ازو بگداختی

گرمی خورشید را بشناختی

ور نبودی کبود از تعزیت

کی فسردي همچو یخ این ناحیت

(۵۱۹-۵۲۰،۱)

کبود در اینجا به دنبال تعزیت آمده و بنابراین به معنای رنج بردن از افسردگی و عزا است. اما در بیت زیر در روایت «کبودی زدن قزوینی بر شانگه صورت شیر و پشیمان شدن او به سبب زخم سوزن» کلمه کبود به وضوح در معنای رنگ آبی سیر که در خالکوبی سستی استفاده می شده آمده است:

این حکایت بشنو از صاحب بیان

در طریق و عادت قزوینیان

بر تن و دست و کتفها بی گزند

از سر سوزن کبودیها زنند

سوی دلاکی بشد قزوینی

که کبودم زن بکن شیرینی
گفت چه صورت زخم ای پهلوان
گفت بر زن صورت شیر زیان
طالعم شیر است نقش شیر زن
جهد کن رنگ کبودی سیر زن
(۲۹۸۵،۱-۲۹۸۱)

رنگ آبی در مثنوی در برخی موارد در توصیف آسمان به کار می رود که در شعر و نثر، بسیار مصطلح است. همچنین گاهی نیز به هفت آسمان اشاره می شود که استعاره از کل آفرینش و درجات مختلف صعود روحانی است. چند نمونه از این ابیات در زیر ذکر می شود:

هفت شمع اندر نظر شد هفت مرد
نورشان می شد به سقف لاجورد
(۲۰۰۱،۳)

هفت چرخ ازرقی در رق اوست
پیک ماه اندر تب و در دق اوست
(۱۰۸،۶)

اَفْتاب گنبد ازرق شود

کشتی هس چون که مستغرق شود
(۷۲۹،۶)

احولی از چشم ایشان دور کرد
تا زمین شد عین چرخ لاجورد
(۲۲۶۵،۶)

الحق اندر زیر این چرخ کبود
اَن چنان کره به قد و تک نبود
(۳۴۴۰،۶)

بنابراین دیده می شود که مولانا رنگ آبی را به شکل یک صفت و برای توصیف اماکن و اشیاء و احوال به کار می برد. اما رنگ آبی در مثنوی تنها نقش وصفی ساده ندارد و مولانا گاهی نیز با استفاده از رنگ آبی به توضیح تعالیم معنوی اش می پردازد. او با اشاره به کبود شدن رنگ پیشانی یک فرد، آن را علامت دیوانگی می داند چون دیوانه خود را به در و دیوار می کوبد و یا ممکن است غش کرده و سرش به زمین خورده و کبود شده باشد. مولانا سپس این تعبیر

را بطور کنایه به کار می‌گیرد تا بگوید همانطور که دیوانگی، خود را به صورت کبودی پیشانی نشان می‌دهد فلسفه بافی برخی افراد نیز آثار کفر را در ظاهر و کردار و گفتار آنها آشکار می‌سازد. برای مثال، این صنعت کنایه را در روایت «مرتد شدن کاتب وحی به سبب آن که پرتو وحی بر او زد آن آیت را پیش از پیغمبر صلی الله علیه و اله بخواند گفت پس من هم محل وحیم» می‌توان دید:

فلسفی مر دیو را منکر شود
در همان دم سخره ی دیوی بود
گر ندیدی دیو را خود را بین
بی جنون نبود کبودی بر جبین
هر که را در دل شک و پیچانی است
در جهان او فلسفی پنهانی است
می نماید اعتقاد و گاه گاه
آن رگ فلسف کند رویش سیاه
(۳۲۸۶،۱-۳۲۸۳)

در ابیات فوق، حمله بردن مولانا به طرفداران فلسفه به خوبی مشهود است. مولانا می‌گوید چنین افرادی روسیاه و شرمنده می‌باشند.

نمونه دیگری از استفاده مولانا از رنگ آبی به طور کنایه در تعالیم خود، در داستان شیر و خرگوش دیده می‌شود. در «بیان توکل و ترک جهد گفتن نخجیران به شیر»، حیوانات جنگل به شیر قول می‌دهند که هر روز یک حیوان با پای خودش به عنوان طعمه به نزد شیر برود تا دیگر لازم نباشد شیر تلاش کند که تعداد زیادی از حیوانات را روزانه شکار کند. شیر نمی‌خواهد به حیوانات توکل کند چون به آنها اطمینان ندارد و می‌گوید پیامبر (ص) فرموده برای فرار نکردن شتر اگر به خدا توکل می‌کنی پای شتر را هم ببند. خرگوش در بخش «ترجیح نهادن نخجیران توکل را بر اجتهاد»، جواب می‌دهد که کسی که با نگرانی و حرص به دنبال کسب روزی و مال و منال دنیا برود ایمانش سست است زیرا به جای توکل و اعتماد به خدا و تسلیم شدن در برابر آنچه تقدّر شده، دچار آز گشته است. سپس یک نوزاد را مثال می‌زند که تا وقتی دست و پایش نیرومند نشده به پدر و مادرش توکل دارد اما پس از بلوغ باید بار مسئولیت زندگی خود را به عهده بگیرد و سختی و مشقت کار کردن برای یافتن رزق و روزی را تحمل کند:

چون فضولی گشت و دست و پا نمود
در عنا افتاد و در کور و کبود
(۹۲۴،۱)

در بیت فوق اگرچه کور و کبود ممکن است دارای معنای کبود شدن رنگ حفره چشم و نایبایی باشد ولی با آمدن در کنار عنا به معنی رنج و سختی، معنای استعاری عذاب و دشواری را به خود می گیرد. خرگوش این گونه ادامه می دهد که یک مثال دیگر این است که انسان نیز پیش از تولد و وارد شدن به این دنیا هیچ زحمتی نداشته ولی با ورود به کالبد مادی اسیر حرص و هوای نفسانی می شود. پس اگر بتوان بر نیازها و قیدهایی جسمانی غالب شد و به خدا توکل کرد روح دوباره به مرتبه آسایش باز خواهد گشت:

جانهای خلق پیش از دست و پا

می پریدند از وفا اندر صفا

چون به امر اهبطوا بندی شدند

حبس خشم و حرص و خرسندی شدند

(۹۲۶،۱-۹۲۵)

در ادامه این داستان در بخش «نظر کردن شیر در چاه و دیدن عکس خود را و آن خرگوش را» مولانا باز هم از رنگ آبی در آموزه های صوفیانه خود استفاده می کند. پس از اینکه خرگوش به نزد شیر می آید و خبر می دهد که یک شیر دیگر را در یک چاه دیده است شیر احساس خطر می کند و به سر چاه می رود تا رقیب خود را از میدان به در کند. با خم شدن به درون چاه و دیدن عکس خود در آب، شیر گمان می کند که آن شیر دیگر را دیده است و به داخل چاه می پرد تا به او حمله کند اما غرق شده و حیوانات جنگل از دستش راحت می شوند. مولانا می گوید انسان اگر بدی و عیب در دیگران می بیند آن بدی از خودش است. این مانند آن است که از پس یک شیشه آبی به دنیا نگریسته شود و در نتیجه همه چیز آبی به نظر برسد:

پیش چشمت داشتی شیشه ی کبود

ز آن سبب عالم کیودت می نمود

گر نه کوری این کبودی دان ز خویش

خویش را بد گو مگو کس را تو پیش

(۱۳۳۰،۱-۱۳۲۹)

در «بیان آن که فتح طلبیدن پیغامبر علیه السلام مکه را و غیر مکه را بجهت دوستی ملک دنیا نبود چون فرموده است که الدنيا جیفه بلکه به امر بود» باز به ترکیب شیشه کبود برخورد می شود که انگار مقابل دیده جاهلان قرار گرفته و باعث می شود حقیقت را به درستی نبینند:

آبگینه ی زرد چون سازی نقاب

زرد بینی جمله نور آفتاب

بشکن آن شیشه ی کبود و زرد را

تا شناسي گرد را و مرد را

(۳۹۵۸-۳۹۵۹،۱)

در توضیح ابیات فوق بهتر است از خود مولانا کمک گرفت که این مسئله را برای خواننده می شکافد:

اي بسي ظلمي که بيني در کسان

خوي تو باشد در ایشان اي فلان

(۱۳۱۹،۱)

حمله بر خود مي کني اي ساده مرد

همچو آن شيري که بر خود حمله کرد

چون به قعر خوي خود اندر رسي

پس بداني کز تو بود آن ناکسي

(۱۳۲۳-۱۳۲۴،۱)

مومن ار ينظر بنورالله نبود

غيب مومن را برهنه چون نمود

(۱۳۳۱،۱)

پس وقتی مولانا در مثنوی بارها از چشم های کور و کبود شده آدمیان نام می برد منظورش کوری دل است نه

دیده. مولانا از آن نوع کوری صحبت می کند که چشم انسان را به روی حقیقت می بندد. در «قصه ی اهل سبا و

حماقت ایشان و اثر ناکردن نصیحت انبیا در احمقان» مولانا درمان این کوری را از زبان انبیا در «جواب گفتن انبیا

طعن ایشان را و مثل زدن ایشان را» شرح می دهد:

اي دريغ اَن دیده ي کور و کبود

اَفتابي اندر او ذره نمود

(۲۷۵۸،۳)

دیده و دل هست بين اصبعين

چون قلم در دست کاتب اي حسين

اصبع لطف است و قهر و در میان

کلک دل با قبض و بسطي زين بنان

(۲۷۷۷-۲۷۷۸،۳)

مولانا مي گويد دل و دیده آدمي میان لطف و جمال، و قهر و جلال خداوند است. مي توان نتیجه گرفت که انسان در زندگي بايد انتخاب کند که به کدام طرف برود تا مورد رضایت خدا قرار بگیرد يا مورد خشم او. او سپس پند مي دهد که براي بينا کردن چشم کور و دیدن حق، راهي جز استمداد و پناه بردن به درگاه خدا وجود ندارد:

جز نیاز و جز تضرع راه نیست

(۲۷۸۲،۳)

رنگ» زرد» در مثنوی هفتاد و هشت بار تکرار شده است. اولین بار که در مثنوی به رنگ زرد اشاره می شود در بیت زیر است که مربوط به «حکایت پادشاه یهودی که مسیحیان را می کشت از بهر تعصب» است که در مورد رذالت و فرومایگی شاه و وزیرش می باشد و یا به تعبیر خود مولانا، در «بیان خسارت وزیر در این مکر»:

چون زنی از کار بد شد روی زرد

مسخ کرد او را خدا و زهره کرد

(۵۳۵،۱)

بیت فوق حاکی از زرد شدن صورت یک زن به خاطر اعمال و افکار گناه آمیز است تا آن حد که خداوند او را مسخ کرده و تبدیل به ستاره «زهره» می کند. مسخ شدن به معنای انتقال روح از یک بدن به بدن دیگر است. این بیت اشاره کوتاهی به یک افسانه قدیمی دارد که طبق آن، دو فرشته به نام هاروت و ماروت به اراده خدا به زمین نزول کرده و در معرض شهوات نفسانی قرار گرفته بودند زیرا تصور کرده بودند اگر به حکومت زمین برسند می توانند به مادیات آلوده نشده و عدل و داد بگسترانند. خداوند که می دانست شهوت دنیا که انسان را وسوسه می کند بطور حتم فرشتگان را اغوا خواهد کرد، آنها را به زمین فرستاد با این شرط که اگر خطا کردند آنها را مجازات کند. اما آن دو پس از رسیدن به زمین با دیدن زن زیبایی وسوسه شدند و او شرط گذاشت که در صورتی تسلیم آنها شود که اسرار روحانی و رموز بهشتی را از آنها یاد بگیرد تا بتواند به قدرت الهی دست پیدا کند. البته او بعد از آموختن اسم اعظم به آسمان صعود کرد و آن دو فرشته به کام دل خود نرسیدند. افسانه ها حکایت از این دارد که در نتیجه کردار بد، خداوند آن زن را از مقام آدمیت عزل کرده و مسخ می کند و هاروت و ماروت را نیز در چاهی در بابل زندانی می کند. مولانا می گوید انسان که حتی فرشتگان به جایگاهش حسد ورزیده اند اگر اسیر شهوات دنیوی شود از مقام اشرف مخلوقات به پایین ترین مقام نزول خواهد کرد:

عورتی را زهره کردن مسخ بود

خاک و گل گشتن چه باشد ای عنود

روح می بردت سوی چرخ برین

سوی آب و گل شدی در اسفلین

خویشتن را مسخ کردی زین سفول

ز آن وجودی که بد آن رشک عقول

پس بین کین مسخ کردن چون بود

پیش آن مسخ این بغایت دون بود

اسب همت سوي اختر تاختي

آدم مسجود را نشناختي

آخر آدم زاده اي اي ناخلف

چند پنداري تو پستي را شرف

(۵۴۱،۱-۵۳۶)

ايات فوق، نظر مولانا را در زمينه هدف حيات روشن مي سازد. او مي گويد عمر را مي توان مانند ستاره شناسان در رصد کردن و شناخت ستاره هاي آسمان گذراند و يا در شناخت حق و حقيقت و دستيابي به منزلت «آدم مسجود» که مورد حسد تمامی مخلوقات است. اين داستان به طور مختصر در قرآن در سوره بقره آمده و با جزئیات بیشتر در کتاب قصص الانبياء نیز نقل شده است. (قصص الانبياء: ۱۱،۳۲)

همانطور که انتظار مي رود رنگ زرد در ابياتي چند از مثنوي، نقش عادي توصيفي خود را به عنوان یک رنگ ايفا مي کند. در «حکایت مندیل در تنور پر آتش انداختن انس و ناسوختن»، رنگ زرد براي نشان دادن کثيف بودن دستمال بکار رفته است:

او حکایت کرد کز بعد طعام

دید انس دستار خوان را زردفام

(۳۱۱۱،۳)

همچنين در بيت زیر در حکایت «نصیحت دنیا اهل دنیا را به زبان حال و بي وفايي خود را نمودن به وفا طمع دارندگان از او»، فصل پاییز بوسیله خاصیتش که سرد بودن هوا و زرد شدن برگ ها است توصیف شده و کلمات سرد و زرد که هم وزن هستند نیز در کنار هم قرار گرفته اند تا صنعت جناس ایجاد شود:

اي ز خوبی بهاران لب گزان

بنگر آن سردي و زردي خزان

(۱۵۹۶،۴)

و يا در بيت زیر، رنگ زرد براي توصیف آب راکد درون یک برکه به کار رفته است که متعفن گشته و دیگر زلال و زندگی بخش نیست:

آب خوش کاو روح را همشیره شد

در غديري زرد و تلخ و تیره شد

(۱۲۸۴،۱)

البته مولانا در جاي ديگري باز هم از رنگ زرد استفاده کرده تا یادآوری کند که آب دانش، هرگز گندیده نمی

شود:

چون ز سینه آب دانش جوش کرد

نه شود گنده نه دیرینه نه زرد

(۱۹۶۵،۴)

نقش توصیفی رنگ زرد، می تواند کارکردی بیشتر از توصیفات ساده داشته باشد. در دو بیت زیر می توان دید که چگونه برای توضیح زرد بودن فضای فصل برگ ریزان پاییز از رنگ زرد استفاده می شود و بطور همزمان، سفید شدن موی سر و ریش به برگ های زرد پاییز تشبیه می شود و نشان از کهولت سن و پیری دارد:

آن بهاری ناز پروردش کند

وین خزانی ناخوش و زردش کند

(۲۰۳۹،۱)

برگ زرد ریش و آن موی سپید

بهر عقل پخته می آرد نوید

(۲۰۵۳،۴)

البته همانطور که دیده می شود گذر زمان جوانی تنها به معنی به انتها رسیدن بهار زندگانی نیست بلکه در ضمن باعث پختگی و باتجربگی می گردد. در روایت «امیر کردن رسول علیه الصلاة و السلام جوان هذیلی را بر سریه ای که در آن پیران و جنگ آزمودگان بودند»، در جواب «اعتراض کردن معترضی بر رسول علیه الصلاة و السلام بر امیر کردن آن هذیلی»، مولانا چنین می گوید:

زین درخت آن برگ زردش را مبین

سیبهای پخته ی او را بچین

برگهای زرد او خود کی تهی است

این نشان پختگی و کاملی است

(۲۰۵۱-۲۰۵۲،۴)

حکمتی که در این روایت وجود دارد یکی از درس های بسیار مهم و مکرر مثنوی است. مولانا خود اینطور نتیجه گیری می کند که رنگ زرد، همیشه حاکی از درد و رنج و ناتوانی نیست چنانچه رنگ زرد طلا به معنای درد نیست بلکه شادی و سرخ رو شدن طلافروش را به همراه دارد. وقتی درخت همه برگ هایش را از دست داد نیز در حال خشک شدن و از بین رفتن نیست. «برگ بی برگی» نشان از تهی بودن دست عارف از مال دنیا دارد چرا که به مادیات اهمیت نمی دهد. بنابراین سن و سال نباید ملاک باتجربگی باشد بلکه باید «برگ بی برگی» روی درخت دل رشد کرده باشد:

برگ بی برگی نشان عارفی است

زردی زر سرخ روی صاف است

(۲۰۵۵،۴)

رنگ زرد در مثنوی بیش از هر چیزی و در اکثر موارد در مورد رنگ چهره آورده شده است. رنگ زرد چهره گاهی نشان از حالات جسمی و گاهی اشاره به احوال روحی دارد. زرد بودن رخسار اغلب در بیان پریدن رنگ صورت و برای توصیف حالاتی مانند درد کشیدن در اثر بیماری، ضعف جسمانی به خاطر ریاضت و روزه داری، و رنگ پریدگی به دلیل ترس و اضطراب که باعث افت فشار خون و در نتیجه سفید شدن صورت می شود به کار رفته است. بیت های زیر این مطلب را روشن می سازد.

ضعف جسمی:

گل مخور گل را مخر گل را مجو

ز آنکه گل خوار است دایم زرد رو

(۲۴۴۱،۲)

درد:

حسن صورت هم ندارد اعتبار

که شود رخ زرد از یک زخم خار

(۲۵۶،۶)

ترس:

کنگ زفتی کودکی را یافت فرد

زرد شد کودک ز بیم قصد مرد

(۳۱۵۵،۲)

زرد شدن رنگ صورت که در تضاد با سرخ و گلگون بودن آن است صرفاً به دلایل جسمانی نیست بلکه مسائل روحی نیز ممکن است تظاهرات جسمی داشته باشند. برای مثال مولانا از طمع سخن می گوید که به قدری به انسان فشار وارد می کند که ضعیف و لاغر می شود:

که طمع لاغر کند زرد و ذلیل

(۳۶۲۹،۵)

همچنین خجالت زدگی نیز ممکن است به زرد شدن و پریدن رنگ صورت بینجامد مانند بیت زیر که می گوید تو آنقدر زیبا هستی که حتی ماه که سمبل زیبایی است پیش تو حرفی برای گفتن ندارد و از تو خجالت می کشد:

ای که مه در پیش رویت روی زرد

(۳۵۷۲،۵)

درد ناشی از غم و اندوه، ناراحتی به دلیل ناامیدی، زرد بودن روی عاشق از شدت و حدت عشق، رنج فراق و انتظار برای رسیدن به معشوق، شرمساری پس از ارتکاب عمل ناپسند و گناه آمیز، و در عذاب بودن از حزن ناشی از پشیمانی نیز طبق عقیده مولانا به زرد شدن صورت می انجامد. نمونه هایی از این موارد در زیر آورده می شود.

غم و غصه:

رویش از غم زرد و هر دو لب کبود

پس سلیمان گفت ای خواجه چه بود

(۹۵۷،۱)

ناامیدی:

روز اول روی خود دیدند زرد

می زدند از ناامیدی آه سرد

(۲۵۳۵،۱)

هجران:

از فراق زرد شد رخسار و رو

برگ زردی میوه ی ناپخته تو

(۳۰۲،۴)

درد عشق:

فرج استر لایق حلقه ی زر است

زر عاشق روی زرد اصفر است

(۶۱۶،۴)

شرمندگی:

چون نظر اندر رخ آن پیر کرد

دید او را شرمسار و روی زرد

(۲۱۷۸،۱)

زردرو بودن نه تنها در مورد صورت انسان صدق می کند بلکه مولانا دلیل و برهانی که انکارکنندگان ارایه می کنند را نیز زردرو و ناتوان و باعث شرمندگی می داند چنانچه در حکایت «جواب دهري که منکر الوهیت است و عالم را قدیم می گوید» اینگونه آمده است:

حجت منکر هماره زرد رو

یک نشان بر صدق آن انکار کو (۲۸۶۹،۴)

مخالف زرد بودن رنگ رو، سرخی چهره و یا در بعضی موارد، سبز بودن آن است که استعاره از سلامت و شادابی می باشد. در «بیان آن که هر چه غفلت و غم و کاهلی و تاریکی است همه از تن است که ارضی است و سفلی» این چنین آمده است:

روی سرخ از غلبه ی خونها بود

روی زرد از جنبش صفرا بود

(۳۵۷۲،۳)

و یا:

رنگ روی سرخ دارد بانگ شکر

بانگ روی زرد باشد صبر و نکر

(۱۲۷۲،۱)

سرخ رو بودن که حاکی از سالم بودن بدن و فراوانی نعمت است انسان را ملزم به شکر خداوند می کند ولی زردرو بودن، نشانه عدم سلامتی است که در بعضی افراد مانند صبر ایوب بر مشکلات زندگی، با صبوری کردن موجب تذهیب نفس می شود و نباید باعث کفر و ناسپاسی گردد چون هر مصیبتی حتماً حکمتی دارد. گاهی نیز مخالف زرد و نزار بودن صورت به جای سرخی، به صورت کنایی از سبز بودن چهره استفاده می شود که اشاره به رنگ سبز باغ و بوستان در زمان شکوفایی و سرسبزی است در برابر زرد شدن و پژمردن گیاهان. بیت زیر یک نمونه از سبز بودن در مقابل زردی است که در وصف شیخ نمایان متقلب آمده زیرا مانند زنان که با لوازم آرایش خود را می آریند برخی نیز نهاد بد خود را با نقاب می پوشانند و مردم را به دور خود جمع می کنند:

نه چو تو ای خام که اکنون تاختی

طفلی و خود را تو شیخی ساختی

(۱۲۱۷،۶)

رنگ سبزه زرد شد ای قرع زود

زانکه از گلگونه بود اصلی نبود

(۱۲۲۱،۶)

رنگ زرد در مثنوی همچنین بارها برای توصیف روز قیامت و نشان دادن شرمندگی گناهکاران در آن زمان به کار رفته است. در بیان «معنی ما شاء الله کان یعنی خواست خواست او و رضا رضای اوست، رضای او جوید و از خشم دیگران و رد دیگران دل تنگ ماباشید، آن کان اگر چه لفظ ماضی است لیکن در فعل خدا ماضی و مستقبل نباشد که لیس عند الله صباح و لا مساء» مولانا اینگونه می گوید:

نی چو حاکم اوست گرد او مگرد

تا شوي نامه سياه و روي زرد

(۳۱۲۴،۵)

همانطور که در قرآن کریم و احادیث اسلامی آمده است در روز قیامت نیکوکاران روسفید و بدکاران سیاه رو می شوند. مولانا روسفید و یا روسیاه بودن را با سرخ رویی (برای مشخص کردن بهشتیان) و زرد رویی (برای مشخص کردن جهنمیان) نیز توصیف کرده است:

حق قیامت را لقب ز آن روز کرد

روز بنماید جمال سرخ و زرد

(۲۹۲،۲)

مولانا می گوید بهترین رنگ برای صورت انسان، رنگ زرد است که نشان می دهد سالک به حدی به لذت های

مادی پشت پا زده و به خوراک و پوشاک فکر نکرده که از نظر جسمی ضعیف و لاغر و رنگ پریده شده:

الله گرد دریا بار گرد

گر چه باشند اهل دریا بار زرد

تا که آید لطف بخشایشگری

سرخ گردد روی زرد از گوهری

زردی رو بهترین رنگهاست

زانکه اندر انتظار آن لقاست

(۳۶۲۵-۳۶۲۷،۵)

پس باید در ساحلی که کشتی حق در آن لنگر خواهد انداخت ساکن بود و منتظر رسیدن معشوق شد با اینکه رنگ چهره در اثر رنج انتظار برای رسیدن به معشوق، زرد می شود اما لطف خداوند بالاخره شامل حال سالک شده و آن زردی به سرخی تبدیل خواهد شد.

مولانا در جای دیگری نیز رنگ زرد را نشان آگاهی دانسته و می گوید هر کس آگاه تر باشد دردش بیشتر است

و زردرو خواهد شد پس زردی رخ، باید بهترین رنگ باشد:

هر که او بیدارتر پر دردتر

هر که او آگاهتر رخ زردتر

(۶۲۹،۱)

نتیجه مهمی که از کل گفته های مولانا در این بخش مربوط به رنگ زرد می توان گرفت این است که باید مادیات را که مانند یک نقاب زردرنگ جلوی نور آفتاب است از پیش چشم دل برداشت تا رنگ واقعی حقیقت از پس آن نمایان شود. در «بیان آن که فتح طلبیدن پیغامبر علیه السلام مکه را و غیر مکه را بجهت دوستی ملک دنیا نبود چون

فرموده است که الدنيا جيفة بلکه به امر بود «مولانا به کسانى که حضرت محمد (ص) را متهم کرده بودند که فتح مکه به خاطر امر خداوند نبوده بلکه از روي دوستي دنيا بود مي گوید:

آبگينه ي زرد چون سازي نقاب

زرد بيني جمله نور آفتاب

(۳۹۵۸،۱)

بشکن آن شیشه ي کبود و زرد را

تا شناسي گرد را و مرد را

(۳۹۵۹،۱)

مولانا مي گوید به دنبال فضل الهي بودن، مانند دوايي است که زردى جان انسان را درمان خواهد کرد چنانچه در روايت «مخصوص بودن يعقوب عليه السلام به چشيدن جام حق از روي يوسف و کشيدن بوي حق از بوي يوسف و حرمان برادران و غيرهم از اين هر دو» اين طور آمده است:

دامن فضلش به کف کن کور وار

قبض اعمي اين بود اي شهريار

دامن او امر و فرمان وي است

نيکبختي که تقى جان وي است

(۳۰۴۹-۳۰۵۰،۳)

هين چرا خشکي که اينجا چشمه هاست

هين چرا زردى که اينجا صد دواست

(۳۰۵۳،۳)

۴-۲ مفهوم سبز در مثنوي

رنگ «سبز» در مثنوي شصت و هشت بار تکرار شده است. اولين بار که به رنگ سبز اشاره مي شود در بيت

زير است که مربوط به حکايت شير و خرگوش مي باشد:

کي ببيني سرخ و سبز و فور را

تا ببيني پيش از اين سه نور را

(۱۱۲۱،۱)

بیت فوق در قسمتی از داستان آمده که در مورد اندیشیدن خرگوش در تدبیر کردن مکر و حيله اي براي فریفتن شیر است. خرگوش به مدت طولانی به تفکر می پردازد و عقل خود را به سختی به کار می گیرد تا راه حلی برای خلاص شدن از دست شیر بیابد:

در شدن خرگوش بس تأخیر کرد

مکرها با خویشتن تقریر کرد

(۱۱۰۷،۱)

در مثنوی همان طور که رنگ ها گاه ستایش شده و گاه نکوهش می شود، و یا علم و دانش و سواد و کتاب گاهی مدح شده و گاهی مذمت می گردد، عقل نیز در بعضی جاها مورد تقبیح قرار می گیرد و با این حال در بعضی از بیت ها مورد تشویق واقع می شود. مفسران مثنوی این تضاد را به روش های مختلف توضیح می دهند. برخی عقل را به عقل عملی و عقل نظری تقسیم می کنند که یکی قدسی و ممدوح و دیگری مادی و مذموم است. بعضی نیز معتقدند عقل در نظر مولانا شامل عقل جزئی و عقل کلی می باشد که یکی بد و دیگری خوب است. به هر حال، شکی نیست که عقل برای انسان لازم است ولی برای دریافتن حقایق، نارسا و محدود و بی کفایت است و ناگزیر انسان را به حدس و گمان خواهد کشاند. همانطور که خود مولانا می گوید، سبب های ظاهری از راه عقل درک می شود ولی علت و معلول های غیبی از طرق دیگر و نیز با کمک گرفتن از انبیا و اولیا و پیران و مشایخ:

این سبب را محرم آمد عقلها

و آن سببها راست محرم انبیا

(۸۴۵،۱)

مولانا در اولین بیتی که در آن از رنگ سبز سخن گفته است بعد از کمی صحبت درباره عقل می گوید تا زمانی که نور دیده نشده باشد ممکن نیست رنگ ها دیده شوند. از مجموع این ابیات می توان نتیجه گرفت که درک حقایق معنوی به نور خداوندی محتاج است نه به عقل محدود بشر. نباید رنگ ها را دید و وجود نور را فراموش کرد یعنی نباید در بند رنگ های دنیوی اسیر شد و به عقل ناقص بشری برای درک حقایق اکتفا کرد بلکه باید آن نور اصلی را دید. باید از معلول به وجود علت پی برد و از کثرت گذر کرد و به وحدت رسید. بنابراین، می توان از رنگ ها استفاده کرد تا به نور حق رسید به شرطی که عقل در رنگ غرق نشود.

رنگ سبز در بسیاری از ابیات مثنوی نقش عادی خود را به عنوان یکی از رنگ ها و برای تشبیه و تشریح، خلق محیط و فضا سازی در شعر ایفا می کند. اشیاء سبز رنگ، البسه سبز، طبیعت سبز و سایر چیزهایی که به رنگ سبز هستند در جای جای حکایت های مثنوی به چشم می خورند. به عنوان نمونه در روایت «افتادن شغال در خم رنگ و رنگین شدن و دعوی طاوسی کردن میان شغالان» دیده می شود که در مورد شغالی است که با استفاده از رنگ های

موجود در یک کارگاه رنگرزی، خود را رنگ آمیزی کرده و بدن خود را به شکل یک طاووس رنگارنگ در آورده است:

دید خود را سبز و سرخ و فور و زرد

خویشتن را بر شغالان عرضه کرد

(۷۲۴،۳)

نمونه دیگری از نقش وصفی رنگ سبز در مثنوی در توصیف درختان و گیاهان و باغ و چمنزار است. بسیار دیده می شود که درختان با صفت سبز بودن وصف گردند:

در فلان بیشه درختی هست سبز

بس بلند و پهن و هر شاخیش گبز

(۳۶۵۲،۲)

البته همانطور که شیوه مولانا است این توصیفات ساده اغلب به درس های بزرگی می انجامد. در «قصه ی سؤال کردن عایشه از مصطفی علیه السلام که امروز باران بارید چون تو سوی گورستان رفتی جامه های تو چون تر نیست» از سبز شدن دوباره درختان در بهار پس از ریختن برگ های آنها در زمستان به قیامت و رستاخیز رسیده می شود:

با زبان سبز و با دست دراز

از ضمیر خاک می گویند راز

(۲۰۱۶،۱)

داستان در مورد سوال کردن عایشه از پیامبر است درباره علت خیس نشدن آن حضرت زیر باران. ولی حضرت محمد (ص) پاسخ می دهد که باران نمی باریده بلکه به دلیل اینکه عایشه عباي ایشان را بر سر کشیده بود شاهد بارانی بوده که در عالم غیب می باریده. ظاهراً مولانا مانند بسیاری از متصوفان اسلامی دیگر معتقد است هر چیزی در عالم معنا، در عالم سفلی نیز به صورت جزئی از کل ظاهر می شود. همانطور که در این دنیا باران می بارد و زمین و گیاهان و درختان فیض می بخشد، در آن دنیا نیز باران فیض الهی می بارد. سپس مولانا با مثال زدن زنده شدن دوباره و دوباره درختان سبز بعد از باران، زندگی پس از مرگ را یادآور می شود و آن را نشانه ای برای خلق می داند:

سوی خلقان صد اشارت می کنند

وآنکه گوش استش عبارت می کنند

(۲۰۱۵،۱)

همچنان که ذیل بخش «در معنی لولاک لما خلقت الافلاک» در مثنوی اینگونه آمده است:

خاک را دادیم سبزی و نوي

تا ز تبدیل فقیر آگه شوی

(۲۷۴۳،۵)

اما کسانی که خود را مشغول ظواهر دنیا ساخته اند چشم خود را بر این اشارت های نورانی بسته اند:

خویشتن مشغول می سازند و غرق

چشم می دزدند از این لمعان و برق

(۲۰۲۵،۱)

ابیات فوق، مثالی است که نشان می دهد مولانا گاهی از رنگ سبز استفاده می کند تا آموزه های معنوی خود را بهتر توضیح دهد. در «خاتمه ی دفتر اول» مثال کوچک دیگری در این رابطه وجود دارد که در مورد تفاوت نان معنوی با نان دنیوی است. خوردن خار سبز و تازه برای شتر مفید است ولی خار خشک باعث زخم شدن دهانش می شود. سیراب کردن امیال دنیوی نیز مانند خار خشک، خطرناک است ولی تغذیه روح و جان با معارف روحانی صدها نفع دارد:

نان چو معنی بود خوردش سود بود

چون که صورت گشت انگیزد جحود

همچو خار سبز کاشتر می خورد

ز ان خورش صد نفع و لذت می برد

چون که آن سبزیش رفت و خشک گشت

چون همان را می خورد اشتر ز دشت

می دراند کام و لنجش ای دریغ

کان چنان ورد مری گشت تیغ

نان چو معنی بود بود آن خار سبز

چون که صورت شد کنون خشک است و گبز

(۳۹۹۳-۳۹۹۷،۱)

رنگ سبز در مثنوی گاهی نیز در وصف آسمان می آید که سبز رنگ است. ولی البته مولانا تنها به توصیف کردن آسمان با رنگ سبز بسنده نمی کند و به کمک این صنعت، درس های خود را تعلیم می دهد. بیت زیر مثالی از توصیف آسمان به رنگ سبز است:

تو همی خسبی و بوی آن حرام

می زند بر آسمان سبز فام

(۱۶۴،۳)

اما با وجود فاصله زيادي كه زمين با آسمان دارد، آسمان باعث سبز شدن زمين (توسط باران) مي شود. مولانا از اين تعبير براي بيان اهميت تأثير داشتن تصميماتي كه به وسيله شاه (در سطح حكومتي) اتخاذ مي شود بر رعيّت (ملّت) استفاده مي كند:

خوي شاهان در رعيّت جا كند
چرخ اخضر خاك را خضرا كند
(۲۸۲۰،۱)

مولانا رنگ سبز را در موارد زيادي براي نشان دادن طبيعت سبز و خرم كه حاكي از زنده بودن و زنده كردن، انرژي داشتن و انرژي بخشيدن، و تداوم حيات است به كار مي برد. ابيات زير اين کاربرد رنگ سبز را به خوبي نشان مي دهند:

وام داران را ز عهده وا رهان
همچو باران سبز كن فرش جهان
(۲۷۹۶،۵)

تو بهاري ما چو باغ سبز خوش
او نهران و آشكارا بخششش
(۳۳۱۲،۵)

مي فشاند برگ زرد از شاخ دل
تا برويد برگ سبز متصل
(۳۶۸۰،۵)

آب حيوان قبله ي جان دوستان
ز آب باشد سبز و خندان بوستان
(۴۲۱۹،۵)

مولانا عشق را به يك باغ سبز تشبيه مي كند كه انسان از ميوه اش بهرمنند مي شود اما ميوه و ثمره عشق، منحصر به غم و اندوه دور بودن از معشوق و يا شادي وصال نيست. پس عشق بايد نتايج و فوايد زيادي در بر داشته و حتي آنقدر لازم باشد كه تنها راه رساندن سالك به مقصد باشد. «در معني قوله عليه السلام اِن سَعْدًا لَغَيُورٌ وَاِنَّا اَلْغَيُورُ مِنْ سَعْدٍ وَاَللّٰهُ اَلْغَيُورُ مِنْ غَمٍّ وَاَللّٰهُ اَلْغَيُورُ مِنْ غَمٍّ» در معني قوله عليه السلام اِن سَعْدًا لَغَيُورٌ وَاِنَّا اَلْغَيُورُ مِنْ سَعْدٍ وَاَللّٰهُ اَلْغَيُورُ مِنْ غَمٍّ وَاَللّٰهُ اَلْغَيُورُ مِنْ غَمٍّ: «مولانا مي گويد:

باغ سبز عشق كاو بي منتهاست
جز غم و شادي در او بس ميوه هاست
(۱۷۹۳،۱)

عاشقی زین هر دو حالت برتر است

بی بهار و بی خزان سبز و تر است

(۱۷۹۴،۱)

همانطور که در بخش های قبل گفته شد در قرآن کریم نیز به باغ های سبز اشاره می شود تا سبزی و شادابی و بقا و زندگی جاودان یادآور گردد. مولانا نیز بهشت را با سبزی و خرمی و اهل بهشت را ملبس به رنگ سبز توصیف می کند. نمونه ای از این رابطه میان بهشت و رنگ سبز در «حکایت آن زنی که فرزندش نمی زیست بنابراین جواب آمد که آن عوض ریاضت تست و به جای جهاد مجاهدان است ترا» وجود دارد:

تا شبی بنمود او را جنتی

باقی سبزی خوشی بی ضتی

(۳۴۰۴،۳)

و یا در بحث «آفت تاخیر خیرات به فردا»، مولانا از غافلان صحبت می کند که وارد بهشت نشده و چون آنان لباس سبز رنگ نخواهند پوشید:

نه ز جان یک چشمه جوشان می شود

نه بدن از سبز پوشان می شود

(۱۳۳۴،۲)

در جای دیگر، یک دشت سرسبز به بهشت تشبیه می شود:

مرغزاری سبز مانند جنان

سبزه رسته اندر آن جا تا میان

(۲۴۳۱،۵)

و در «حکایت آن پیر عرب که دلالت کرد حلیمه را به استعانت بتان»، ساکنان عالم غیب دارای بال و پر سبز معرفی می شوند:

گاه طفلم را ر بوده غیبیان

غیبیان سبز پر آسمان

(۹۷۱،۴)

در حکایت «نواختن معشوق عاشق بی هوش را تا به هوش باز آید» مولانا پوشیدن لباسی به رنگ سبز را که به مانند سبزپوش شدن خاک از چمن و زنده شدن دوباره طبیعت است به عنوان کنایه ای از رسیدن به زندگی جاودان در عالم فنا و بقا به کار می برد:

نه کم از خاک است کز عشوه ی صبا

سبز پوشد سر بر آرد از فنا

(۴۶۸۸،۳)

در بیت زیر نیز افراد باتقوا در مقابل کافران در روز قیامت به گیاهان سرسبز در مقابل بنفشه های سرنگون و شرمسار تشبیه شده اند:

آن یکی سر سبز نحن المتقون

و آن دگر همچون بنفشه سر نگون

(۱۸۰۲،۵)

در روایت زیر، مولانا بطور مستقیم به قرآن و روسیاهی بدکاران و روسفیدی نیکوکاران در روز قیامت اشاره داشته و پاکان را با داشتن چهره ای مثل برگ های سبز و سرزنده درختان در بهار توصیف می کند:

«باز گشتن نمامان از حجره ی ایاز به سوی شاه توبره تهی و خجل همچون بد گمانان در حق انبیا علیهم السلام در وقت ظهور برائت و پاکي ایشان که یومَ تَبْيَضُ وُجُوهُ و تَسْوَدُ وُجُوهُ و قوله تَرَى الَّذِينَ كَذَبُوا عَلَيَّ اللَّهُ وُجُوهُهُمْ مُسْوَدَّةً»

گر چه پنهان بیخ هر بیخ آور است

برگ سیماهم وجوهم اخضر است

(۲۰۸۲،۵)

مولانا جلوه گر شدن آثار تقوی و نیکوکاری را در چهره پاکان به برگ های سبز رو شاخه های یک درخت تشبیه می کند که نشان دهنده زنده بودن و رشد کردن آن درخت است. اگر ریشه درخت که در زیر خاک پنهان است و دیده نمی شود خشک بود برگ سبزی بر شاخسار آن نمایان نمی شد. بنا بر این نظر، حالات ظاهری انسان از باطن او سرچشمه می گیرد و خصال نیکو از ذات نیک خبر می دهد. این تعبیر در قرآن موجود است و در آیه بیست و نه سوره فتح در وصف یاران پیامبر گفته شده آثار سجده در چهره و ظاهر آنان دیده می شود. در مثنوی آمده است:

بیخ اگر بی برگ و از مایه تهی است

برگهای سبز اندر شاخ چیست

(۲۰۸۴،۵)

این سبز بودن رنگ صورت را مولانا در جاهای دیگر نیز تکرار می کند و با توجه به آنچه گفته شد بدیهی است که منظور از صورت و بدن سبز، رنگ سبز به معنای واقعی کلمه نیست بلکه تشبیه رخسار به برگ های سبز و خرم و زنده است و سلامتی و شادابی و عافیت را می رساند:

تا ز برگ خشک و تازه خوردنم

سبز گشته بود این رنگ تنم (۲۷۶۰،۵)

و یا در جای دیگر، سبزی به معنای شادمانی و نشاط آمده است:

مقعد صدقی که صدیقان در او

جمله سر سبزند و شاد و تازه رو

(۱۷۶۹،۴)

تعبیر کنایی سبز بودن رنگ بدن به معنای سلامت و تن درست بودن، چندین بار در مثنوی تکرار شده است و همانطور که در بخش قبلی که مربوط به رنگ زرد است بیان شد، زرد بودن صورت نشان از ناخوشی و ضعف است مانند سبز بودن درختان و گیاهان که بر خلاف زرد و پژمرده شدن است. از آن جمله، بیت زیر است که صحت و عدم صحت انسان به کدوی سبزی که زرد شده باشد تشبیه شده:

رنگ سبزت زرد شد ای قرع زود

(۱۲۲۱،۶)

رنگ سبز بدن که حاکی از سلامتی است می تواند نشان دهنده جوانی نیز باشد:

و آن جوانی همچو باغ سبز و تر

می رساند بی دریغی بار و بر

چشمه های قوت و شهوت روان

سبز می گردد زمین تن بدان

(۱۲۱۸،۲-۱۲۱۷)

البته تشبیه سبز و بهاری بودن به دوران جوانی انسان، همیشه یک امتیاز بر پیری نیست. در روایت «امیر کردن رسول علیه الصلاة و السلام جوان هذیلي را بر سریه ای که در آن پیران و جنگ آزمودگان بودند» هنگام «اعتراض کردن معترضی بر رسول علیه الصلاة و السلام بر امیر کردن آن هذیلي» چنین آمده است:

برگهای نو رسیده سبزفام

شد نشان آن که آن میوه ست خام

(۲۰۵۴،۴)

بنابراین جوان بودن می تواند معادل بی تجربگی باشد که یک نقطه ضعف در مقابل تجربه اندوختگان است. همچنین مولانا توجه را به این نکته جلب می کند که تشابه ظاهری، لزوماً به معنای یکسان بودن نیست و باید به ذات و نهاد اشخاص توجه کرد تا خوب را از بد باز شناخت. «در تفسیر قول مصطفی علیه الصلاة و السلام من جعل الهموم هما واحدا کفاه الله سائر همومه و من تفرقت به الهموم لا یبالی الله فی ای واد اهلکه» تفاوت میان دو شاخه سبز مطرح می شود که بعد از آبیاری، یکی میوه می دهد ولی دیگری تنها یک بوته خار بی ثمر است:

آب هس را می کشد هر بیخ خار

آب هوشت چون رسد سوي ثمار
هين بزن آن شاخ بد را خو کنش
آب ده اين شاخ خوش را نو کنش
هر دو سبزند اين زمان آخر نگر
کاین شود باطل از آن روید ثمر
(۱۰۸۷،۵-۱۰۸۵)

از حطب بشناس شاخ سدره را
گر چه هر دو سبز باشند اي فتي
(۱۱۰۰،۵)

در مورد اهميت توجه به ذات اشخاص، در حکايت «سبب عداوت عام و بيگانه زيستن ايشان به اولياي خدا که به حقتان مي خوانند و به آب حيات ابدي» مولانا کسي که نهاد فاسدي دارد را به یک درخت نخل تشبيه مي کند که از درون پوسيده است اگرچه هنوز برگ هایش سبز است ولي انساني که ذات درستي دارد مانند درختي است که حتي اگر زماني برگ هاي سبز نداشته باشد سرانجام شاخه هایش رشد خواهد کرد:

شاخ و برگ نخل گر چه سبز بود
با فساد بيخ سبزي نيست سود
ور ندارد برگ سبز و بيخ هست
عاقبت بيرون کند صد برگ دست
(۱۱۶۹،۵-۱۱۶۸)

البته همانطور که مولانا بارها و بارها تذکر مي دهد که نبايد فريب شيخ هاي قلابي را خورد، در «حکايت اَن صياد که خويشتن در گياه پيچيده بود و دسته ي گل و لاله را کله وار به سر فروکشیده تا مرغان او را گياه پندارند، و اَن مرغ زيرک بوي برد اندکي که اين اَدَمي است که بر اين شکل گياه ندیدم اما هم تمام بوي نبرد، به افسون او مغرور شد زیرا در ادراک اول قاطعي نداشت در ادراک مکر دوم قاطعي داشت، و هو الحرص و الطمع لا سيما عند فرط الحاجة و الفقر، قال النبي صلي الله عليه و آله و سلم كاد الفقر ان يكون كفرا»، مولانا بار ديگر خاطر نشان مي سازد که بايد در تشخيص شيخ واقعي از افراد شيخ نما دقت داشت. کساني هستند که خود را با برگ هاي سبز مي پوشانند تا پرندگان تصور کنند شاخ و برگ اند ولي در واقع خود را پنهان کرده و مترصد نزديک شدن یک صيد هستند تا شکارش کنند:

گفت او را کيستي تو سبز پوش

در بيابان در ميان اين وحوش (۴۳۹،۶)

در روایت «امتحان پادشاه به آن دو غلام که نو خری‌ده بود» در بخش «تمه ی حسد آن حشم بر آن غلام خاص» که مربوط به حسادت غلامان یک پادشاه به یک غلام تازه خریداری شده است تا به جایی که برای بد نشان دادن او پیش شاه توطئه چیدند اما شاه از قصد آنها آگاه شد، مولانا شاه را به مرشد کامل تشبیه می کند و ابیات زیر را در مورد رابطه میان مرید و مرشد بیان می دارد:

باز منشوری نویسد سرخ و سبز

تا رهند ارواح از سودا و عجز

سرخ و سبز افتاد نسخ نو بهار

چون خط قوس و قزح در اعتبار

(۲، ۱۶۰۰-۱۵۹۹)

سرخ و سبز که کنایه از فصل بهار می باشد در اینجا به معنی نشاط معنوی است. راهنمایی های مرشد، مرید را از درد و عجز غفلت می رهاوند و هدایت گری های هادی، رنگین کمان در جان سالک ظاهر می سازد که خبر از بهاری شدن دل و زنده شدن دوباره روح در فصل وصال می دهد.

۲-۵ مفهوم سرخ در مثنوی

در مثنوی سی و هفت بار از رنگ «سرخ» سخن به میان آمده است. این عدد در مقایسه با تعداد کل کلمات مثنوی بسیار کم به نظر می رسد. اولین بیتی که در آن واژه «سرخ» وجود دارد مربوط به «حکایت پادشاه جهود دیگر که در هلاک دین عیسی سعی نمود» می باشد که می گوید رنگ (یا سلامتی ذات) گاو را از ظاهرش و رنگ واقعی (یا سرشت) انسان را از باطنش باید فهمید نه از روی رنگ صورتش:

گاو را رنگ از برون و مرد را

از درون جو رنگ سرخ و زرد را

(۱، ۷۶۴)

کلمه «سرخ» در مثنوی گاهی به سادگی به معنای رنگ قرمز است. در این موارد، مقصود از به کار گرفتن رنگ سرخ، توصیف و تشبیه است. بیت زیر را می توان در این دسته بندی قرار داد زیرا شاعر از رنگ های قرمز و سبز برای شرح دادن کیفیت فصل بهار استفاده می کند:

سرخ و سبز افتاد نسخ نو بهار

چون خط قوس و قزح در اعتبار

(۲، ۱۶۰۰)

کلمه «سرخ» در مثنوی حتی هنگامی که نقش وصفی ایفا می کند کاربردی بالاتر از توصیفات ساده دارد و معناهای نهانی و استعاره های عارفانه ای را بیان می دارد. به عنوان مثال در بیت زیر می توان دید چگونه قرمز شدن آهن در زمان گداخته شدن در آتش آهنگری به انسان فقیری تشبیه شده که در نتیجه تلاش و کوشش اگرچه زیر بار زحمت و مشقت قرار می گیرد ولی به ثروت مادی یا معنوی که به دنبالش بوده خواهد رسید. آهن کم ارزش، زیر دست آهنگر در ظاهر زیر ضربات محکم پتک و حرارت ذوب کننده آتش است پس باید انتظار داشت که زجر بکشد اما در واقع خوشحال است که به فولاد آبدیده و ارزشمند تبدیل می شود:

هست آن آهن فقیر سخت کش

زیر پتک و آتش است او سرخ و خوش

(۸۳۰،۲)

مولانا رنگ قرمز را به کرات در مورد طلا بکار می برد و به سرخ بودن زر اشاره می کند. طلا که امروزه با رنگ زرد شناخته می شود بارها در ادبیات کهن فارسی با رنگ سرخ توصیف شده است. برای نمونه در بیت زیر می توان دید که شاه مقرر می کند هزار سکه طلای «سرخ» به کسی پاداش داده شود:

شاه مکرم بود فرمودش هزار

از زر سرخ و کرامات و نثار

(۱۱۵۷،۴)

مانند همیشه، مولانا زر سرخ را تنها برای وصف کردن رنگ فلز طلا به کار نمی گیرد و از آن استفاده می کند تا از ظواهر بگذرد و به مفاهیم عمیق تری بپردازد. در مقدمه دفتر دوم می توان دید حواس و ادراک درونی و روحانی چگونه در مقابل پنج حس بیرونی و جسمانی قرار گرفته و یکی به مس ارزان و دیگری به طلای گران قیمت تشبیه شده است:

پنج حسی هست جز این پنج حس

آن چو زر سرخ و این حسها چو مس

(۴۹،۲)

در جای دیگر، مولانا سیاه شدن سطح طلا را که در اثر فرآیند اکسیداسیون صورت می گیرد به زیبایی به پنهان بودن جان پاک و درخشان در زیر نقاب ظواهر تشبیه می کند. مولانا می گوید سیاه بودن پوست بلال حبشی که جنس ذاتش از طلای ناب است تنها برای محافظت کردنش از حسادت های احمقانه بوده همان طور که سیاه شدن طلا باعث کاهش قیمت آن نمی شود:

زر سرخ است او سیه تاب آمده

از برای رشک این احمق کننده (۱۰۴۱،۶)

همچنین در بیان «آفت تاخیر خیرات به فردا» مولانا با مهارت از رنگ سرخ بهره می برد تا بحث مهم یکی بودن بنده با خالق را برای خواننده بشکافد. او می گوید آهن که هیچ نوری از خود ندارد زمانی که در کوره آهنگر می گدازد جنس آتش را به خود گرفته و خواهد درخشید:

رنگ آهن محو رنگ آتش است

زآتشی می لافد و خامش وش است

چون به سرخی گشت همچون زر کان

پس انا النار است لافش بی زبان

(۱۳۴۹،۲-۱۳۴۸)

بدینگونه مولانا به سالک می آموزد که باید خود را در معرض نور و فروزش الهی قرار دهد تا جانش درخشش آغاز کند و به حدی به مقام خدایی نزدیک شود که خداگونه گردد و با اینکه جسمش از جنس خاک است بتواند بگوید من خدا هستم. البته در ابیات بالا تعبیر «انا النار» به کار رفته ولی به شیوه ای صوفیانه و شاعرانه، همان معنای «انا الحق» مشهور را می رساند.

ارتباط رنگ رخسار به طلای سرخ چندین بار در مثنوی تکرار می شود. بیت زیر یک نمونه از این دسته تشبیهات و کنایه ها است:

برگ بی برگی نشان عارفی است

زردی زر سرخ روی صارفی است

(۲۰۵۵،۴)

سرخ بودن رنگ چهره در مثنوی گاهی نیز در بیان حالاتی مانند عصبانیت یا ناخوشی (که باعث دویدن خون به صورت و یا بالا رفتن فشار خون یا تب داشتن و مانند آن می شود) آمده است. ابیات زیر این مطلب را به خوبی روشن می سازد:

گاه سرخ و گاه زرد و گاه سپید

می شود رویت چه حال است و نوید

(۱۸۱۲،۴)

کف بر آورد آن غلام و سرخ گشت

تا که موج هجو او از حد گذشت (۱۰۱۲،۲)

سرخ رو بودن همیشه ناشی از احوال غیر معمول جسمانی نیست بلکه کسی که چهره سرخ (یا لبها و گونه های قرمز) دارد اغلب از سلامت برخوردار است. بیت زیر نمونه ای از این مورد است:

زفت گشت و فربه و سرخ و شکفت

چون گل سرخ و هزاران شکر گفت

(۲۹۷،۶)

در بیت زیر که به قول مولانا در «بیان آن که هر چه غفلت و غم و کاهلی و تاریکی است همه از تن است که ارضی است و سفلی است» سروده شده می توان دید که گلگون بودن چهره از سلامتی خبر می دهد و برعکس، زرد بودن آن حاکی از مشکل کبد و سایر امراض است:

روی سرخ از غلبه ی خونها بود

روی زرد از جنبش صفرا بود

(۳۵۷۲،۳)

اما در بیت زیر مولانا توجه خواننده را به این نکته جلب می کند که سرخی صورت اگرچه شاید حاکی از سلامتی و بهرمندی از نعمات جسمانی باشد اما انسان صابر و ذاکر در اثر انکار حواس مادی و اهمیت ندادن بیش از حد به نیازهای بدن و امیال نفسانی دارای چهره زرد و رنگ پریده می شود. بنابراین رنگ قرمز چهره لزوماً بر زرد بودن آن برتری ندارد:

رنگ روی سرخ دارد بانگ شکر

بانگ روی زرد باشد صبر و نکر

(۱۲۷۲،۱)

مولانا سرخ بودن چهره را به روش دیگری هم به کار می برد و می گوید سرخی صورت کسی که چهره اش می درخشد به این علت می باشد که به دنیا قانع بوده است علیرغم این که در جاهای دیگر گفته شده قناعت و درد عشق و اندوه فراق، انسان را زرد و نزار می کند:

لیک سرخی بر رخ کان لامع است

بهر آن آمد که جانش قانع است

(۳۶۲۸،۵)

رنگ سرخ در مثنوی نه تنها در لابلای ابیات دیده می شود بلکه در چند مورد در سرفصل روایت ها نیز به چشم می خورد. برای مثال در دفتر اول در مورد این که ابوجهل حضرت محمد (ص) را زیبا می دید و ابوبکر او را زشت می دید، کلمه «سرخ» در سرفصل حکایت ظاهر می شود که خود یک درس معنوی است:

«در بیان آن که جنیدن هر کسی از آن جا که وی است هر کس را از چنبره ی وجود خود بیند، تابه ی کبود آفتاب را کبود نماید و سرخ سرخ نماید چون تابه از رنگها بیرون آید سپید شود از همه تابه های دیگر او راستگوتر باشد و امام باشد»

(۱)

مولانا در مثنوی چندین بار رنگ سرخ را به روز قیامت مربوط می کند و از سرخ بودن (و همچنین زرد بودن) چهره مردم سخن می گوید. در بیت زیر مولانا دلیل لقب دادن روز جزا به قیامت را توضیح می دهد و می گوید که خداوند چون در آن هنگام باطن هر کس را نمایان خواهد کرد مشخص می شود که ذات هر شخص زیبا و رنگین بوده یا نه:

حق قیامت را لقب ز آن روز کرد
روز بنماید جمال سرخ و زرد
(۲۹۲،۲)

سرخي صورت، خوب و مطلوب است اما مولانا پند می دهد که این سرخي فقط اگر از صحت و سلامت روجي سرچشمه بگیرد پسندیده است گویا جان شخص در چشمه کوثر شستشو داده شده و پاکیزه و بهشتي گشته است:

هر که را دیدي ز کوثر سرخ رو
او محمدخوست با او گیر خو
(۱۲۳۵،۵)

در نهایت، مولانا ارزش و اهمیت رنگ سرخ را تا چنان درجه ای بالا می برد که آن را بهترین رنگ ها می شمارد و می گوید:

بهترین رنگها سرخي بود
و آن ز خورشید است و از وي می رسد
(۱۰۹۹،۲)

مولانا دلیل سرخ رنگ بودن چهره را در بیت زیر توضیح داده است. او می گوید سرخ بودن صورت آدمی به خاطر خون زیر پوست است اما دلیل اصلی این که خون در بدن جریان دارد خورشید است. بدون نور خورشید، زندگی امکان نخواهد داشت و اگر آفتاب به زمین نتابد میوه ها و گیاهان، جانوران و انسان زنده نخواهند ماند:

سرخ رويي از قران خون بود
خون ز خورشید خوش گلگون بود
(۱۰۹۸،۲)

البته به نظر می رسد که منظور از بهترین رنگ، نه بهترین در تمام زمینه ها بلکه فقط در مورد رنگ صورت انسان است زیرا علامت وجود خون در زیر پوست است که نشان از سلامتی دارد. منظور اصلی از خورشید نیز باید خداوند که منبع نور روحانی است و نیز تلمیح از شمس تبریزی که پیر مولانا است باشد چون در ادامه مولانا می گوید:

شمس باشد بر سببها مطلع
(۱۱۱۱،۲)

معرفی رنگ سرخ به عنوان بهترین رنگ با تعداد اندک آن در مثنوی به نوعی در تضاد است. با توجه به شمار بالای ابیات مثنوی که در حدود بیست و شش هزار است به خصوص با در نظر گرفتن این اصل مهم که عشق، دستورالعمل اصلی و سر لوحه آموزه های مولانا می باشد و مانند قطب نمایی است که در هر دوراهی، راه را به هر مثنوی خوان نشان می دهد و بدون آن، بیم هلاک در دریای طوفان خیز زندگی می رود و امیدی به رسیدن به ساحل نجات نیست، این کمبود رنگ قرمز در یک مثنوی عاشقانه کمی عجیب به نظر می رسد. کمتر کتاب شعری وجود دارد که از عشق بگوید و از رنگ سرخ نگوید زیرا این دو از دیرباز در ادبیات و در استعاره به هم گره خورده اند.

۶-۲ مفهوم سفید در مثنوی

در مثنوی پنجاه و دو بار کلمه «سفید» یا سپید یا اسپید و یا معادل های عربی آن تکرار شده است. اولین بیتی که در آن واژه «سفید» وجود دارد مربوط به «حکایت پادشاه جهود دیگر که در هلاک دین عیسی سعی نمود» می باشد که در پی مال دنیا رفتن (یا بطور استعاری به دنبال نان سفید بودن) را نکوهش می کند و چنین می گوید:

ز آن نداری میوه ای مانند بید

کآبرو بردی پی نان سپید

(۳۸۷۸،۱)

رنگ سفید در مثنوی همانطور که انتظار می رود گاهی به عنوان صفت و برای توصیف چیزی به رنگ سفید به کار می رود. در زیر چند نمونه از این گونه ابیات آورده می شود:

همچو گاوی نیمه ی چپش سیاه

نیمه ی دیگر سپید همچو ماه

(۶۰۷،۲)

باز اسپیدی به کمپیری دهی

او ببرد ناخنش بهر بهی

(۲۶۲۸،۴)

باز اگر باشد سپید و بی نظیر

چون که صیدش موش باشد شد حقیر

(۱۳۶،۶)

رنگ سفید چند بار در سرفصل های مثنوی نیز ذکر می شود مانند حکایت «رفتن مصطفی علیه السلام به عیادت صحابی و بیان فایده عیادت» در دفتر سوم که درباره سفید شدن غلام سیاه است مولانا «دیدن خواجه غلام خود را

سفید و ناشناختن که اوست» را قبل از شروع به سرودن ابیات مربوطه می آورد. همچنین در دفتر اول می گوید «در بیان آن که جنبیدن هر کسی از آن جا که وی است هر کس را از چنبره ی وجود خود ببند، تابه ی کبود آفتاب را کبود نماید و سرخ سرخ نماید چون تابه از رنگها بیرون آید سفید شود از همه تابه های دیگر او راستگوتر باشد و امام باشد».

رنگ سفید در مثنوی گاهی در توصیف پاکي و پاکیزگی چیزی بکار می رود مانند «حکایت مندیل در تنور پر آتش انداختن انس و ناسوختن» که راجع به یک دستمال کثیف است که تمیز و سفید می شود:

بعد یک ساعت بر آورد از تنور

پاک و اسپید و از آن اوساخ دور

(۳۱۱۵،۳)

در مثنوی رنگ سفید در مواردی در توصیف رنگ چهره استفاده می شود و به کمک تشریح حالات جسمانی می آید. در «بیان آن که هر چه غفلت و غم و کاهلی و تاریکی است همه از تن است که ارضی است و سفلی» سفید بودن صورت در مقابل سیاه شدن آن، ناشی از اختلال در تعادل اخلاط بدن و زیاد بودن بلغم و ادهم است:

رو سپید از قوت بلغم بود

باشد از سودا که رو ادهم بود

(۳۵۷۳،۳)

گفتنی است که در گذشته طبیبان معتقد بودند چهار نوع خلط در بدن وجود دارد که شامل بلغم، ادهم، خون و صفرا بوده است. در بیت زیر نیز سفید شدن چهره به بدحالی و مریضی احتمالی اشاره دارد:

گاه سرخ و گاه زرد و گاه سپید

می شود رویت چه حال است و نوید

(۱۸۱۲،۴)

در ابیاتی از مثنوی می توان به اصطلاح روسفید بودن برخورد ولی این سفید بودن رخسار دارای معنای صوری نیست بلکه منظور، روسفید بودن به معنی آبرو داشتن است. در دفتر سوم، مولانا در سرفصل یک حکایت از روسفید بیرون آمدن از امتحان حرف می زند و می گوید «ایمن بودن بلغم باعور که امتحانها کرد حضرت او را و از آنها روی سفید آمده بود». همچنین در دفتر سوم در آنجا که می گوید «مشک آن غلام از غیب پر آب کردن به معجزه و آن غلام سیاه را سفید رو کردن باذن الله تعالی» باز درباره سربلند بیرون آمدن غلام (که سیاه پوست بودن او در تضاد با روسفید شدنش است) سخن می گوید:

شد سفید آن زنگی و زاده ی حبش

همچو بدر و روز روشن شد شبش (۳۱۷۳،۳)

پس سیاه یا سفید بودن رنگ پوست طبق اندیشه مولانا اهمیتی ندارد زیرا نطفه ای که تمامی نوع بشر از آن متولد می شوند یک رنگ واحد دارد و آن، سفید است:

اصل آب نطفه اسپید است و خوش

لیک عکس جان رومی و حبش

(۳۵۲۱،۱)

حتی اگر با چشم عقل به این رنگ ها نگریسته شود چه بسا سیاهی ها که سفید دیده شود چنانکه می گوید:

فرق زشت و نغز از عقل آوری

نی ز چشمی کز سیه گفت و سپید

(۲۹۶۷،۶)

بنابراین آنچه مهم است و باید معیار تفاوت انسانها با یکدیگر باشد آبرو داشتن و سفیدرو بودن ذات است که فراتر از رنگ های ظاهری و مهمتر و عمیق تر از رنگ پوست است. در «قصه ی خواب دیدن فرعون آمدن موسی را علیه السلام و تدارک اندیشیدن» هنگامی که مولانا راجع به «وحي آمدن به مادر موسی که موسی را در آب افکن» حکایت می کند خداوند نیز از روسفید شدن سخن می گوید:

در فگن در نیلش و کن اعتماد

من ترا با وی رسانم رو سپید

(۹۶۰،۳)

مولانا از قول حضرت محمد (ص) نیز درباره بی اهمیتی رنگ های ظاهری صحبت می کند و در حکایت «وصیت کردن مصطفی علیه السلام صدیق را که چون بلال را مشتری می شوی هر آینه ایشان از ستیز بر خواهند فرود بهای او را، مرا در این فضیلت شریک خود کن و کیل من باش و نیم بها از من بستان» چنین می گوید:

تن سپید و دل سیاهستش بگیر

در عوض ده تن سیاه و دل منیر

(۱۰۲۸،۶)

پس از دریافتن اهمیت روسفیدی که به معنای سفید و پاک بودن باطنی است نه ظاهری، مولانا چگونگی روسفید شدن را به خواننده می آموزد:

که بود بنده ز تقوی رو سپید

(۳۱۵۳،۵)

مولانا در مثنوی در ابیات زیادی به شرح دادن ریش و موی سفید می پردازد. بیت زیر مثالی بر این مطلب است که نشان می دهد ریش سفید حاکی از بالا بودن سن و سال دارد و کهولت را در مقابل جوانی تداعی می کند:

گفت از ریشم سپیدی کن جدا

که عروس نو گزیدم ای فتی

(۱۳۷۷،۳)

سپس مولانا بارها و بارها یادآور می شود که کسی که سن بالایی دارد لزوماً شیخ و مرشد و باتجربه نیست. بیت های زیر چند نمونه از این تکرار و ایستادگی بر روی معنای واقعی موی سفید است:

شیخ که بود پیر یعنی مو سپید

معنی این مو بدان ای بی امید

(۱۷۹۰،۳)

چون بود مویش سپید ار با خود است

او نه پیر است و نه خاص ایزد است

(۱۷۹۷،۳)

پیر عقل آمد نه آن موی سپید

مو نمی گنجد در این بخت و امید

(۲۲۸۰،۳)

در روایت «امیر کردن رسول علیه الصلاة و السلام جوان هذیلي را بر سریه ای که در آن پیران و جنگ آزمودگان بودند» آن گاه که کسی اعتراض می کند مولانا در قالب «بیان رسول علیه السلام سبب تفضیل و اختیار کردن او آن هذیلي را به امیری و سر لشکری بر پیران و کار دیده گان» به تفضیل اینگونه جواب می دهد:

برگ زرد ریش و آن موی سپید

بهر عقل پخته می آرد نوید

(۲۰۵۳،۴)

ای بسا ریش سیاه و مرد پیر

ای بسا ریش سپید و دل چو قیر (۲۱۶۱،۴)

پیر پیر عقل باشد ای پسر

نه سپیدی موی اندر ریش و سر

(۲۱۶۳،۴)

آن سپیدی مو دلیل پختگی است

پیش چشم بسته کش کوتاه تگی است

(۲۱۶۶،۴)

گفت ریشت شد سفید از حال گشت

خوي زشت تو نگرديده ست وشت

(۱۷۸۲،۶)

همچو بي گندم شده در اسیا

جز سپیدی ریش و مو نبود عطا

(۴۴۳۱،۶)

اَسیای چرخ بر بی گندمان

مو سپیدی بخشد و ضعف میان

(۴۴۳۲،۶)

گر چه باشد مو و ریش او سپید

هم در اَن طفلی خوف است و امید

(۴۷۳۸،۶)

تعدد ابیات مربوط به موی سفید در مثنوی، توجه را به این نکته جلب می کند که مولانا اهمیت فراوانی به تشخیص پیر می دهد. رنگ «سفید» و «ریش سفیدی» نیز به کمک می آید تا اطمینان حاصل شود که این درس حیاتی بطور کامل آموخته خواهد شد. مولانا می گوید:

پیر، عشق تست نه ریش سپید

دستگیر صد هزاران ناامید

(۳۲۷۶،۵)

در مثنوی بارها و بارها سفید و سیاه در کنار هم قرار می گیرند. استفاده از این تضاد، علاوه بر زیبایی، درس هایی از تصوّف را نیز می آموزاند. یک نمونه بسیار زیبا از این تضاد را در «قصه ی وکیل صدر جهان که متهم شد و از بخارا گریخت از بیم جان، باز عشقش کشید روکشان، که کار جان سهل باشد عاشقان را» می توان شاهد بود که در هنگام «رو نهادن آن بنده ی عاشق سوي بخارا»، زمانی که چشم وکیل از دور به بخارا می افتد درست است که شهر بخارا تنها به شکل سیاهی هایی در دوردست دیده می شود اما این سیاهی ها در نظر وکیل، مانند ظهور روشنایی در غم او و سفید شدن شب سیاه ماتم می نماید:

چون سواد آن بخارا را بدید

در سواد غم بیاضی شد پدید

(۳۸۶۶،۳)

ابیات دیگری که در ارتباط با رنگ سفید در مثنوی وجود دارد راجع به روز قیامت می باشد. سفید شدن وجوه نیکوکاران یا سیاه شدن چهره های گناهکاران در آن روز در قرآن کریم نیز ذکر شده و یکی از باورهای اسلامی است. یک نمونه از این دسته ابیات در زیر آورده می شود:

این زمان پیدا شده بر این گروه

یوم تَبِیض و تَسْوَد وجوه

(۳۵۱۱،۱)

همچنین در حکایت «قصه ی ایاز و حجره داشتن او جهت چارق و پوستین و گمان اَمدن خواجه تاشانش را که او را در اَن حجره دفیینه است به سبب محکمی در و گرانی قفل» در دفتر پنجم، در سرفصل یکی از بخشهای روایت از «باز گشتن نمامان از حجره ی ایاز به سوی شاه توبره تهی و خجل همچون بد گمانان در حق انبیا علیهم السلام در وقت ظهور برائت و پاکی ایشان که یَوْمَ تَبِیضُ وُجُوهُ و تَسْوَدُ وُجُوهُ و قوله تَرَى الَّذِیْنَ كَذَبُوا عَلَی اللَّهِ وُجُوهُهُمْ مُسْوَدَةً» صحبت می شود.

و در نهایت، اندرز با ارزش مولانا به انسان ها این است که قلبشان را پاک و سفید نگه دارند و برای پیمودن راه تصوف تنها به علم و عقل تکیه نکنند که عقل با استدلال های خویش همواره انسان را به ورطه شک و تردید می کشاند:

دفتر صوفی سواد حرف نیست

جز دل اسپید همچون برف نیست

(۱۵۹،۲)

در بیت بعدی مولانا بیشتر توضیح می دهد و می گوید در حالی که دانشمندان به دنبال کسب علم و خواندن کتاب هستند، صوفیان در حال سیر و سلوک و پیمودن مدارج کمال روحی می باشند:

زاد دانشمند آثار قلم

زاد صوفی چیست آثار قدم

(۱۶۰،۲)

فایده جستن از حضور یار، به معنای شیخ و راهنما، در نظر مولانا بیشتر از هر کتاب و دفتر علمی به انسان علم و آموزش عطا می کند:

دفتری باشد حضور یار بیش

(۱۵۸،۲)

و در نهایت مولانا می گوید عقل و منطق و دفتر و کتاب و علوم نظری نباید هدف اصلی کسی باشد چرا که مانع راه است نه کمک آن:

تو برادر موضعی ناکشته باش

کاغذ اسپید نابنوشته باش

(۱۹۶۳،۵)

زیرا:

بر نوشته هیچ بنویسد کسی؟

(۱۹۶۱،۵)

۲-۷ مفهوم سیاه در مثنوی

در مثنوی صد و شصت و شش بار کلمه «سیاه» یا «سیه» و یا معادل های عربی آن مانند «اسود» تکرار شده است. بعد از کلمه «رنگ»، «سیاه» پر تکرارترین رنگ ذکر شده در مثنوی است. اولین بیتی که در آن واژه «سیاه» وجود دارد مربوط به «حکایت پادشاه جهود دیگر که در هلاک دین عیسی سعی نمود» می باشد:

رنگهای نیک از خم صفاست

رنگ زشتان از سیاه آبه ی جفاست

(۷۶۵،۱)

سپس او در بیت بعدی، در مورد گناه می گوید:

لعنه الله بوی آن رنگ کثیف

(۷۶۶،۱)

این داستان ادامه پیدا می کند و در بخش «آتش کردن پادشاه جهود و بت نهادن پهلوی آتش که هر که این بت را سجود کند از آتش برست» دوباره به رنگ سیاه کفر برخورد می شود:

بت سیاه آبه ست در کوزه نهان

نفس مر آب سیه را چشمه دان

(۷۷۵،۱)

آن بت منحوت چون سیل سیاه

نفس بتگر چشمه ای بر آب راه

(۷۷۶،۱)

سیاه آبه که به معنای آب حاوی لجن و گل آلود است در این ابیات، گناه می باشد ولی مولانا توجه را به این نکته مهم جلب می کند که بت پرستی و بدکاری مانند مقداری آب سیاه است که در ته کوزه ای وجود دارد اما شکستن کوزه در از بین رفتن سیاه آبه فایده نخواهد داشت و باید جلوی آن آب از سرچشمه اش گرفته شود. مولانا می

گوید شرک و بت پرستی و گناهان دیگر مانند آن سیاه آبه هستند که منبعشان نفس اماره است و باید جلوی نفس را گرفت:

بت شکستن سهل باشد نیک سهل

سهل دیدن نفس را جهل است جهل

(۷۷۸،۱)

در مثنوی رنگ سیاه مانند سایر رنگ ها گاهی عاری از معناهای نهفته و استعاری و تنها برای شرح دادن و توصیف رنگ چیزی بکار می رود مثل زاغ سیاه، شیر سیاه و یا گاو سیاه و سفید در بیت های زیر و موارد دیگری که به دلیل ازدیاد، در اینجا ذکر نمی شود مثل مورچه سیاه و مار سیاه و شب سیاه:

زاغ پوشیده سیه چون نوحه گر

در گلستان نوحه کرده بر خضر

(۱۸۹۳،۱)

از میان بر جست یک شیر سیاه

پنجه ای زد کرد نقشش را تباه

(۴۵۹،۲)

همچو گاوی نیمه ی چپش سیاه

نیمه ی دیگر سپید همچو ماه

(۶۰۷،۲)

در جای دیگر از خاک سیاه صحبت می شود که برای زراعت مناسب نیست و هیچ گیاهی توانایی رویدن در آن را ندارد. مولانا می گوید نماز و روزه منافق هیچ اثری (در قلبش) ندارد چون برای ریا و ظاهرسازی بوده و مانند بذر کاشتن در خاک سیاه است:

چون منافق از برون صوم و صلوات

و ز درون خاک سیاه بی نبات (۱۰۵۶،۶)

در مثنوی ابیاتی وجود دارد که به مرگ سیاه و هوش سیاه اشاره می کند. «در معنی آن که آن چه ولی کند مرید را نشاید گستاخی کردن و همان فعل کردن که حلوا طیب را زیان ندارد اما بیمار را زیان دارد و سرما و برف انگور را زیان ندارد اما غوره را زیان دارد که در راهست که لِيَغْفِرَ لَكَ اللهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَ مَا تَأَخَّرَ»، از اثر بیهوش کننده زهر صحبت می شود و در ضمن، مولانا می گوید همان زهر ممکن است کسی را که می داند چطور از آن استفاده کند شفا ببخشد. منظور این است که استاد و شاگرد در یک مرتبه نیستند:

گر ولی زهری خورد نوشی شود

ور خورد طالب سیه هوشي شود

(۲۶۰۳،۱)

اياتي نیز وجود دارند که رنگ سیاه در آنها با داشتن نقش توصیفي، به کمک آموزش دادن درس های عارفانه می آید. برای مثال آنجا که رنگ سیاه به اثر دود اشاره دارد که باعث دوده گرفتن و تغییر رنگ اشیاء می شود پنهان شدن طلای درخشان در زیر دوده و یا سیاه شدن دیگ از آتش به معنای پنهان بودن واقعیت در زیر ظواهر است:

ای بسا زر سیه کرده به دود

تا رهد از دست هر دزدی حسود

(۲۱۷۲،۴)

در بیت زیر نیز مولانا در مورد اثر تدریجی گناه بر دل-سخت شدن صحبت می کند. یک دیگ سفید و تمیز اگر روی آتش قرار گیرد به سرعت می توان دوده گرفتن و سیاه شدنش را دید ولی وقتی دیگ کمی سیاه شد بعد از آن دیگر اثر دود بر آن معلوم نمی شود. مولانا می گوید دل مثل دیگ است و بدکاری مثل دوده. انسان هرچه بیشتر معصیت کند ارتکاب گناه برایش آسان تر خواهد شد:

چون سیه شد دیگ پس تاثیر دود

بعد از این بر وی که بیند زود زود

(۳۳۷۴،۲)

«در بیان آن که موسی و فرعون هر دو مسخر مشیت اند چنان که زهر و پادزهر و ظلمات و نور و مناجات کردن

فرعون به خلوت تا ناموس نشکنند» چند مورد از کاربرد رنگ سیاه در مثنوی به صورت زیر وجود دارد:

ز آن که موسی را تو مه رو کرده ای

ماه جانم را سیه رو کرده ای

(۲۴۵۰،۱)

رنگ زر قلب ده تو می شود

پیش آتش چون سیه رو می شود

(۲۴۶۲،۱)

لحظه ای ماهم کند یک دم سیاه

خود چه باشد غیر این کار اله

(۲۴۶۵،۱)

همانطور که دیده می شود ابتدا از سفیدرو بودن موسی و روسیاهی فرعون صحبت شده و این که هر دو به خواست الهی است (چون موسی و فرعون هر دو در اصل یکی هستند و این دوگانگی ظاهری از قاعده وحدت در کثرت و کثرت در وحدت ناشی می شود)، و سپس به طلایی قلبی اشاره شده که لایه طلایی رنگ آن اگر در مجاورت آتش قرار گیرد تغییر رنگ داده و سیاه می شود و اصل نبودنش را لو می دهد که نتیجه ای جز شرمندگی ندارد. کریم زمانی در شرح ابیات فوق می گوید این بیت ها از مشکل ترین قسمت های مثنوی هستند زیرا باید پذیرفت که موسی و فرعون هر دو مؤمن بوده اند و این اراده الهی بوده است که یکی را هدایت کرده و دیگری را گمراه ساخته است ولی هر دو یک ذات واحد دارند و موسی در روز در محضر حق می نالیده و فرعون در شب تاریک و در تنهایی. فرعون از آن جهت می نالیده که می دانسته مردم با صدای بلند از خدا بودن فرعون حرف می زنند ولی در واقع، او را رسوا کرده و رازش را فاش می کنند و شرمندگی و روسیاهی اش را جار می زنند، گویی کسوف ماه را بر طاس و طشت می کوبند تا ماه شرمنده شود. فرعون می داند که گرچه در تنهایی، زر اندود است و به حق اعتراف دارد ولی این رنگ قلبی در جوار آتش حقیقت موسی سیاه می شود و این سیاهی چه بخواهد و چه نخواهد روی می دهد و از اراده او خارج است. (زمانی، ص: ۷۳۲-۷۳۵)

رنگ سیاه در مثنوی گاهی در تمثیل بد شانسی و در عذاب بودن به کار رفته شده است. برای مثال در حکایت «ملامت کردن مردم شخصی را که مادرش را کشت به تهمت»، سیاه اختر بودن کنایه از بخت و اقبال بد است:

گازری گر خشم گیرد ز آفتاب

ماهیی گر خشم می گیرد ز آب

تو یکی بنگر که را دارد زیان

عاقبت که بود سیاه اختر از آن

(۸۰۱،۲-۸۰۰)

معنی ابیات بالا این است که کسی که رخت و لباس می شوید اگر از خورشید خشمگین شود البسه شسته شده اش را زیر آفتاب پهن نخواهد کرد و لباس ها خشک نخواهند شد و رختشور خود زیان خواهد دید. ماهی نیز اگر از دست آب عصبانی شود و از آن بیرون بپرد خواهد مرد. مولانا این بیت ها را در مورد کسانی که از پیامبر عصبانی شدند سروده است.

همچنین، در روایت «داد خواستن پشه از باد به حضرت سلیمان علیه السلام»، رنج و بدبختی پشه به سیاه بودن

روز و روزگارش مانند می شود:

گفت ای شه مرگ من از بود اوست

خود سیاه این روز من از دود اوست

(۴۶۵۶،۳)

در مورد «بیدار کردن ابلیس معاویّه را که خیز وقت نماز است» نیز سیاه شدن گلیم در اثر دود به صورت کنایه از بد عاقبت بودن و بدبختی به کار می رود:

این حدیثش همچو دود است ای اله

دست گیر از نه گلیمم شد سیاه

(۲۷۰۶،۲)

مولانا در اینجا از خدا می خواهد دستش را بگیرد و یاری اش کند تا از وسوسه شیطان در امان بماند و گرنه مثل سیاه شدن گلیم بر اثر دود، بخت و اقبال آدمی نیز سیاه خواهد شد و سرانجام خوبی پیدا نخواهد کرد.

در بخش قبلی که مربوط به رنگ سفید است مطرح شد که در مثنوی بارها و بارها دو رنگ سیاه و سفید در کنار همدیگر قرار گرفته اند و صنعت تضاد را خلق کرده اند. این تضاد میان سیاه و سفید که بودن یکی به معنای نبود دیگری بوده و مانند دو نقطه پرگار هرگز در یک جا جمع نخواهند شد در مثنوی تنها جنبه زیبایی ندارد بلکه درس ها و مسایل عرفانی بسیار مهمی را مطرح می کند. گفته شد که نمونه ای از این آموزه ها شامل پرهیز از تفاوت نژادی) به بیان دیگر، سیاه یا سفید بودن رنگ پوست (و توجه به تفاوت ذات، اهمیت روسفید بودن، و بی اهمیتی سن و سال و) به عبارت دیگر، سیاه یا سفید بودن ریش و مو) در رسیدن به مقام شیخ و راهنما می باشد. از تأکید بسیار مولانا بر مهم نبودن سیاهی یا سفیدی موی شیخ نیز در بخش رنگ سفید صحبت شد و در این بخش هم بارها به این مطلب برخورد می شود و حساس بودن این مطلب را در اندیشه مولانا آشکار می سازد. ابیات زیر در روایت «جزع ناکردن شیخی بر مرگ فرزندان خویش» نمونه ای از این دسته است:

شیخ که بود پیر یعنی مو سپید

معنی این مو بدان ای بی امید

هست آن موی سیه هستی او

تا ز هستی اش نماند تایی مو

چون که هستی اش نماند پیر اوست

گر سیه مو باشد او یا خود دو پوست

هست آن موی سیه وصف بشر

نیست آن مو موی ریش و موی سر

(۱۷۹۰-۱۷۹۳،۳)

چون یکی موی سیه کان وصف ماست

نیست بر وی شیخ و مقبول خداست

(۱۷۹۶،۳)

در بخش قبل درباره رنگ سفید، گفته شد که مولانا بر روی پرهیز از تبعیض نژادی تأکید دارد. در این بخش نیز مکرراً به ابیاتی در بر گیرنده رنگ سیاه در مورد نادیده گرفتن رنگ پوست برخورد می شود که اهمیت بسیار زیاد این مسئله را در تفکر مولانا نشان می دهد. برای مثال در حکایت «وفات یافتن بلال با شادی» به ابیات زیر اشاره می شود:

هر سیه دل می سیه دیدی و را

مردم دیده سیاه آمد چرا

مردم نادیده باشد رو سیاه

مردم دیده بود مرآت ماه

(۳۵۲۲-۳۵۲۳،۳)

و در حکایت دیگری درباره بلال حبشی تحت سرفصل «وصیت کردن مصطفی علیه السلام صدیق را که چون بلال را مشتری می شوی هر آینه ایشان از ستیز بر خواهند فرود بهای او را، مرا در این فضیلت شریک خود کن و کیل من باش و نیم بها از من بستان» چنین آمده است:

این سیه اسرار تن اسپید را

بت پرستانه بگیر ای ژاژخا

(۱۰۵۱،۶)

بیت فوق که در مورد صاحب بلال حبشی است بیان می دارد که او دل پاک و سفید بلال را ندید و او را به خاطر پوست سیاهش با یک برده دیگر عوض کرد که پوست سفید داشت ولی معصیت کار بوده و دلش سیاه بود. زمانی اعتقاد دارد بت پرست بودن در اینجا به معنی ظاهربین و صورت پرست بودن است و در نتیجه از نظر مولانا، جمیع اهل ظاهر بت پرستند (زمانی، شرح جامع مثنوی معنوی: ج ۶ ص ۳۱۳):

فرق زشت و نغز از عقل آورید

نی ز چشمی کز سیه گفت و سپید

(۲۹۶۷،۶)

ربط دادن رنگ سیاه به بدن و صورت انسان در مثنوی بارها به چشم می خورد. در حکایت صالح و قوم بت پرست نمود که به دلیل دشمنی با صالح که پیامبری مبعوث شده بود، از قهر الهی صحبت می شود که باعث زرد شدن چهره آن قوم در روز اول و سرخ شدن آنها در روز دوم و سیاه شدن صورت ها در روز سوم شد:

در سوم گردد همه روها سیاه

بعد از آن اندر رسد قهر اله

(۲۵۲۷،۱)

همانطور که در بخش مربوط به رنگ سفید از روسفیدی صحبت شد مولانا در این بخش نیز از «روسیاهی» صحبت می کند. روسیاه بودن استعاره ای از بی آبرو بودن، شرمندگی و خجالت، و یا گناهکار بودن و پلیدی است. در حکایت «به سخن آمدن طفل در میان آتش و تحریض کردن خلق را در افتادن به آتش»، ابیات زیر در مورد روسیاه بودن وجود دارد:

اَفْتَابِ اَنْدَرِ فَلَکِ کَزِ مِي جِهْدِ
در سیه رویی خسوفش می دهد
کز ذنب پرهیز کن هین هوش دار
تا نگردي تو سیه رو دیگوار
(۹۳۱،۶-۹۳۰)

دو بیت زیر نیز در مورد پادشاه بدکار یهودی است که از کارهای خود خجالت زده و روسیاه شد و مکر شیطان به خود او باز گشت:

آن یهودی شد سیه رو و خجل
شد پشیمان زین سبب بیمار دل
(۸۰۷،۱)
مکر شیطان هم در او پیچید شکر
دیو هم خود را سیه رو دید شکر
(۸۰۹،۱)

مولانا در بیت زیر، کسانی که به جای تصوف به فلسفه روی می آورند را روسیاه می داند چرا که در مورد مسایل روحانی، فلسفه و عقل انسان به جای چراغ راه بودن، او را محدود می کند:

می نماید اعتقاد و گاه گاه
آن رگ فلسف کند رویش سیاه
(۳۲۸۶،۱)

و البته مولانا شیطان را هم روسیاه و عامل روسیاه شدن بندگان می داند و در شرح «اول کسی که در مقابله ی نص قیاس آورد ابلیس بود» اینطور می گوید:

زاده ی خاکی منور شد چو ماه
زاده ی آتش تویی رو رو سیاه
(۳۴۰۳،۱)

نیز در حکایت «هلال پنداشتن آن شخص خیال را در عهد عمر» مولانا به گمراه کردن آدم توسط ابلیس در باغ بهشت اشاره می‌کند و می‌گوید شیطان از ازل به دنبال فریفتن انسان بوده و وانمود می‌کند مثل یک پدر دلسوز است اما قصدش جز فریب دادن انسان نیست:

جان بابا گویدت ابلیس هین
تا به دم بفریبت دیو لعین
این چنین تلبیس با بابات کرد
آدمی را این سیه رخ مات کرد
(۱۲۸-۱۲۹،۲)

مولانا در مثنوی بارها شرک و گناه را دارای اثر سیاه کننده عنوان می‌کند و گناهکاران را سیاهکار می‌خواند. در حکایت «اعتماد کردن هاروت و ماروت بر عصمت خویش و آمیزی اهل دنیا خواستن و در فتنه افتادن» غافلان را سیاهکار می‌نامد:

گفت حقشان گر شما روشن گرید
در سیه کاران مغفل منگرید
(۳۳۵۰،۱)

در داستان «بیدار کردن ابلیس معاوی‌ه را که خیز وقت نماز است» ارتکاب به گناه به غوطه خوردن در آب سیاه تشبیه می‌شود:

از تو بود آن سنگسار قوم لوط
در سیاه آبه ز تو خوردند غوط
(۲۶۶۳،۲)

به عقیده مولانا، ارتکاب گناه باعث سیاه شدن جان می‌شود که البته باید معنای ظاهری را کنار گذاشت و به مفهوم اصلی سخن او توجه کرد. در «بیان حال خود پرستان و ناشکران در نعمت وجود انبیا و اولیا علیهم السلام» مولانا خود می‌گوید منظور از سیاهی جان، سنگدل شدن است در اثر عمل نکردن به دستورات خداوند:

هر ک از ایشان گفت از عیب و گناه
وز دل چون سنگ وز جان سیاه
وز سبک داری فرمانهای او
وز فراغت از غم فردای او
(۳۰۵۹-۳۰۶۰،۲)

و در روایت «حمله بردن این جهانیان بر آن جهانیان و تاختن بردن تا سینور ذر و نسل که سر حد غیب است و غفلت ایشان از کمین که چون غازی به غذا نرود کافر تاختن آورد» از تیرگی دل در اثر بدکاری صحبت می شود:

از بدی چون دل سیاه و تیره شد

فهم کن اینجا نشاید خیره شد

(۲۴۶۴،۴)

در حکایت «لابه کردن قبطی سبطی را که یک سبو به نیت خویش از نیل پر کن و بر لب من نه تا بخورم به حق دوستی و برادری، که سبو که شما سبطیان بهر خود پر می کنید از نیل آب صاف است و سبو که ما قبطیان پر می کنیم خون صاف است» از نتیجه سیاهی دل صحبت می شود که باعث قبول نشدن دعا است:

گفت قبطی تو دعایی کن که من

از سیاهی دل ندارم آن دهن

(۳۴۹۴،۴)

در بخش مربوط به رنگ سفید گفته شد که مولانا از آن رنگ در مثنوی برای شرح دادن قیامت و نیکوکاران و بهشتیان استفاده می کند. در اشاره به روز قیامت، مولانا بارها رنگ سیاه را نیز به کار می برد و سیاه شدن چهره بدکاران و یا سیاهی نامه اعمال کناهاکاران را در روز جزا یادآور می شود. در آن روز، هم سیاه یا سفید بودن رنگ پوست از بین رفته و هم رنگ درونی ذات هر کس آشکار خواهد شد که ممکن است سفید و پاک و یا سیاه و پر از جرم و فسق باشد. ابیات زیر نمونه هایی از این دسته است:

چون بزاید در جهان جان و جود

پس نماند اختلاف بیض و سود

(۳۵۱۷،۱)

یوم تبيض و تسود وجوه

ترک و هندو شهره گردد ز آن گروه

(۳۵۲۴،۱)

نامه ای آید به دست بنده ای

سر سیه از جرم و فسق آکنده ای (۱۸۰۶،۵)

سر سیه چون نامه های تعزیه

پر معاصی متن نامه و حاشیه

(۲۱۵۲،۵)

در مورد روز قیامت به دفعات به سیاه بودن نامه اعمال گناهکاران اشاره می شود مانند بیت زیر که در ماجرای «انکار کردن موسی علیه السلام بر مناجات شبان» آمده است:

بی ادب گفتن سخن با خاص حق

دل بمیراند سیه دارد ورق

(۱۷۴۰،۲)

و نیز در بخش «تفسیر ما شاء الله کان» مولانا در بیت زیر می گوید بدون عنایت خداوند، حتی عاقبت فرشتگان

هم ممکن سیاه شود:

بی عنایات حق و خاصان حق

گر ملک باشد سیاه استش ورق

(۱۸۷۹،۱)

و موارد دیگری نیز از این قبیل مانند ابیات زیر وجود دارد:

ور بد او دی خام و زشت و در ضلال

چون عزا نامه سیه یابد شمال

(۱۷۸۵،۵)

آن یکی را در قیامت ز انتباه

در کف آید نامه ی عصیان سیاه

(۲۱۵۱،۵)

گر سیه کردی تو نامه ی عمر خویش

توبه کن ز آنها که کرده سستی تو پیش

(۲۲۲۱،۵)

در حکایت «امتحان پادشاه به آن دو غلام که نو خریده بود»، مولانا با گفتن اینکه غلامان اگر شاه را خشمگین کنند روسیاه خواهند گشت به خواننده یادآوری می کند که مورد خشم خداوند قرار گرفتن، انسان را روسیاه می کند همانطور که انسان اگر چهره خود را در معرض تابش آفتاب قرار دهد خورشید که انگار از فرط عصبانیت داغ شده صورت انسان را خواهد سوزاند:

چونکه برگ روح خود زرد و سیاه

می بینی چون ندانی خشم شاه

آفتاب شاه در برج عتاب

می کند روها سیه همچون کباب

آن عطارد را ورقها جان ماست

آن سپیدی و آن سیاه میزان ماست

(۱۵۹۸،۲-۱۵۹۶)

در مورد بیت فوق، مفسران مثنوی اعتقاد دارند عطارد کنایه از پیر است. بنابراین در راه کشف حقیقت، از راهنمایی و ارشاد مرشدان و مشایخ نیز باید کمک گرفت. این نکته را نیز نباید از یاد برد که در مسیر سیر و سلوک نمی توان فقط به عقل بشر و کسب دانش های نظری تکیه کرد. علمی که کاغذ و دفتر را سیاه می کند به شرطی خوب است که انسان را به گمراهی نکشاند. در داستان مرد فقیری که از خدا خواست بدون سعی و تلاش به او روزی برساند و سپس گاوی را سر راه خود دید و آن را کشت چون فکر کرد گاو در جواب دعایش ظاهر شده، در «بیان آن که نفس آدمی به جای آن خونی است که مدعی گاو گشته بود و آن گاو کشنده، عقل است و داود، حق است یا شیخ که نایب حق است» مولانا حکم کردن حضرت داوود (ع) به گرفتن خسارت از آن فقیر را کنایه از ضرر رساندن عقل ناقص به انسان می داند و می گوید:

عقل دفترها کند یک سر سیاه

عقل عقل آفاق دارد پر ز ماه

از سیاهی وز سپیدی فارغ است

نور ماهش بر دل و جان بازغ است

(۲۵۳۲،۳-۲۵۳۱)

مولانا این اعتقاد و طرز فکر خود را سرچشمه گرفته از قرآن می داند و می گوید علم نظری، علت و معلول های ظاهری را مشخص می کند که مختص دنیای مادی است ولی برای کشف علت های اصلی باید از عقل کل مدد جست و برای خداوند بندگی کرد:

همچنین ز آغاز قرآن تا تمام

رفض اسباب است و علت والسلام

کشف این نه از عقل کار افزا بود

بندگی کن تا تو را پیدا شود

(۲۵۲۶،۳-۲۵۲۵)

بخش سوم: ابیات شامل واژگان مرتبط با رنگ ها

۳-۱ رنگ

ابیاتی از مثنوی که در آنها کلمه رنگ وجود دارد به شرح زیر است:

داستان آن پادشاه جهود که نصرانیان را می کشت از بهر تعصب

بیان آن که این اختلافات در صورت روش است نه در حقیقت راه

او ز یک رنگی عیسی بو نداشت

وز مزاج خم عیسی خو نداشت

(۵۰۰،۱)

جامه ی صد رنگ از آن خم صفا

ساده و یک رنگ گشتی چون صبا

(۵۰۱،۱)

نیست یک رنگی کز او خیزد ملال

بل مثال ماهی و آب زلال

(۵۰۲،۱)

گر چه در خشکی هزاران رنگهاست

ماهیان را با بیوست جنگهاست

(۵۰۳،۱)

حکایت پادشاه جهود دیگر که در هلاک دین عیسی سعی نمود

گاو را رنگ از برون و مرد را

از درون جو رنگ سرخ و زرد را

(۷۶۴،۱)

رنگهای نیک از خم صفاست

رنگ زشتان از سیاه آبه ی جفاست

(۷۶۵،۱)

صَبَّغَهُ اللهُ نام آن رنگ لطیف

لَعْنَةُ اللهِ بوي این رنگ کثیف (۷۶۶،۱)

حکایت پادشاه جهود دیگر که در هلاک دین عیسی سعی نمود
به سخن آمدن طفل در میان آتش و تحریض کردن خلق را در افتادن به آتش

چون بزادم رستم از زندان تنگ
در جهان خوش هوای خوب رنگ
(۷۹۲،۱)

بیان توکل و ترک جهد گفتن نخجیران به شیر
تولیدن شیر از دیر آمدن خرگوش
پوست چه بود گفتههای رنگ رنگ
چون زره بر آب کش نبود درنگ
(۱۰۹۶،۱)

بیان توکل و ترک جهد گفتن نخجیران به شیر
هم در بیان مکر خرگوش
لیک چون در رنگ گم شد هوش تو
شد ز نور آن رنگها رو پوش تو
(۱۱۲۲،۱)

چون که شب آن رنگها مستور بود
پس بدیدی دید رنگ از نور بود
(۱۱۲۳،۱)

نیست دید رنگ بی نور برون
همچنین رنگ خیال اندرون
(۱۱۲۴،۱)

شب نبد نوری ندیدی رنگها
پس به ضد نور پیدا شد ترا
(۱۱۲۸،۱)

دیدن نور است آن گه دید رنگ
وین به ضد نور دانی بی درنگ
(۱۱۲۹،۱)

که نظر بر نور بود آن گه به رنگ

ضد به ضد پیدا بود چون روم و زنگ

(۱۱۳۲،۱)

قصه ی هدهد و سلیمان در بیان آن که چون قضا آید چشمهای روشن بسته شود

تا کجایست و چه عمق استش چه رنگ

از چه می جوشد ز خاکی یا ز سنگ

(۱۲۱۸،۱)

بیان توکل و ترک جهد گفتن نخجیران به شیر

پای واپس کشیدن خرگوش از شیر چون نزدیک چاه رسید

رنگ رویم را نمی بینی چو زر

ز اندرون خود می دهد رنگم خبر

(۱۲۶۶،۱)

رنگ و بو غماز آمد چون جرس

از فرس آگه کند بانگ فرس

(۱۲۶۸،۱)

رنگ رو از حال دل دارد نشان

رحمتم کن مهر من در دل نشان

(۱۲۷۱،۱)

رنگ روی سرخ دارد بانگ شکر

بانگ روی زرد باشد صبر و نکر

(۱۲۷۲،۱)

در من آمد آن که دست و پا برد

رنگ رو و قوت و سیما برد

(۱۲۷۳،۱)

این خود اجزایند کلیات از او

زرد کرده رنگ و فاسد کرده بو

(۱۲۷۶،۱)

آمدن رسول روم تا نزد عمر و دیدن او کرامات عمر را

یافتن رسول روم عمر را خفته در زیر درخت

رفته ام در بیشه ی شیر و پلنگ

روی من زیشان نگردانید رنگ

(۱۴۲۰،۱)

قصه ی بازرگان که طوطی محبوبس او او را پیغام داد به طوطیان هندوستان هنگام رفتن به تجارت

شنیدن آن طوطی حرکت آن طوطیان و مردن آن طوطی در قفس و نوحه ی خواجه بر وی

چون بدین رنگ و بدین حالش بدید

خواجه بر جست و گریبان را درید

(۱۶۹۳،۱)

تفسیر ما شاء الله کان

از بهاران کی شود سر سبز سنگ

خاک شو تا گل برویی رنگ رنگ

(۱۹۱۱،۱)

در بیان آن که موسی و فرعون هر دو مسخر مشیتانند چنان که زهر و پادزهر و ظلمات و نور و مناجات کردن

فرعون به خلوت تا ناموس نشکنند

رنگ زر قلب ده تو می شود

پیش آتش چون سیه رو می شود

(۲۴۶۲،۱)

چون که بی رنگی اسیر رنگ شد

موسی با موسی در جنگ شد

(۲۴۶۷،۱)

چون به بی رنگی رسی کان داشتی

موسی و فرعون دارند آشتی

(۲۴۶۸،۱)

گر ترا آید بر این نکته سؤال

رنگ کی خالی بود از قیل و قال

(۲۴۶۹،۱)

این عجب کاین رنگ از بی رنگ خاست

رنگ با بی رنگ چون در جنگ خاست (۲۴۷۰،۱)

حقیر و بی خصم دیدن دیده های حس صالح و نافع ی صالح را، چون خواهد که حق لشکری را هلاک کند در نظر ایشان حقیر نماید خصمان را و اندک اگر چه غالب باشد آن خصم وَ يُقَلِّكُم فِي الْأَعْيُنِ لِيَقْضِيَ اللَّهُ الْأَمْرَ كَانَ مَفْعُولًا

رنگ روی جمله تان گردد دگر

رنگ رنگ مختلف اندر نظر

(۲۵۲۵،۱)

در معنی آن که مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ يَلْتَقِيَانِ بَيْنَهُمَا بَرْزَخٌ لَا يَبْغِيَانِ

بحر را همیشه شیرین چون شکر

طعم شیرین رنگ روشن چون قمر

(۲۵۷۴،۱)

نیم دیگر تلخ همچون زهر مار

طعم تلخ و رنگ مظلم فیروار

(۲۵۷۵،۱)

در معنی آن که آن چه ولی کند مرید را نشاید گستاخی کردن و همان فعل کردن که حلوا طبیب را زیان ندارد اما بیمار را زیان دارد و سرما و برف انگور را زیان ندارد اما غوره را زیان دارد که در راهست که لِيَغْفَرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَ مَا تَأَخَّرَ

پس سلیمان همی باید که او

بگذرد زین صد هزاران رنگ و بو

(۲۶۰۹،۱)

تعیین کردن زن طریق طلب روزی کدخدای خود را و قبول کردن او

تو گواهی غیر گفت و گو و رنگ

وانما تا رحم آرد شاه شنگ

(۲۷۰۰،۱)

کاین گواهی که ز گفت و رنگ بد

نزد آن قاضی القضاة آن جرح شد

(۲۷۰۱،۱)

هدیه بردن عرب سبوی آّب باران از میان بادیه سوی بغداد به نزد خلیفه بر پنداشت آن که آن جا هم قحط

آّب است

قبول کردن خلیفه هدیه را و عطا فرمودن با کمال بی نیازی از آن هدیه و از آن سپو

منگر اندر نقش و اندر رنگ او

بنگر اندر عزم و در آهنگ او

(۲۸۹۵،۱)

گر سیاه است او هم آهنگ تو است

تو سپیدش خوان که هم رنگ تو است

(۲۸۹۶،۱)

خار بی معنی خزان خواهد خزان

تا زند پهلوی خود با گلستان

تا بپوشد حسن آن و ننگ این

تا نبینی رنگ آن و رنگ این

(۲۹۲۳،۱/۲۹۲۲)

کبودی زدن قزوینی بر شانگه صورت شیر و پشیمان شدن او به سبب زخم سوزن

طالع شیر است نقش شیر زن

جهد کن رنگ کبودی سیر زن

(۲۹۸۵،۱)

صفت توحید

باز هستی جهان حس و رنگ

تنگتر آمد که زندانی است تن

(۳۰۹۷،۱)

آمدن مهمان پیش یوسف علیه السلام و تقاضا کردن یوسف از او تحفه و ارمغان

گفتن مهمان یوسف علیه السلام را که آینه آوردمت ارمغان تا هر باری که در وی نگری روی خوب خود بینی

مرا یاد کنی

چون بشوراند ترا در امتحان

آب سرگین رنگ گردد در زمان

در تگ جو هست سرگین ای فتی

گر چه جو صافی نماید مر ترا

(۳۲۱۹،۱/۳۲۱۸)

مرتد شدن کاتب وحی به سبب آن که پرتو وحی بر او زد آن آیت را پیش از پیغامبر صلی الله علیه و اله بخواند

گفت پس من هم محل وحیم

رنگ صحرا دارد آن سدی که خاست

او نمی داند که آن سد قضاست

(۳۲۴۴،۱)

در بیان آن که حال خود و مستی خود پنهان باید داشت از جاهلان

علم کان نبود ز هو بی واسطه

آن نباید همچو رنگ ماشطه

(۳۴۴۹،۱)

همچو آهن ز آهنی بی رنگ شو

در ریاضت آینه ی بی زنگ شو

(۳۴۵۹،۱)

قصه ی مری کردن رومیان و چینیان در علم نقاشی و صورتگری

چینیان صد رنگ از شه خواستند

پس خزینه باز کرد آن ارجمند

(۳۴۷۲،۱)

هر صباحی از خزینه رنگها

چینیان را راتبه بود از عطا

(۳۴۷۳،۱)

رومیان گفتند نی نقش و نه رنگ

در خور آید کار را جز دفع زنگ

(۳۴۷۴،۱)

از دو صد رنگی به بی رنگی رهی است

رنگ چون ابر است و بی رنگی مهی است

(۳۴۷۶،۱)

اهل صیقل رسته اند از بوی و رنگ

هر دمی بینند خوبی بی درنگ

(۳۴۹۲،۱)

پرسیدن پیغامبر علیه السلام مر زید را امروز چونی و چون برخاستی و جواب گفتن او که اصبحت مومنا یا

رسول الله

می دهد رنگ احسن التقویم را

تا به اسفل می برد این نیم را

(۳۵۲۲،۱)

دستها بیریده اصحاب شمال

وانمایم رنگ کفر و رنگ آل

(۳۵۳۲،۱)

رجوع به حکایت زید

در شب بد رنگ بس نیکی بود

آب حیوان جفت تاریکی بود

(۳۶۹۱،۱)

مقدمه دفتر دوم

کی بینم روی خود را ای عجب

تا چه رنگم همچو روزم یا چو شب

(۹۲،۲)

اندرز کردن صوفی خادم را در تیمار داشت بهیمه و لاحول گفتن خادم

گمان بردن کاروانیان که بهیمه ی صوفی رنجور است

چشم داند فرق کردن رنگ را

چشم داند لعل را و سنگ را

(۲۸۸،۲)

تعریف کردن منادیان قاضی مفلسی را گرد شهر

شکایت کردن اهل زندان پیش وکیل قاضی از دست آن مفلس

گفت پیغمبر که یزدان مجید

از پی هر درد درمان آفرید

لیک ز آن درمان نبینی رنگ و بو

بهر درد خویش بی فرمان او

(۶،۲/۶۸۵)

مثل

صبح کاذب را ز صادق و اشناس

رنگ مي را باز دان از رنگ کاس

(۷۵۵،۲)

تا بود کز دیده گان هفت رنگ

دیدهای پیدا کند صبر و درنگ

(۷۵۶،۲)

رنگها بيني بجز اين رنگها

گوهران بيني به جاي سنگها

(۷۵۷،۲)

آفت تاخير خيرات به فردا

صبغه الله هست خم رنگ هو

پيسها يك رنگ گردد اندر او

(۱۳۴۵،۲)

آن منم خم خود انا الحق گفتن است

رنگ آتش دارد الا آهن است

(۱۳۴۷،۲)

رنگ آهن محو رنگ آتش است

ز آتشي مي لافد و خامشوش است

(۱۳۴۸،۲)

شد ز رنگ و طبع آتش محتشم

گويد او من آتشم من آتشم

(۱۳۵۰،۲)

امتحان کردن خواهه ي لقمان زیرکي لقمان را

مر بيابان را مفازه نام شد

نام و رنگي عقلشان را دام شد (۱۴۷۳،۲)

امتحان کردن خواهه ي لقمان زیرکي لقمان را

ظاهر شدن فضل و زیرکي لقمان پيش امتحان کنندگان

بر جمادی رنگ مطلوبی چو دید

از صفیری بانگ محبوبی شنید

(۱۵۳۴،۲)

عکس تعظیم پیغام سلیمان علیه السلام در دل بلقیس از صورت حقیر هدهد

عقل با حس زین طلسمات دو رنگ

چون محمد با ابو جهلان به جنگ

(۱۶۰۵،۲)

انکار فلسفی بر قرائت *إِنْ أَصْبَحَ مَاؤُكُمْ غَوْرًا*

رختها دادی و خواب و رنگ رو

سر فدا کردی و گشتی همچو مو

(۱۶۸۴،۲)

رفتن مصطفی علیه السلام به عیادت صحابی و بیان فایده عیادت

دانستن پیغامبر صلی الله علیه و آله که سبب رنجوری آن شخص گستاخی بوده است در دعا

عقل خود را می نماید رنگها

چون پری دور است از آن فرسنگها

(۲۳۲۴،۲)

متردد شدن در میان مذهبهای مخالف و بیرون شو و مخلص یافتن

تاجران انبیا کردند سود

تاجران رنگ و بو کور و کبود

(۲۹۴۳،۲)

امتحان هر چیزی تا ظاهر شود خیر و شری که در وی است

تا برون آرد زمین خاک رنگ

هر چه اندر جیب دارد لعل و سنگ

(۲۹۵۳،۲)

شرح فایده ی حکایت آن شخص شتر جوینده

آن شفای جان رنجورت شود

رنگ روی و صحت و زورت شود

(۲۹۸۱،۲)

قصه ي جوحی و آن کودک که پیش جنازه ي پدر خویش نوحه می کرد

خانه ي بی زینهار و جای تنگ

که در او نه روی می ماند نه رنگ

(۳۱۲۲،۲)

دعوی کردن آن شخص که خدای تعالی مرا نمی گیرد به گناه و جواب گفتن شعیب علیه السلام مر او را

مرد آهنگر که او زنگی بود

دود را با روش هم رنگی بود

(۳۳۷۵،۲)

مقدمه دفتر سوم

چون مزاج آدمی گل خوار شد

زرد و بد رنگ و سقیم و خوار شد

(۴۴،۳)

کاین جهان چاهی است بس تاریک و تنگ

هست بیرون عالمی بی بو و رنگ

(۶۴،۳)

افتادن شغال در خم رنگ و رنگین شدن و دعوی طاوسی کردن میان شغالان

آن شغالی رفت اندر خم رنگ

اندر آن خم کرد یک ساعت درنگ

(۷۲۱،۳)

پس بر آمد پوستش رنگین شده

که منم طاوس علیین شده

(۷۲۲،۳)

پشم رنگین رونق خوش یافته

آفتاب آن رنگها بر تافته

(۷۲۳،۳)

ایمن بودن بلعم باعور که امتحانها کرد حضرت او را و از آنها روی سپید آمده بود

از پس گربه دویدند او گریخت

کودک از ترس عتابش رنگ ریخت

(۷۵۹،۳)

دعوي طاوسي کردن آن شغال که در خم صباغ افتاد

آن شغال رنگ رنگ آمد نهفت

بر بنا گوش ملامتگر بگفت

(۷۶۶،۳)

بنگر آخر در من و در رنگ من

یک صنم چون من ندارد خود شمن

(۷۶۷،۳)

چون گلستان گشته ام صد رنگ و خوش

مر مرا سجده کن از من سر مکش

(۷۶۸،۳)

کر و فر و آب و تاب و رنگ بین

فخر دنیا خوان مرا و رکن دین

(۷۶۹،۳)

خلعت طاوس آید ز آسمان

کي رسي از رنگ و دعويها بدان

(۷۷۷،۳)

مثال رنجور شدن آدمي به وهم تعظیم خلق و رغبت مشتریان به وي و حکایت معلم

خیر باشد رنگ تو بر جای نیست

این اثر یا از هوا یا از تبي است

(۱۵۲۷،۳)

مثال رنجور شدن آدمي به وهم تعظیم خلق و رغبت مشتریان به وي و حکایت معلم

در وهم افگندن کودکان استاد را

او در آمد گفت استا را سلام

خیر باشد رنگ رویت زردفام

(۱۵۵۰،۳)

مثال رنجور شدن آدمي به وهم تعظیم خلق و رغبت مشتریان به وي و حکایت معلم

رنجور شدن استاد به وهم

خود مرا آگه نکرد از رنگ من

قصه دارد تا رهد از ننگ من

(۱۵۶۴،۳)

گفت کوری رنگ و حال من بین

از غمم بیگانگان اندر چنین

(۱۵۶۸،۳)

نمودن مثال هفت شمع سوی ساحل

هفت مرد شدن آن هفت درخت

خویشتن در خاک کلی محو کرد

تا نماندش رنگ و بو و سرخ و زرد

(۲۰۶۸،۳)

پیش رفتن دقوفی به امامت

دعا و شفاعت دقوفی در خلاص کشتی

تا ندرد دامن ز آن سنگها

تا بدانی نقد را از رنگها

(۲۲۷۶،۳)

قصه ی عشق صوفی بر سفره ی تهی

عاشقان اندر عدم خیمه زدند

چون عدم یک رنگ و نفس واحدند

(۳۰۲۴،۳)

مشک آن غلام از غیب پر آب کردن به معجزه و آن غلام سیاه را سپید رو کردن باذن الله تعالی

دیدن خواجه غلام خود را سپید و ناشناختن که اوست

رنگ دیگر شد و لیکن جان پاک

فارغ از رنگ است و از ارکان و خاک

(۳۱۸۹،۳)

در آمدن حمزه در جنگ بی زره

جواب حمزه مر خلق را

مرگ هر یک ای پسر هم رنگ اوست

پیش دشمن دشمن و بر دوست دوست

(۳۴۳۹،۳)

پیش ترک آینه را خوش رنگی است

پیش زنگی آینه هم زنگی است

(۳۴۴۰،۳)

دان که نبود فعل هم رنگ جزا

هیچ خدمت نیست هم رنگ عطا

(۳۴۴۵،۳)

حیله ی دفع مغبون شدن در بیع و شرا

برگها هم رنگ باشد در نظر

میوه ها هر یک بود نوعی دگر

(۳۱۱۳،۳)

وفات یافتن بلال با شادی

چون بلال از ضعف شد همچون هلال

رنگ مرگ افتاد بر روی بلال

(۳۵۱۷،۳)

چون به غیر مردم دیده ش ندید

پس به غیر او که در رنگش رسید

(۳۵۲۵،۳)

با خویش آمدن عاشق بی هوش و روی آوردن به ثنا و شکر معشوق

شهر هم هم رنگ او شد اشک ریز

مرد و زن درهم شده چون رستخیز

(۴۷۱۵،۳)

خبر یافتن جد مصطفی عبد المطلب از گم کردن حلیمه محمد را علیه الصلاة و السلام و طالب شدن او گرد شهر

و نالیدن او بر در کعبه و از حق درخواستن و یافتن او محمد را علیه السلام

هر که با خود بهر حق باشد به جنگ

تا شود معنیش خصم بو و رنگ

(۱۰۲۱،۴)

بقیه قصه ی عمارت کردن سلیمان علیه السلام مسجد اقصی را به تعلیم و وحی خدا جهت حکمتهایی که او داند و معاونت ملایکه و دیو و پری و آدمی آشکارا
حرص تو در کار بد چون آتش است
اخگر از رنگ خوش آتش خوش است
(۱۱۲۲،۴)

قصه ی رستن خروب در گوشه ی مسجد اقصی و غمگین شدن سلیمان علیه السلام از آن چون به سخن آمد با
او و خاصیت و نام خود بگفت
رنگ رنگ تست صباغم تویی
اصل جرم و آفت و داغم تویی
(۱۳۹۲،۴)

دریافتن طبیبان الهی امراض دین و دل را در سیمای مرید و بیگانه و لحن گفتار او و رنگ چشم او و بی این
همه نیز از راه دل که انهم جواسیس القلوب فجالسوهم بالصدق
هم ز نبض و هم ز رنگ و هم ز دم
بو برند از تو به هر گونه سقم
(۱۷۹۶،۴)

هم ز نبضت هم ز چشمت هم ز رنگ
صد سقم بینند در تو بی درنگ
(۱۷۹۸،۴)

قول رسول صلی الله علیه و آله و سلم انی لاجد نفس الرحمن من قبل الیمن
قد او و رنگ او و شکل او
یک به یک وا گفت از گیسو و رو
(۱۸۳۸،۴)

بیان آن که عمارت در ویرانی است و جمعیت در پراکندگی است و درستی در شکستگی است و مراد در بی
مرادی است و وجود در عدم است و علی هذا بقیه الاضداد و الازواج
وی بسا کس رفته ترکستان و چین
او ندیده هیچ جز مکر و کمین
چون ندارد مدرکی جز رنگ و بو
جمله ی اقلیمها را گو بگو (۶،۴/۲۳۷۵)

غره شدن آدمی به ذکاوت و تصویرات طبع خویشتن و طلب ناکردن علم غیب که علم انبیاست

رنگ و بو در پیش ما بس کاسد است

لیک تو پستی سخن کردیم پست

(۲۵۷۵،۴)

افتخار از رنگ و بو و از مکان

هست شادی و فریب کودکان

(۲۵۷۶،۴)

حکایت آن پادشاه زاده که پادشاهی حقیقی به وی روی نمود، یَوْمَ یَفِرُّ الْمَرْءُ مِنَ أَخِيهِ وَأُمِّهِ وَأَبِيهِ نَقْدَ وَقْتِ
او شد، پادشاهی این خاک توده ی کودک طبعان که قلعه گیری نام کنند آن کودک که چیره آید بر سر خاک توده بر
آید و لاف زند که قلعه مرست کودکان دیگر بر وی رشک برند که التراب ربیع الصبیان، آن پادشاه زاده چو از قید
رنگها برست گفت من این خاکهای رنگین را همان خاک دون می گویم زر و اطلس و اکسون نمی گویم من از این
اکسون رستم به یکسون رستم، وَ آتَيْنَاهُ الْحُكْمَ صَبِيًّا ارشاد حق را مرور سالها حاجت نیست در قدرت کُنْ فَيَكُونُ هیچ
کس سخن قابلیت نگوید

در بیان آن که شه زاده آدمی بچه است و خلیفه ی خداست پدرش آدم صفی خلیفه ی حق مسجود ملایک و آن
کمپیر کابلی دنیاست که آدمی بچه را از پدر ببرد به سحر و انبیا و اولیا آن طیب تدارک کننده

کابلی جادو این دنیاست کاو

کرد مردان را اسیر رنگ و بو

(۳۱۹۰،۴)

سبب آن که فرجی را نام فرجی نهادند از اول

بر خیال آن صفا و نام نیک

رنگ پوشیدن نکو باشد و لیک

بر خیالش گر روی تا اصل او

نی چو عباد خیال تو به تو

(۳۶۶،۵/۳۶۵)

صفت طاوس و طبع او و سبب کشتن ابراهیم علیه السلام او را

آمدیم اکنون به طاوس دو رنگ

کاو کند جلوه برای نام و ننگ

(۳۹۵،۵)

قصه ي آن حكيم كهديد طاوسي را كه پري زيباي خود را مي كند به منقار و مي انداخت و تن خود را كل و زشت مي كرد از تعجب پرسيد كه دريغت نمي آيد گفت مي آيد اما پيش من جان از پري عزيزتر است و اين عدوي جان من است

جواب گفتن طاوس آن سائل را
چون ز گريه فارغ آمد گفت رو
كه تو رنگ و بوي را هستي گرو
(٦٤١،٥)

در صفت آن بي خودان كه از شر خود و هنر خود ايمن شده اند كه فاني اند در بقاي حق همچون ستارگان كه فاني اند روز در آفتاب و فاني را خوف آفت و خطر نباشد

گر چه هم رنگ مه است و دولتي است
اندر ابر آن نور مه عاريتي است
(٦٩٥،٥)

معجزه ي پيغمبري بود آن سقا
گشته ابر از محو هم رنگ سما
(٧٠٧،٥)

تن بود اما تني گم گشته زو
گشته مبدل رفته از وي رنگ و بو
(٧٠٩،٥)

تفسير خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ ثُمَّ رَدَدْنَاهُ أَسْفَلَ سَافِلِينَ وَ تفسیر وَ مَنْ نُعَمِّرْهُ نُنَكِّسْهُ فَلَإِي الْخُلُقِ
رنگ لاله گشته رنگ زعفران

زور شيرش گشته چون زهره ي زنان
(٩٧١،٥)

تفسير اسْفَلَ سَافِلِينَ اِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَلَهُمْ أَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍ
آن كه كرد او در رخ خوبانت دنگ

نور خورشيد است از شيشه ي سه رنگ (٩٨٨،٥)

شيشه هاي رنگ رنگ آن نور را
مي نمايند اين چنين رنگين به ما
(٩٨٩،٥)

چون نماند شیشه های رنگ رنگ

نور بی رنگت کند آن گاه دنگ

(۹۹۰،۵)

داستان آن عاشق که با معشوق خود برمی شمرد خدمتها و وفاهای خود را و شبهای دراز تتجافی جنوبهم عن المضاجع را و بی نوایی و جگر تشنگی روزهای دراز را و می گفت که من جز این خدمت نمی دانم اگر خدمت دیگر هست مرا ارشاد کن که هر چه فرمایی منقادم اگر در آتش رفتن است چون خلیل علیه السلام و اگر در دهان نهنگ دریا فتادن است چون یونس علیه السلام و اگر هفتاد بار کشته شدن است چون جرجیس علیه السلام و اگر از گریه نابینا شدن است چون شعیب علیه السلام و وفا و جان بازی انبیا را علیه السلام شمار نیست، و جواب گفتن معشوق او را

نه ز گلخنها بر او ننگی بماند

نه ز گلشنها بر او رنگی بماند

(۱۲۶۳،۵)

مریدی در آمد به خدمت شیخ و از این شیخ پیر سن نمی خواهم بلکه پیر عقل و معرفت و اگر چه عیسی است علیه السلام در گهواره و یحیی است علیه السلام در مکتب کودکان، مرید شیخ را گریان دید او نیز موافقت کرد و گریست، چون فارغ شد و به در آمد مریدی دیگر که از حال شیخ واقفتر بود از سر غیرت در عقب او تیز بیرون آمد گفتش ای برادر من ترا گفته باشم الله الله تا نیندیشی و نگویی که شیخ می گریست و من نیز می گریستم که سی سال ریاضت بی ریا باید کرد و از عقبات و دریاها پر نهنگ و کوههای بلند پر شیر و پلنگ می باید گذشت تا بدان گریه ی شیخ رسی یا نرسی، اگر رسی شکر زویت لی الارض گویی بسیار

بر حدث چون زد قدم دنگش کند

چون که کردش نیست هم رنگش کند

(۱۳۱۴،۵)

قصه ی قوم یونس علیه السلام بیان و برهان آن است که تضرع و زاری دافع بلائی آسمانی است، و حق تعالی فاعل مختار است پس تضرع و تعظیم پیش او مفید باشد، و فلاسفه گویند فاعل به طبع است و به علت نه مختار پس تضرع طبع را نگرداند

برق می انداخت می سوزید سنگ

ابر می غرید و رخ می ریخت رنگ (۱۶۰۹،۵)

مثل آوردن اشتر در بیان آن که در مخبر دولتی فر و اثر آن چون نبینی جای متهم داشتن باشد که او مقلد است

در آن

وصف حیوانی بود بر زن فزون

زانکه سویی رنگ و بو دارد رکون

(۲۴۶۶،۵)

رنگ و بوی سبزه زار آن خر شنید

جمله حجتها ز طبع او رمید

(۲۴۶۷،۵)

فرق میان دعوت شیخ کامل واصل و میان سخن ناقصان فاضل فضل تحصیلی بر بسته

آب باران باغ صد رنگ آورد

ناودان همسایه در جنگ آورد

(۲۴۹۳،۵)

حکایت آن شخص که از ترس خویشتن را در خانه ای انداخت رخها زرد چون زعفران لبها کبود چون نیل

دست لرزان چون برگ درخت، خداوند خانه پرسید که خیر است چه واقعه است، گفت بیرون خر می گیرند به سخره،

گفت مبارک خر می گیرند تو خر نیستی چه می ترسی، گفت سخت به جد می گیرند تمییز برخاسته است امروز ترسم

که مرا خر گیرند

آن یکی در خانه ای در می گریخت

زرد رو و لب کبود و رنگ ریخت

(۲۵۳۸،۵)

واقعه چون است چون بگریختی

رنگ رخساره چنین چون ریختی

(۲۵۴۰،۵)

حکایت مات کردن دلقک سید شاه ترمذ را

هر که محبوس است اندر بو و رنگ

گر چه در زهد است باشد خوش تنگ (۳۵۳۱،۵)

انداختن مصطفی علیه السلام خود را از کوه حری از وحشت دیر نمودن جبرئیل علیه السلام و نمودن جبرئیل

علیه السلام خود را به وی که مینداز ترا دولتها در پیش است

دوم بار دست و پای امیر را بوسیدن و لابه کردن شفیعیان و همسایگان زاهد

ای رخ چون زهره ات شمس الضحی

ای گدای رنگ تو گلگونه ها (۳۵۶۹،۵)

دادن شاه گوهر را میان دیوان و مجمع به دست وزیر که این چند ارزد و مبالغه کردن وزیر در قیمت او و فرمودن شاه او را که اکنون این را بشکن و گفتن وزیر که این را چون بشکنم الی آخر القصه

تشنیع زدن امرا بر ایاز که چرا شکستش و جواب دادن ایاز ایشان را

بی گهر جانی که رنگین سنگ را

بر گزیند پس نهد شاه مرا

(۴۰۷۹،۵)

پشت سوی لعبت گل رنگ کن

عقل در رنگ آورنده دنگ کن

(۴۰۸۰،۵)

اندر آ در جو سبو بر سنگ زن

آتش اندر بو و اندر رنگ زن

(۴۰۸۱،۵)

گر نه ای در راه دین از ره زنان

رنگ و بو میپرست مانند زنان

(۴۰۸۲،۵)

امر ما پیش چنین اهل فساد

بهر رنگین سنگ شد خوار و کساد

(۴۰۸۷،۵)

دفتر ششم

یا مگر زین جنگ حقت واخرد

در جهان صلح یک رنگت برد

(۵۵،۶)

هست بی رنگی اصول رنگها

صلحها باشد اصول جنگها

(۵۹،۶)

باد که را ز اَب جو چون وا کند

اَب یک رنگی خود پیدا کند

(۶۹،۶)

با منجم این همه انجم به جنگ
کای رها کرده تو جان بگزیده رنگ
(۱۱۲،۶)

جان وی است و ما همه رنگ و رقوم
کوکب هر فکر او جان نجوم
(۱۱۳،۶)

وصیت کردن مصطفی علیه السلام صدیق را که چون بلال را مشتری می شوی هر آینه ایشان از ستیز بر
خواهند فرود بهای او را، مرا در این فضیلت شریک خود کن و کیل من باش و نیم بها از من بستان
اسپر خود کرده حق آن سنگ را
بر گشاده آب مینا رنگ را
(۱۰۱۸،۶)

وصیت کردن مصطفی علیه السلام صدیق را که چون بلال را مشتری می شوی هر آینه ایشان از ستیز بر
خواهند فرود بهای او را، مرا در این فضیلت شریک خود کن و کیل من باش و نیم بها از من بستان
خندیدن جهود و پنداشتن که صدیق مغبون است در این عقد
دیده ی این هفت رنگ جسمها
در نیابد زین نقاب آن روح را
(۱۰۴۲،۶)

مثل
رنگ طین پیدا و نور دین نهان
هر پیمبر این چنین بد در جهان
(۱۱۳۹،۶)

در بیان آن که مصطفی صلی الله علیه و آله شنید که عیسی علیه السلام بر روی آب رفت فرمود لو ازداد
یقینه لمشی علی الهواء

رنگ سبزه زرد شد ای قرع زود
ز آنکه از گلگونه بود اصلی نبود (۱۲۲۱،۶)
داستان آن عجزه که روی زشت خویشتن را جندره و گلگونه می ساخت و ساخته نمی شد و پذیرا نمی آمد
بود کمپیری نود ساله کلان
پر تشنج روی و رنگش زعفران (۱۲۲۲،۶)

داستان آن عجزه که روی زشت خویشتن را جندره و گلگونه می ساخت و ساخته نمی شد و پذیرا نمی آمد

رجوع بداستان آن کمپیر

رنگ بر بسته ترا گلگون نکرد

شاخ بر بسته فن عرجون نکرد

(۱۲۸۳،۶)

حکایت در تقریر آن که صبر در رنج کار سهلتر از صبر در فراق یار بود

تو بر آن رنگی که اول زاده ای

یک قدم ز آن پیشتر ننهاده ای

(۱۷۸۴،۶)

باقی قصه ی فقیر روزی طلب بی واسطه ی کسب

تا خم یک رنگی عیسی ما

بشکند نرخ خم صد رنگ را

(۱۸۵۵،۶)

خاک را بین خلق رنگارنگ را

می کند یک رنگ اندر گورها

(۱۸۵۷،۶)

از جهود و مشرک و ترسا و مغ

جملگی یک رنگ شد ز آن الپ الغ

(۱۸۶۲،۶)

لیک یک رنگی که اندر محشر است

بر بد و بر نیک کشف و ظاهر است

(۱۸۶۵،۶)

این زمان سرها مثال گاو پیس

دوک نطق اندر ملل صد رنگ ریس

(۱۸۶۸،۶)

نوبت صد رنگی است و صد دلی

عالم یک رنگ کی گردد جلی

(۱۸۶۹،۶)

قصه ي اَن گنج نامه که پهلوي قبه اي روي به قبله کن و تير در کمان نه و بينداز، اَن جا که افتد گنج است

رقعه اي شکلش چنين رنگش چنين

پس بخوان اَن را به خلوت اي حزين

(۱۹۱۱،۶)

حکایت مرید شیخ حسن خرقاني قدس الله سره

یافتن مرید مراد را و ملاقات او با شیخ نزدیک اَن بيشه

ناز اَن ابله کشيم و صد چو او

نه ز عشق رنگ و نه سوداي بو

(۲۱۴۳،۶)

انابت اَن طالب گنج به حق تعالي بعد از طلب بسيار و عجز و اضطراب که اي ولي الاظهار تو کن اين نهان را

اَشکار

رسته چون يونس ز معده ي اَن نهنگ

منتشر گرديم اندر بو و رنگ

(۲۳۰۴،۶)

منادي کردن سيد ملک ترمذ که هر که در سه يا چهار روز به سمرقند روند به فلان مهم خلعت و اسب و غلام و

کنيزک و چندين زر دهم، و شنيدن دلک خبير اين منادي در ده و اَمدن به اولايي نزد شاه که من باري نتوانم رفتن

مشنو اين دفع وي و فرهنگ او

در نگر در ارتعاش و رنگ او

(۲۵۶۴،۶)

حکایت شب دزدان که سلطان محمود شب در ميان ايشان افتاد که من يکي ام از شما و بر احوال ايشان مطلع

شدن الي اَخره

ز انکه حس چشم اَمد رنگ کش

مغز و بيني مي کشد بوهاي خوش

(۲۹۰۳،۶)

قصه ي عبد الغوث و ربودن پريان او را و سالها ميان پريان ساکن شدن او و بعد از سالها اَمدن او به شهر و

فرزندان خویش و باز ناشکیفتن او از اَن پريان به حکم جنسیت معنی و هم دلي او با ايشان

یک مهی مهمان فرزندان خویش

بود و ز اَن پس کس ندیدش رنگ بیش (۲۹۷۹،۶)

دیدن خوارزمشاه در سیران در موکب خود اسبی بس نادر و تعلق دل شاه به حسن و چستی آن اسب و سرد کردن عماد الملک آن اسب را در دل شاه و گزیدن شاه گفت او را بر دید خویش چنان که حکیم سنایی در الهی نامه فرمود: چون زبان حسد شود نخاس، یوسفی یابی از گزی کربا. از دلالی برادران یوسف حسودانه در دل مشتریان آن چندان حسن پوشیده شد و زشت نمودن گرفت که و کانوا فیه من الزاهدین

چشم شه را فر و رنگ او ربود

تا به رجعت چشم شه با اسب بود

(۳۳۴۷،۶)

مواخذه ی یوسف صدیق علیه السلام به حبس بضع سنین به سبب یاری خواستن از غیر حق و گفتن اذکرنی عند ربک، مع تقریره

می ربودی رنگ او هر دیده را

مرحب آن از برق و مه زاییده را

(۳۴۴۱،۶)

حکایت آن پادشاه و وصیت کردن او سه پسر خویش را که در این سفر در ممالک من فلان جا چنین ترتیب نهید و فلان جا چنین نواب نصب کنید اما الله الله به فلان قلعه مروید و گرد آن مگردید رفتن پسران سلطان به حکم آن که الانسان حریص علی ما منع، (ما بندگی خویش نمودیم و لیکن، خوب بد تو بنده ندانست خریدن) به سوی آن قلعه ی ممنوع عنه، آن همه وصیتها و اندرزهای پدر را زیر پا نهادند تا در چاه بلا افتانند و می گفتند ایشان را نفوس لوامه اَلَمْ یَا نَکْمُ نَذِیرُ اِیْشَانِ مِی گفتمند گریان و پشیمان لَوْ کُنَّا نَسْمَعُ اَللّٰهُ وَ نَعْقِلُ مَا کُنَّا فِی الْاَصْحَابِ السَّعِیرِ

پنج از آن چون حس به سوی رنگ و بو

پنج از آن چون حس باطن راز جو

(۳۷۰۵،۶)

چون که رنگی اَرَد شد بهر خلیل

دان که معزول است گندم ای نبیل (۳۷۱۱،۶)

باز بی صورت چو پنهان کرد رو

آمدند از بهر کد در رنگ و بو

(۳۷۴۵)

حکایت آن پادشاه و وصیت کردن او سه پسر خویش را که در این سفر در ممالک من فلان جا چنین ترتیب نهید و فلان جا چنین نواب نصب کنید اما الله الله به فلان قلعه مروید و گرد آن مگردید

مقاله برادر بزرگین
مر سپه را وقت تنگاتنگ جنگ
گفته ما که هین مگردانید رنگ

(۳۸۹۷،۶)

ذکر آن پادشاه که آن دانشمند را به اکراه در مجلس آورد و بنشانند و ساقی شراب بر دانشمند عرضه کرد
ساغر پیش او داشت رو بگردانید و ترشی و تندید آغاز کرد، شاه ساقی را گفت که هین در طبعش آنر، ساقی چندی
بر سرش کوفت و شرابش در خورد داد الی آنخره

لیک لعب هر یکی رنگی دگر
پیچش هر یک ز فرهنگی دگر

(۳۹۵۳،۶)

حکایت آن پادشاه و وصیت کردن او سه پسر خویش را که در این سفر در ممالک من فلان جا چنین ترتیب
نهدید و فلان جا چنین نواب نصب کنید اما الله الله به فلان قلعه مروید و گرد آن مگردید
بعد مکث ایشان متواری در بلاد چین در شهر تخت گاه و بعد دراز شدن صبر، بی صبر شدن آن بزرگین که من
رفتم الوداع خود را بر شاه عرضه کنم، و نصیحت برادران او را سود نداشتن، الی آنخره

عالمی در دام می بین از هوا
و ز جراحتهای هم رنگ دوا

(۴۰۷۸،۶)

حکایت آن پادشاه و وصیت کردن او سه پسر خویش را که در این سفر در ممالک من فلان جا چنین ترتیب
نهدید و فلان جا چنین نواب نصب کنید اما الله الله به فلان قلعه مروید و گرد آن مگردید
متوفی شدن بزرگین از شه زادگان و آمدن برادر میانین به جنازه ی برادر که آن کوچکین صاحب فراش بود
از رنجوری و نواختن پادشاه میانین را تا او هم لنگ احسان شد، ماند پیش پادشاه صد هزار غنایم غیبی و عینی بدو

رسید از دولت و نظر آن شاه، مع تقریر بعضه
این دهان خود خاک خواری آمده ست
لیک خاکی را که آن رنگین شده ست

(۴۷۰۵،۶)

این کباب و این شراب و این شکر
خاک رنگین است و نقشین ای پسر

(۴۷۰۶،۶)

چون که خوردی و شد آن‌ها لحم و پوست

رنگ لحمش داد و این هم خاک کوست

(۴۷۰۷،۶)

هندو و قفچاق و رومی و حبش

جمله یک رنگ اند اندر گور خوش

(۴۷۰۹،۶)

تا بدانی کان همه رنگ و نگار

جمله رو پوش است و مکر و مستعار

(۴۷۱۰،۶)

رنگ باقی صبغة الله است و بس

غیر آن بر بسته دان همچون جرس

(۴۷۱۱،۶)

رنگ صدق و رنگ تقوی و یقین

تا ابد باقی بود بر عابدین

(۴۷۱۲،۶)

رنگ شک و رنگ کفران و نفاق

تا ابد باقی بود بر جان عاق

(۴۷۱۳،۶)

چون سیه رویی فرعون دغا

رنگ آن باقی و جسم او فنا

(۴۷۱۴،۶)

خاک را رنگ و فن و سنگی دهد

طفل خویان را بر آن جنگی دهد (۴۷۱۷،۶)

چندلی را رنگ عودی می دهند

بر کلوخیمان حسودی می دهند

(۴۷۳۲،۶)

پاک آن که خاک را رنگی دهد

همچو کودکمان بر آن جنگی دهد (۴۷۳۳،۶)

ابیاتی از مثنوی که در آنها کلمه ای مربوط به رنگ آبی وجود دارد به شرح زیر است:

بیان توکل و ترک جهد گفتن نخجیران به شیر
ترجیح نهادن نخجیران توکل را بر اجتهاد
چون فضولی گشت و دست و پا نمود
در عنا افتاد و در کور و کبود
(۹۲۴،۱)

نگریستن عزرائیل بر مردی و گریختن آن مرد در سرای سلیمان و تقریر ترجیح توکل بر جهد و قلت فایده ی

جهد

رویش از غم زرد و هر دو لب کبود
پس سلیمان گفت ای خواجه چه بود
(۹۵۷،۱)

بیان توکل و ترک جهد گفتن نخجیران به شیر
نظر کردن شیر در چاه و دیدن عکس خود را و آن خرگوش را
پیش چشمت داشتی شیشه ی کبود
ز آن سبب عالم کیودت می نمود
گر نه کوری این کیودی دان ز خویش
خویش را بد گو مگو کس را تو بیش (۱۳۳۰-۱۳۲۹)

در بیان آن که جنیدن هر کسی از آن جا که وی است هر کس را از چنبره ی وجود خود بیند، تابه ی کبود
آفتاب را کبود نماید و سرخ سرخ نماید چون تابه از رنگها بیرون آید سپید شود از همه تابه های دیگر او راستگوتر
باشد و امام باشد

(۱)

مرتد شدن کاتب وحی به سبب آن که پرتو وحی بر او زد آن آیت را پیش از پیغامبر صلی الله علیه و اله

بخواند گفت پس من هم محل وحیم
گر ندیدی دیو را خود را ببین
بی جنون نبود کیودی بر جبین
(۳۲۸۴،۱)

تعجب کردن آدم علیه السلام از ضلالت ابلیس لعین و عجب آوردن

ز آن که جان چون واصل جانان نبود

تا ابد با خویش کور است و کبود

(۳۹۰۶،۱)

بیان آن که فتح طلبیدن پیغامبر علیه السلام مکه را و غیر مکه را بجهت دوستی ملک دنیا نبود چون فرموده

است که الدنیا جیفه بلکه به امر بود

بشکن آن شیشه ی کبود و زرد را

تا شناسی گرد را و مرد را

(۳۹۵۸،۱)

متردد شدن در میان مذہبهای مخالف و بیرون شو و مخلص یافتن

تاجران انبیاء کردند سود

تاجران رنگ و بو کور و کبود

(۲۹۴۳،۲)

قصه ی جوحی و آن کودک که پیش جنازه ی پدر خویشتن نوحه می کرد

چشم تو که بوسه گاه خلق بود

چون رود در خانه ی کور و کبود

(۳۱۲۱،۲)

طعنه زدن بیگانه ای در شیخ و جواب گفتن مرید شیخ او را

بقیه ی قصه ی طعنه زدن آن مرد بیگانه در شیخ

آمد و دید انگبین خاص بود

کور شد آن دشمن کور و کبود

(۳۴۱۳،۲)

اختلاف کردن در چگونگی و شکل پیل

گفت او از اهل و خویشانت نبود

خود ندیدی تو سپیدی او کبود

(۱۳۳۴،۳)

صفت بعضی از اولیا که راضی اند به احکام و دعا و لابه نکنند که این حکم را بگردان

حسن ظنی بر دل ایشان گشود

که نپوشند از غمی جامه ی کبود

(۱۸۸۳،۳)

نمودن مثال هفت شمع سوی ساحل

نمودن آن شمعها در نظر هفت مرد

هفت شمع اندر نظر شد هفت مرد

نورشان می شد به سقف لاجورد

(۲۰۰۱،۳)

قصه ی اهل سبا و حماقت ایشان و اثر ناکردن نصیحت انبیا در احمقان

جواب گفتن انبیا طعن ایشان را و مثل زدن ایشان را

ای دریغ آن دیده ی کور و کبود

آفتابی اندر او ذره نمود

(۲۷۵۸،۳)

مثل قانع شدن آدمی به دنیا و حرص او در طلب و غفلت او از دولت روحانیان که ابنای جنس وی اند نعره

زنان که یا لیت قومی یعلمون

خواهرانت یافته ملک خلود

تو گرفته ملکت کور و کبود

(۱۰۹۹،۴)

قصه ی هدیه فرستادن بلقیس از شهر سبا سوی سلیمان علیه السلام

بقیه قصه ی عمارت کردن سلیمان علیه السلام مسجد اقصی را به تعلیم و وحی خدا جهت حکمتهایی که او داند

و معاونت ملائکه و دیو و پری و آدمی آشکارا

حرص کارت را بیاراییده بود

حرص رفت و ماند کار تو کبود

(۱۱۲۶،۴)

حکایت آن مداح که از جهت ناموس شکر ممدوح می کرد و بوی اندوه و غم اندرون او و خلافت دلق ظاهر او

می نمود که آن شکرها لاف است و دروغ

چشم تو گر بد سیاه و جان فزا

گر نماند او جان فزا ازرق چرا

(۱۷۵۵،۴)

حکایت در بیان توبه ی نصح
آن نصح از ترس شد در خلوتی
روی زرد و لب کبود از خشیتی

(۲۲۵۴،۵)

حکایت در بیان آن که کسی توبه کند و پشیمان شود و باز آن پشیمانها را فراموش کند و آزمونده را باز آزموناید در خسارت ابد افتد چون توبه ی او را ثباتی و قوتی و حلاوتی و قبولی مدد نرسد چون درخت بی بیخ هر روز زردتر و خشکتر بود نعوذ بالله

بهر خوردن جز که آب آن جا نبود
روز و شب بد خر در آن کور و کبود

(۲۳۲۸،۵)

حکایت آن شخص که از ترس خویشتن را در خانه ای انداخت رخها زرد چون زعفران لبها کبود چون نیل دست لرزان چون برگ درخت، خداوند خانه پرسید که خیر است چه واقعه است گفت بیرون خر می گیرند به سخره گفت مبارک خر می گیرند تو خر نیستی چه می ترسی گفت سخت به جد می گیرند تمییز برخاسته است امروز ترسم که مرا خر گیرند

آن یکی در خانه ای در می گریخت
زرد رو و لب کبود و رنگ ریخت

(۲۵۳۸،۵)

حکایت شیخ محمد سر رزی غزنوی قدس الله سره
آمدن شیخ بعد از چندین سال از بیابان به شهر غزنین و زنبیل گردانیدن به اشارت غیبی و تفرقه کردن آن چه جمع آید بر فقرا

هر که را جان عز لیبک است نامه بر نامه پیک بر پیک است
چنان که روزن خانه باز باشد آفتاب و ماهتاب و باران و نامه و غیره منقطع نباشد
عاشق آن لیلی کور و کبود

ملک عالم پیش او یک تره بود

(۲۷۱۹،۵)

دفتر ششم

هفت چرخ ازرقی در رق اوست
پیک ماه اندر تب و در دق اوست

(۱۰۸،۶)

تفسیر قوله علیه السلام موتوا قبل ان تموتوا: "بمیر ای دوست پیش از مرگ اگر می زندگی خواهی که ادریس از چنین مردن بهشتی گشت پیش از ما"

اَفْتَابَ گنبد ازرق شود

کشتی هس چون که مستغرق شود

(۷۲۹،۶)

معجزه ی هود علیه السلام در تخلص مومنان امت به وقت نزول باد

احولی از چشم ایشان دور کرد

تا زمین شد عین چرخ لاجورد

(۲۲۶۵،۶)

مواخذه ی یوسف صدیق علیه السلام به حبس بضع سنین به سبب یاری خواستن از غیر حق و گفتن اذْکُرْنِیْ عِنْدَ رَبِّکَ مع تقریره

گر خفاشی رفت در کور و کبود

باز سلطان دیده را باری چه بود

(۳۴۱۲،۶)

الحق اندر زیر این چرخ کبود

آن چنان کره به قد و تک نبود

(۳۴۴۰،۶)

حکایت آن پادشاه و وصیت کردن او سه پسر خویش را که در این سفر در ممالک من فلان جا چنین ترتیب

نهیید و فلان جا چنین نواب نصب کنید اما الله الله به فلان قلعه مروید و گرد آن مگردید

بعد مکث ایشان متواری در بلاد چین در شهر تخت گاه و بعد دراز شدن صبر، بی صبر شدن آن بزرگین که من

رفتم الوداع خود را بر شاه عرضه کنم،

اما قدمی تنیلنی مقصودی

او القی راسی کفوادى ثمه،

یا پای رساندم به مقصود و مراد

یا سر بنهم همچو دل از دست آن جا

و نصیحت برادران او را سود نداشتن،

یا عاذل العاشقین دع فنه

اضلها الله كيف ترشدها

الي آخره

قابل ضم بود اگر چه کور بود

شد از این اعراض او کور و کبود

(۴۱۱۶،۶)

۳-۳ زرد

ابیاتی که در آنها کلمه ای مربوط به رنگ زرد وجود دارد به شرح زیر است:

داستان آن پادشاه جهود که نصرانیان را می کشت از بهر تعصب

بیان خسارت وزیر در این مکر

چون زنی از کار بد شد روی زرد

مسخ کرد او را خدا و زهره کرد

(۵۳۵،۱)

هر که او بیدارتر پر دردتر

هر که او آگاهتر رخ زردتر

(۶۲۹،۱)

نگریستن عزراییل بر مردی و گریختن آن مرد در سرای سلیمان و تقریر ترجیح توکل بر جهد و قلت فایده ی

جهد

رویش از غم زرد و هر دو لب کبود

پس سلیمان گفت ای خواجه چه بود

(۹۵۷،۱)

حکایت پادشاه جهود دیگر که در هلاک دین عیسی سعی نمود

گاو را رنگ از برون و مرد را

از درون جو رنگ سرخ و زرد را

(۷۶۴،۱)

بیان توکل و ترک جهد گفتن نخجیران به شیر

پای واپس کشیدن خرگوش از شیر چون نزدیک چاه رسید

رنگ روی سرخ دارد بانگ شکر
بانگ روی زرد باشد صبر و نکر
(۱۲۷۲،۱)

این خود اجزایند کلیات از او
زرد کرده رنگ و فاسد کرده بو
(۱۲۷۶،۱)

آب خوش کاو روح را همشیره شد
در غدیری زرد و تلخ و تیره شد
(۱۲۸۴،۱)

چون که کلیات را رنج است و درد
جزو ایشان چون نباشد روی زرد
(۱۲۹۰،۱)

تفسیر بیت حکیم: آسمانهاست در ولایت جان، کارفرمای آسمان جهان، در ره روح پست و بالاهاست،
کوههای بلند و دریاهاست
آن بهاری ناز پروردش کند
وین خزانی ناخوش و زردش کند
(۲۰۳۹،۱)

بقیه ی قصه ی مطرب و پیغام رسانیدن عمر به او آن چه هاتف آواز داد
چون نظر اندر رخ آن پیر کرد
دید او را شرمسار و روی زرد
(۲۱۷۸،۱)

در بیان آن که موسی و فرعون هر دو مسخر مشیتاند چنان که زهر و پادزهر و ظلمات و نور و مناجات کردن
فرعون به خلوت تا ناموس نشکند
سبز گردم چون که گوید کشت باش
زرد گردم چون که گوید زشت باش
(۲۴۶۴،۱)

حقیر و بی خصم دیدن دیده های حس صالح و نافع ی صالح را، چون خواهد که حق لشکری را هلاک کند در نظر ایشان حقیر نماید خصمان را و اندک اگر چه غالب باشد آن خصم وَ يَقْلَلْكُمْ فِي أَعْيُنِهِمْ لِيَقْضِيَ اللَّهُ أَمْرًا كَانَ مَفْعُولًا

روز اول روی خود دیدند زرد

می زدند از ناامیدی آه سرد

(۲۵۳۵،۱)

بیان آن که فتح طلبیدن پیغامبر علیه السلام مکه را و غیر مکه را بجهت دوستی ملک دنیا نبود چون فرموده است

که الدنيا جيفة بلکه به امر بود

آبگینه ی زرد چون سازی نقاب

زرد بینی جمله نور آفتاب

(۳۹۵۸،۱)

بشکن آن شیشه ی کبود و زرد را

تا شناسی گرد را و مرد را

(۳۹۵۹،۱)

اندرز کردن صوفی خادم را در تیمار داشت بهیمه و لاحول گفتن خادم

گمان بردن کاروانیان که بهیمه ی صوفی رنجور است

حق قیامت را لقب ز آن روز کرد

روز بنماید جمال سرخ و زرد

(۲۹۲،۲)

حلوا خریدن شیخ احمد خضرویه قدس الله سره العزیز جهت غریمان به الهام حق

ما ز موسی پند نگرفتیم کاو

گشت از انکار خضری زرد رو

(۴۳۶،۲)

امتحان پادشاه به آن دو غلام که نو خریده بود

حسد کردن چشم بر غلام خاص

روی زرد و پای سست و دل سبک

کو غذای و السما ذات الحبک

(۱۰۸۵،۲)

امتحان پادشاه به آن دو غلام که نو خریده بود

تمه ی حسد آن حشم بر آن غلام خاص

چون که برگ روح خود زرد و سیاه

می بینی چون ندانی خشم شاه

(۱۵۹۶،۲)

به حیلت در سخن آوردن سای ل آن بزرگ را که خود را دیوانه ساخته بود

دوم بار در سخن کشیدن سایل آن بزرگ را تا حال او معلوم تر گردد

گل مخور گل را مخر گل را مجو

ز آنکه گل خوار است دایم زرد رو

(۲۴۴۱،۲)

فریفتن منافقان پیغامبر را تا به مسجد ضرارش برند

اندیشیدن یکی از صحابه به انکار که رسول (ص) چرا ستاری نمی کند

باز در دل زود استغفار کرد

تا نگردد ز اعتراض او روی زرد

(۲۸۹۱،۲)

ترسیدن کودک از آن شخص صاحب جنه و گفتن آن شخص که ای کودک مترس که من نامردم

کنگ زفتی کودکی را یافت فرد

زرد شد کودک ز بیم قصد مرد

(۳۱۵۵،۲)

مقدمه دفتر سوم

چون مزاج آدمی گل خوار شد

زرد و بد رنگ و سقیم و خوار شد

(۴۴،۳)

دعوت باز بطان را از آب به صحرا

من نیازم ترک امر شاه کرد

من نتانم شد بر شه روی زرد

(۴۴۲،۳)

افتادن شغال در خم رنگ و رنگین شدن و دعوی طاوسی کردن میان شغالان

دید خود را سبز و سرخ و فور و زرد

خویشتن را بر شغالان عرضه کرد

(۷۲۴،۳)

تشبیه کردن قرآن مجید را به عصای موسی و وفات مصطفی علیه السلام را نمودن به خواب موسی و قاصدان

تغییر قرآن را به آن دو ساحر بچه که قصد بردن عصا کردند چون موسی را خفته یافتند

بعد از آن شد اژدها و حمله کرد

هر دوان بگریختند و روی زرد

(۱۲۳۳،۳)

مثال رنجور شدن آدمی به وهم تعظیم خلق و رغبت مشتریان به وی و حکایت معلم

آن یکی زیرکتر این تدبیر کرد

که بگوید اوستا چونوی تو زرد

(۱۵۲۶،۳)

مثال رنجور شدن آدمی به وهم تعظیم خلق و رغبت مشتریان به وی و حکایت معلم

در وهم افگندن کودکان استاد را

او در آمد گفت استا را سلام

خیر باشد رنگ رویت زردفام

(۱۵۵۰،۳)

متهم کردن آن شیخ را با دزدان و بریدن دستش را

ای بسا قاضی حیر نیک خو

از گلو و رشوتی او زرد رو

(۱۶۹۳،۳)

نمودن مثال هفت شمع سوی ساحل

هفت مرد شدن آن هفت درخت

خویشتن در خاک کلی محو کرد

تا نماندش رنگ و بو و سرخ و زرد

(۲۰۶۸،۳)

معنی حزم و مثال مرد حازم

چند جا بندش گرفت اندر نبرد

تا به کشتی در فکندش روی زرد

(۲۸۵۰،۳)

مخصوص بودن یعقوب علیه السلام به چشیدن جام حق از روی یوسف و کشیدن بوی حق از بوی یوسف و

حرمان برادران و غیرهم از این هر دو

هین چرا خشکی که اینجا چشمه هاست

هین چرا زردی که اینجا صد دواست

(۳۰۵۳،۳)

حکایت مندیل در تنور پر آتش انداختن انس و ناسوختن

او حکایت کرد کز بعد طعام

دید انس دستار خوان را زردفام

(۳۱۱۱،۳)

ربودن عقاب موزه ی مصطفی علیه الصلاة و السلام و بردن بر هوا و نگون کردن و از موزه مار سیاه فرو افتادن

وجه عبرت گرفتن از این حکایت و یقین دانستن که اَبَانٌ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا

دیگران گردند زرد از بیم آن

تو چو گل خندان گه سود و زیان

(۳۲۵۷،۳)

استدعای آن مرد از موسی زبان بهایم با طیور

و حی آمدن از حق تعالی به موسی که بیاموزش چیزی که استدعا می کند یا بعضی از آن

باز موسی داد پند او را به مهر

که مرادت زرد خواهد کرد چهر

(۳۳۰۱،۳)

استدعای آن مرد از موسی زبان بهایم با طیور

جواب خروس سگ را

اسب را بفروخت چون بشنید مرد

پیش سگ شد آن خروسش روی زرد

(۳۳۱۴،۳)

بیان آن که هر چه غفلت و غم و کاهلی و تاریکی است همه از تن است که ارضی است و سفلی

روی سرخ از غلبه ی خونها بود

روي زرد از جنبش صفرا بود

(۳۵۷۲،۳)

قصه ي وکیل صدر جهان که متهم شد و از بخارا گریخت از بیم جان، باز عشقش کشید روکشان، که کار جان

سهل باشد عاشقان را

از فراق این خاکها شوره شود

آب زرد و گنده و تیره شود

(۳۶۹۰،۳)

باغ چون جنت شود دار المرض

زرد و ریزان برگ او اندر حرض

(۳۶۹۲،۳)

قصه ي آن دباغ که در بازار عطاران از بوي عطر و مشک بي هوش و رنجور شد

معالجه کردن برادر دباغ را به خفيه به بوي سرگین

از فراق زرد شد رخسار و رو

برگ زردی میوه ي ناپخته تو

(۳۰۲،۴)

قصه ي هدیه فرستادن بلقیس از شهر سبا سوي سلیمان علیه السلام

باز گردانیدن سلیمان علیه السلام رسولان بلقیس را با آن هدیه ها که آورده بودند سوي بلقیس و دعوت کردن

بلقیس را به ایمان و ترک آفتاب پرستی

فرج استر لایق حلقه ي زر است

زر عاشق روي زرد اصفر است

(۶۱۶،۴)

قصه ي عطاري که سنگ ترازوي او گل سر شوي بود و دزدیدن مشتري گل خوار از آن گل هنگام سنجیدن

شکر

دید عطار آن و خود مشغول کرد

که فزون تر دزد هین اي روي زرد

(۶۳۹،۴)

قصه ي رستن خروب در گوشه ي مسجد اقصي و غمگین شدن سلیمان علیه السلام از آن چون به سخن آمد با

او و خاصیت و نام خود بگفت

باز آن ابلیس بحث آغاز کرد

که بدم من سرخ رو کردیم زرد

(۱۳۹۱،۴)

نصیحت دنیا اهل دنیا را به زبان حال و بی وفایی خود را نمودن به وفا طمع دارندگان از او

ای ز خوبی بهاران لب گزان

بنگر آن سردی و زردی خزان

(۱۵۹۶،۴)

مژده دادن بایزید از زادن ابو الحسن خرقانی پیش از سالها و نشان صورت او و سیرت او یک به یک و نوشتن

تاریخ نویسان آن را جهت رصد

گاه سرخ و گاه زرد و گاه سپید

می شود رویت چه حال است و نوید

(۱۸۱۲،۴)

نوشتن آن غلام قصه ی شکایت نقصان اجری سوی پادشاه

رقعه ی دیگر نوشتن آن غلام پیش شاه چون جواب آن رقعه ی اول نیافت

چون ز سینه آب دانش جوش کرد

نه شود گنده نه دیرینه نه زرد

(۱۹۶۵،۴)

امیر کردن رسول علیه الصلاة و السلام جوان هذیلی را بر سریه ای که در آن پیران و جنگ آزمودگان بودند

اعتراض کردن معترضی بر رسول علیه الصلاة و السلام بر امیر کردن آن هذیلی

زین درخت آن برگ زردش را مبین

سیبهای پخته ی او را بچین

(۲۰۵۱،۴)

برگهای زرد او خود کی تهی است

این نشان پختگی و کاملی است

(۲۰۵۲،۴)

برگ زرد ریش و آن موی سپید

بهر عقل پخته می آرد نوید

(۲۰۵۳،۴)

برگ بی برگی نشان عارفی است
زردی زر سرخ رویی صارفی است
(۲۰۵۵،۴)

جواب دهری که منکر الوهیت است و عالم را قدیم می گوید
نیست پیدا سر گفت و گوی من
جز که زردی و نزاری روی من
(۲۸۵۳،۴)

حجت منکر هماره زرد رو
یک نشان بر صدق آن انکار کو
(۲۸۶۹،۴)

حکایت آن پادشاه زاده که پادشاهی حقیقی به وی روی نمود، یَوْمَ يَفِرُّ الْمَرْءُ مِنَ أَخِيهِ وَأُمِّهِ وَأَبِيهِ نَقْدَ وَقت
او شد، پادشاهی این خاک توده ی کودک طبعان که قلعه گیری نام کنند آن کودک که چیره آید بر سر خاک توده بر
آید و لاف زند که قلعه مرست کودکان دیگر بر وی رشک برند که التراب ربیع الصبیان، آن پادشاه زاده چو از قید
رنگها برست گفت من این خاکهای رنگین را همان خاک دون می گویم زر و اطلس و اکسون نمی گویم من از این
اکسون رستم به یکسون رفتم، وَ آتَيْنَاهُ الْحُكْمَ صَبِيًّا ارشاد حق را مرور سالها حاجت نیست در قدرت كُنْ فَيَكُونُ هیچ
کس سخن قابلیت نگوید

مستجاب شدن دعای پادشاه در خلاص پسرش از جادوی کابلی
آمدم تا بر گشایم سحر او
تا نماند شاه زاده زرد رو (۳۱۶۹،۴)

تفسیر اَسْفَلَ سَافِلِينَ اِبِلًا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا وَعَمِلُوا الصّٰلِحٰتِ فَلَهُمْ اَجْرٌ غَيْرٌ مِّمَّنُوْنَ
گل نماند خارها ماند سیاه
زرد و بی مغز آمده چون تل کاه
(۹۷۸،۵)

قصه ی ایاز و حجره داشتن او جهت چارق و پوستین و گمان آمدن خواجه تاشانش را که او را در آن حجره
دفیته است به سبب محکمی در و گرانی قفل

آمدن آن امیر نام با سرهنگان نیم شب به گشادن آن حجره ی ایاز و پوستین و چارق دیدن آویخته و گمان بردن
آن که مکر است و رو پوش و خانه را حفره کردن به هر گوشه ای که گمان آمد و چاه کنان آوردن و دیوارها را

سوراخ کردن و چیزی نیافتن و خجل و نومید شدن چنان که بد گمانان و خیال اندیشان در کار انبیا و اولیا که می گفتند که ساحرند و خویشتن ساخته اند و تصدیر می جویند، بعد از تفحص خجل شوند و سود ندارد

باز می گشتند سوی شهریار

پر ز گرد و روی زرد و شرمسار

(۲۰۷۹،۵)

قصه ی ایاز و حجره داشتن او جهت چارق و پوستین و گمان آمدن خواجه تاشانش را که او را در آن حجره دفینه است به سبب محکمی در و گرانی قفل

حواله کردن پادشاه قبول توبه ی نامان و حجره گشایان و سزا دادن ایشان به ایاز که یعنی این جنایت بر عرض او رفته است

چون که در جنت شراب حلم خورد

شد ز یک بازی شیطان روی زرد

(۲۱۰۵،۵)

حکایت در بیان توبه ی نصوح که چنان که شیر از پستان بیرون کید باز در پستان نرود کن که توبه ی نصوحی کرد هرگز از کن گناه یاد نکند به طریق رغبت بلکه هر دم نفرتش افزون باشد و کن نفرت دلیل کن بود که لذت قبول یافت کن شهوت اول بی لذت شد این به جای کن نشست چنان که فرموده اند: نبرد عشق را جز عشق دیگر، چرا یاری نگیری زو نکوتر. و کن که دلش باز بدان گناه رغبت می کند علامت کن است که لذت قبول نیافته است و لذت قبول به جای کن لذت گناه ننشسته است، فسئیسره لیسری نشده است لذت فسئیسره للعسری باقی است بر وی

در بیان آن که دعای عارف واصل و درخواست او از حق همچو درخواست حق است از خویشتن که کنت له سمعا و بصرا و لسانا و یدا، قوله و ما رمیت اذ رمیت و لکن الله رمی، و آیات و اخبار و آثار در این بسیار است، و شرح سبب سازی حق تا مجرم را گوش گرفته به توبه ی نصوح آورد

آن نصوح از ترس شد در خلوتی

روی زرد و لب کبود از خشیتی

(۲۲۵۴،۵)

حکایت در بیان توبه ی نصوح که چنان که شیر از پستان بیرون کید باز در پستان نرود کن که توبه ی نصوحی کرد هرگز از کن گناه یاد نکند به طریق رغبت بلکه هر دم نفرتش افزون باشد و کن نفرت دلیل کن بود که لذت قبول یافت کن شهوت اول بی لذت شد این به جای کن نشست چنان که فرموده اند: نبرد عشق را جز عشق دیگر، چرا یاری نگیری زو نکوتر. و کن که دلش باز بدان گناه رغبت می کند علامت کن است که لذت قبول نیافته است و لذت قبول به جای کن لذت گناه ننشسته است، فسئیسره لیسری نشده است لذت فسئیسره للعسری باقی است بر وی

یافته شدن گوهر و حلالي خواستن حاجبان و کنیزکان شاه زاده از نصوح

حق بدید آن جمله را نادیده کرد

تا نگردم در فضیحت روی زرد

(۲۳۰۶،۵)

حکایت در بیان آن که کسی توبه کند و پشیمان شود و باز آن پشیمانها را فراموش کند و آزموده را باز آزماید در خسارت ابد افتد، چون توبه ی او را ثباتی و قوتی و حلاوتی و قبولی مدد نرسد چون درخت بی بیخ هر روز زردتر و خشکتر بود، نعوذ بالله

(۵)

حکایت آن شخص که از ترس خویشتن را در خانه ای انداخت رخها زرد چون زعفران لبها کبود چون نیل دست لرزان چون برگ درخت، خداوند خانه پرسید که خیر است چه واقعه است، گفت بیرون خر می گیرند به سخره، گفت مبارک خر می گیرند تو خر نیستی چه می ترسی، گفت سخت به جد می گیرند تمییز برخاسته است امروز ترسم که مرا خر گیرند

آن یکی در خانه ای در می گریخت

زرد رو و لب کبود و رنگ ریخت

(۲۵۳۸،۵)

درک وجدانی چون اختیار و اضطراب و خشم و اضطراب و سیری و نهار به جای حس است که زرد از سرخ بداند و فرق کند و خرد از بزرگ و تلخ از شیرین و مشک از سرگین و درشت از نرم به حس مس و گرم از سرد و سوزان از شیر گرم و تر از خشک و مس دیوار از مس درخت، پس منکر وجدانی منکر حس باشد و زیاده که وجدانی از حس ظاهر تر است زیرا حس را توان بستن و منع کردن از احساس و بستن راه و مدخل وجدانیات را ممکن نیست، و العاقل یکفیه الاشارة (۵)

معنی ما شاء الله کان یعنی خواست خواست او و رضا رضای اوست، رضای او جوید و از خشم دیگران و رد دیگران دل تنگ مابشید، آن کان اگر چه لفظ ماضی است لیکن در فعل خدا ماضی و مستقبل نباشد که لیس عند الله صباح و لا مساء

نی چو حاکم اوست گرد او مگرد

تا شوی نامه سیاه و روی زرد

(۳۱۲۴،۵)

حکایت آن موذن زشت آواز که در کافرستان بانگ نماز داد و مرد کافری او را هدیه داد

چون یقین گشتش رخ او زرد شد

از مسلماني دل او سرد شد

(۳۳۸۳،۵)

انداختن مصطفي عليه السلام خود را از کوه حري از وحشت دير نمودن جبرئيل عليه السلام و نمودن جبرئيل عليه السلام خود را به وي که مينداز ترا دولتها در پيش است

دوم بار دست و پاي امير را بوسيدن و لابه کردن شفيعان و همسايگان زاهد

اي مه تابان چه خواهي کرد گرد

اي که مه در پيش رويت روي زرد

(۳۵۷۲،۵)

تفسير اين آيت که و اِنَّ الدارَ الآخِرَةَ لَهِيَ الحَيَوانِ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ که در و ديوار و عرصه ي آن عالم و آب و کوزه و ميوه و درخت همه زنده اند و سخن گوي و سخن شنو و جهت آن فرمود مصطفي عليه السلام که الدنيا جيفه و طلابها کلاب و اگر آخرت را حيات نبودي آخرت هم جيفه بودي، جيفه را براي مردگيش جيفه گویند نز براي بوي زشت و فرخجي

الله الله گرد دريا بار گرد

گر چه باشند اهل دريا بار زرد

(۳۶۲۵،۵)

تا که آيد لطف بخشايشگري

سرخ گردد روي زرد از گوهری

(۳۶۲۶،۵)

زردی رو بهترين رنگهاست

ز انکه اندر انتظار آن لقااست (۳۶۲۷،۵)

که طمع لاغر کند زرد و ذليل

نیست او از علت ابدان عليل

(۳۶۲۹،۵)

چون ببیند روي زرد بي سقم

خيره گردد عقل جالينوس هم

(۳۶۳۰،۵)

تمثيل فکر هر روزينه که اندر دل آيد به مهمان نو که از اول روز در خانه فرو آيد و تحکم و بد خويي کند به

خداوند خانه و فضيلت مهمان نوازي و ناز مهمان کشيدن

می فشانند برگ زرد از شاخ دل

تا بروید برگ سبز متصل

(۳۶۸۰،۵)

حکایت غلام هندو که به خداوند زاده ی خود پنهان هوا آورده بود، چون دختر را با مهتر زاده ای عقد کردند غلام خبر یافت رنجور شد و می گداخت و هیچ طبیب علت او را در نمی یافت و او را زهره ی گفتن نه

حسن صورت هم ندارد اعتبار

که شود رخ زرد از یک زخم خار

(۲۵۶،۶)

در بیان آن که مصطفی صلی الله علیه و آله شنید که عیسی علیه السلام بر روی آن رفت فرمود لو ازداد

یقینه لمشی علی الهواء

رنگ سبزه زرد شد ای قرع زود

ز آنکه از گلگونه بود اصلی نبود

(۱۲۲۱،۶)

منادی کردن سید ملک ترمذ که هر که در سه یا چهار روز به سمرقند روند به فلان مهم خلعت و اسب و غلام و کنیزک و چندین زر دهم، و شنیدن دلک خبر این منادی در ده و آمدن به اولافی نزد شاه که من باری نتوانم رفتن

باز امروز این چنین زرد و ترش

دست بر لب می زند کای شه خمش

(۲۵۳۵،۶)

رجوع کردن به حکایت آن شخص وام کرده و آمدن او به امید عنایت آن محتسب سوی تبریز

او پریر از دار دنیا نقل کرد

مرد و زن از واقعه ی او روی زرد

(۳۱۱۷،۶)

حکایت آن پادشاه و وصیت کردن او سه پسر خویش را که در این سفر در ممالک من فلان جا چنین ترتیب

نهیید و فلان جا چنین نواب نصب کنید اما الله الله به فلان قلعه مروید و گرد آن مگردید

و سوسه ای که پادشاه زاده را پیدا شد از سبب استغیابی و کشفی که از شاه دل او را حاصل شده بود و قصد

ناشکری و سرکشی می کرد، شاه را از راه الهام و سر خبر شد، دلش درد کرد، روح او را زخمی زد چنان که صورت

شاه را خبر نبود الی آخره

سر چرا بندم چو درد سر نماند

وقت روی زرد و چشم تر نماند

(۴۷۶۷،۶)

حکایت آن پادشاه و وصیت کردن او سه پسر خویش را که در این سفر در ممالک من فلان جا چنین ترتیب
نهید و فلان جا چنین نواب نصب کنید اما الله الله به فلان قلعه مروید و گرد آن مگردید

رجوع کردن بدان قصه که شاه زاده زخم خورد از خاطر شاه، پیش از استکمال فضایل دیگر از دنیا برفت

شکر می کرد آن شهید زرد خد

کان بزد بر جسم و بر معنی نزد

(۴۸۷۲،۶)

ابیاتی که در آنها کلمه ای مربوط به رنگ سبز وجود دارد به شرح زیر است:

بیان توکل و ترک جهد گفتن نخجیران به شیر

هم در بیان مکر خرگوش

کی بینی سرخ و سبز و فور را

تا بینی پیش از این سه نور را

(۱۱۲۱،۱)

بیان توکل و ترک جهد گفتن نخجیران به شیر

مژده بردن خرگوش سوی نخجیران که شیر در چاه افتاد

دست می زد چون رهید از دست مرگ

سبز و رقصان در هوا چون شاخ و برگ

(۱۳۴۱،۱)

در معنی قوله علیه السلام اِنْ سَعِدَا لَغَيُورٍ وَاُنَا اُغَيْرٌ مِّنْ سَعِدٍ وَاَللهُ اُغَيْرٌ مِّنِي وَاَمِنْ غَيْرِ تَه حَرَمِ الْفَوَاحِشِ مَا

ظهِرَ مِنْهَا وَاَمِنْ بَطْنِ

باغ سبز عشق کاو بی منتهاست

جز غم و شادی در او بس میوه هاست

(۱۷۹۳،۱)

عاشقی زین هر دو حالت برتر است

بی بهار و بی خزان سبز و تر است

(۱۷۹۴،۱)

تفسیر ما شاء الله کان

باغ دل را سبز و تر و تازه بین

پر ز غنچه ی ورد و سرو و یاسمین

(۱۸۹۷،۱)

از بهاران کی شود سر سبز سنگ

خاک شو تا گل بروی رنگ رنگ

(۱۹۱۱،۱)

قصه ي سؤال کردن عايشه از مصطفي عليه السلام که امروز باران باريد چون تو سوي گورستان رفتي جامه هاي

تو چون تر نيست

با زبان سبز و با دست دراز

از ضمير خاک مي گویند راز

(۲۰۱۶،۱)

در بيان آن که موسي و فرعون هر دو مسخر مشيتانند چنان که زهر و پادزهر و ظلمات و نور و مناجات کردن

فرعون به خلوت تا ناموس نشکنند

سبز گردم چون که گوید کشت باش

زرد گردم چون که گوید زشت باش

(۲۴۶۴،۱)

هدیه بردن عرب سبوي اَب باران از میان بادیه سوي بغداد به نزد خلیفه بر پنداشت اَن که اَن جا هم قحط

اَب است

سپردن عرب هدیه را يعني سبو را به غلامان خلیفه

آب شیرین و سبوي سبز و نو

ز آب باراني که جمع آمد به گو

(۲۸۱۷،۱)

خوي شاهان در رعیت جا کند

چرخ اخضر خاک را خضرا کند

(۲۸۲۰،۱)

مرتد شدن کاتب وحی به سبب آن که پرتو وحی بر او زد آن آیت را پیش از پیغامبر صلي الله عليه و اله بخواند

گفت پس من هم محل وحيم

سبزه ها گویند ما سبز از خودیم

شاد و خندانیم و بس زیبا خدیم

(۳۲۶۵،۱)

خاتمه ي دفتر اول

همچو خار سبز کاشتر مي خورد

ز ان خورش صد نفع و لذت مي برد

(۳۹۹۴،۱)

چون که آن سبزی‌ش رفت و خشک گشت

چون همان را می خورد اشتر ز دشت

(۳۹۹۵،۱)

نان چو معنی بود بود آن خار سبز

چون که صورت شد کنون خشک است و گبز

(۳۹۹۷،۱)

التماس کردن همراه عیسی علیه السلام زنده کردن استخوانها را از او

تمامی قصه ی زنده شدن استخوانها به دعای عیسی علیه السلام

ز ابر گریان شاخ سبز و تر شود

ز آنکه شمع از گریه روشنتر شود

(۴۸۰،۲)

کلوخ انداختن تشنه از سر دیوار در جوی آب

و آن جوانی همچو باغ سبز و تر

می رساند بی دریغی بار و بر

(۱۲۱۷،۲)

چشمه های قوت و شهوت روان

سبز می گردد زمین تن بدان

(۱۲۱۸،۲)

فرمودن والی آن مرد را که این خار بن را که نشانده ای بر سر راه بر کن

خار بن هر روز و هر دم سبز و تر

خار کن هر روز زار و خشک تر

(۱۲۳۸،۲)

آفت تاخیر خیرات به فردا

نه ز جان یک چشمه جوشان می شود

نه بدن از سبز پوشان می شود

(۱۳۳۴،۲)

امتحان پادشاه به آن دو غلام که نو خری‌ده بود

تتمه ی حسد آن حشم بر آن غلام خاص

باز منشوري نويسد سرخ و سبز

تا رهند ارواح از سودا و عجز

(۱۵۹۹،۲)

سرخ و سبز افتاد نسخ نو بهار

چون خط قوس و قزح در اعتبار

(۱۶۰۰،۲)

جستن آن درخت که هر که میوه ی آن درخت خورد نمیرد

در فلان بیشه درختی هست سبز

بس بلند و پهن و هر شاخیش گبز

(۳۶۵۲،۲)

قصه ی خورندگان پیل بچه از حرص و ترک نصیحت ناصح

باز گشتن به حکایت پیل

تو همی خسبی و بوی آن حرام

می زند بر آسمان سبزفام

(۱۶۴،۳)

افتادن شغال در خم رنگ و رنگین شدن و دعوی طاوسی کردن میان شغالان

دید خود را سبز و سرخ و فور و زرد

خویشتن را بر شغالان عرضه کرد

(۷۲۴،۳)

نمودن مثال هفت شمع سوی ساحل

باز شدن آن شمعها هفت درخت

باز هر یک مرد شد شکل درخت

چشم از سبزی ایشان نیک بخت

(۲۰۰۳،۳)

حکایت آن زنی که فرزندش نمی زیست بنالید جواب آمد که آن عوض ریاضت تست و به جای جهاد مجاهدان

است ترا

تا شبی بنمود او را جنتی

باقی سبزی خوشی بی ضنتی (۳۴۰۴،۳)

تشبیه دنیا که به ظاهر فراخ است و به معنی تنگ و تشبیه خواب که خلاص است از این تنگ

تا چرد آن بره در صحرائی سبز

هین رحم بگشا که گشت این بره گبز

(۳۵۵۹،۳)

تمثیل گریختن مومن و بی صبری او در بلا به اضطراب و بی قراری نخود و دیگر حوایج در جوش دیگ و بر

دویدن تا بیرون جهند

آب می خوردی به بستان سبز و تر

بهر این آتش بده ست آن آب خور

(۴۱۶۵،۳)

نواختن معشوق عاشق بی هوش را تا به هوش باز آید

نه کم از خاک است کز عشوه ی صبا

سبز پوشد سر بر آرد از فنا

(۴۶۸۸،۳)

تفسیر این حدیث که مثل امتی کمثل سفینه نوح من تمسک بها نجا و من تخلف عنها غرق

یک زمان چون خاک سبزت می کند

یک زمان پر باد و گبزت می کند

(۵۴۷،۴)

باقی قصه ی ابراهیم ادهم رحمه الله علیه

زان ندا دینها همی گردند گبز

شاخ و برگ دل همی گردند سبز

(۸۴۲،۴)

حکایت آن پیر عرب که دلالت کرد حلیمه را به استعانت بتان

گاه طفلم را ربوده غیبیان

غیبیان سبز پر آسمان

(۹۷۱،۴)

قصه ی صوفی که در میان گلستان سر بر زانو مراقب بود یارانش گفتند سر بر آور تفرج کن بر گلستان و ریاحین

و مرغان و آثار رحمه الله تعالی

که چه خسبی آخر اندر رز نگر

این درختان بین و آثار و خضر

(۱۳۶۰، ۴)

قصه ی رستن خروب در گوشه ی مسجد اقصی و غمگین شدن سلیمان علیه السلام از آن چون به سخن آمد با

او و خاصیت و نام خود بگفت

دید بس نادر گیاهی سبز و تر

می ربود آن سبزی اش نور از بصر

(۱۳۷۴، ۴)

حکایت آن مداح که از جهت ناموس شکر ممدوح می کرد و بوی اندوه و غم اندرون او و خلافت دلق ظاهر او

می نمود که آن شکرها لاف است و دروغ

مقعد صدقی که صدیقان در او

جمله سر سبزند و شاد و تازه رو

(۱۷۶۹، ۴)

امیر کردن رسول علیه الصلاة و السلام جوان هذیلي را بر سریه ای که در آن پیران و جنگ آزمودگان بودند

اعتراض کردن معترضی بر رسول علیه الصلاة و السلام بر امیر کردن آن هذیلي

برگهای نو رسیده سبزفام

شد نشان آن که آن میوه ست خام

(۲۰۵۴، ۴)

حکایت آن زاهد که در سال قحط شاد و خندان بود با مفلسی و بسیاری عیال و خلق می مردند از گرسنگی

گفتندش چه هنگام شادی است که هنگام صد تعزیت است گفت مرا باری نیست

خوشه ها در موج از باد صبا

پر بیابان سبزتر از گندنا

(۳۲۵۱، ۴)

حکایت آن زن پلید کار که شوهر را گفت که آن خیالات از سر امرودبن می نماید ترا که چنینها نماید چشم

آدمی را سر آن امرودبن، از سر امرودبن فرود آید تا آن خیالها برود، و اگر کسی گوید که آن چه آن مرد می دید خیال

نبود جواب این مثال است نه مثل، در مثال همین قدر بس بود که اگر بر سر امرودبن نرفتی هرگز آنها ندیدی خواه خیال

خواه حقیقت

بعد از آن بر رو بر آن امرودبن

که مبدل گشت و سبز از امر کن (۳۵۶۹، ۴)

باقي قصه ي موسي عليه السلام
همچنان کرد و هم اندر دم زمين
سبز گشت از سنبل و حب ثمين
(۳۶۱۷،۴)

تمثيل روشهاي مختلف و همتهاي گوناگون به اختلاف تحري متحريان در وقت نماز قبله را به وقت تاريخي و

تحري غواصان در قعر بحر
بر امید آتش موساي بخت
کز لهيش سبزتر گردد درخت
(۳۳۸،۵)

در تفسير قول مصطفي عليه الصلاة و السلام من جعل الهموم هما واحدا كفاه الله سائر همومه و من تفرقت به

الهموم لا يبالي الله في اي واد اهلكه
آب هش را مي كشد هر بيخ خار
آب هوشت چون رسد سوي ثمار
هين بزن آن شاخ بد را خو كنش
آب ده اين شاخ خوش را نو كنش
هر دو سبزند اين زمان آخر نگر
كاین شود باطل از آن روید ثمر
(۱۰۸۷،۵/۱۰۸۶/۱۰۸۵)

از حطب بشناس شاخ سدره را
گر چه هر دو سبز باشند اي فتي
(۱۱۰۰،۵)

سبب عداوت عام و بيگانه زيستن ايشان به اوليائي خدا كه به حقشان مي خوانند و به آب حيات ابدی

شاخ و برگ نخل گر چه سبز بود
با فساد بيخ سبزي نيست سود
ور ندارد برگ سبز و بيخ هست
عاقبت بيرون كند صد برگ دست
(۱۱۶۹،۵/۱۱۶۸)

در بیان آن که مرد بد کار چون متمکن شود در بد کاری و اثر دولت نیکو کاران ببیند شیطان شود و مانع خیر گردد از حسد همچون شیطان، که خرمن سوخته همه را خرمن سوخته خواهد اُ رَاُیت الذی ینهی عبدا ِذَا صَلَّی

همچو مریم درد بودش دانه نی

سبز کرد آن نخل را صاحب فنی

(۱۱۹۰،۵)

فیما یرجی من رحمہ اللہ تعالیٰ معطیٰ النعم قبل استحقاقها و هُوَ الَّذِی یُنزِلُ الْغَیْثَ مِنْ بَعْدِ مَا قَنَطُوا ، و رب بعد یورث قربا و رب معصیة میمونه و رب سعاده تاتی من حیث یرجی النقم لیعلم ان الله یبدل سیئاتهم حسنات

آن یکی سر سبز نحن المتقون

و آن دگر همچون بنفشه سر نگون

(۱۸۰۲،۵)

قصه ی ایاز و حجره داشتن او جهت چارق و پوستین و گمان آمدن خواجه تاشانش را که او را در آن حجره دفینه است به سبب محکمی در و گرانی قفل

باز گشتن نمانان از حجره ی ایاز به سوی شاه توبره تهی و خجل همچون بد گمانان در حق انبیا علیهم السلام در وقت ظهور برائت و پاکي ایشان که یَوْمَ تَبْیَضُ وُجُوهُ و تَسْوَدُّ وُجُوهُ و قوله تَرَى الَّذِینَ کَذَبُوا عَلَی اللّٰهِ وُجُوهُهُمْ مُسْوَدَّةً

گر چه پنهان بیخ هر بیخ آور است

برگ سیماهم و جوهم اخضر است

(۲۰۸۲،۵)

بیخ اگر بی برگ و از مایه تهی است

برگهای سبز اندر شاخ چیست

(۲۰۸۴،۵)

حکایت در بیان توبه ی نصوح که چنان که شیر از پستان بیرون کید باز در پستان نرود کن که توبه ی نصوحی کرد هرگز از کن گناه یاد نکند به طریق رغبت بلکه هر دم نفرتش افزون باشد و کن نفرت دلیل کن بود که لذت قبول یافت کن شهوت اول بی لذت شد این به جای کن نشست چنان که فرموده اند: نبرد عشق را جز عشق دیگر، چرا یاری نگیری زو نکوتر. و کن که دلش باز بدان گناه رغبت می کند علامت کن است که لذت قبول نیافته است و لذت قبول به جای کن لذت گناه نشسته است، فسئیسره لیسری نشده است لذت فسئیسره للعسری باقی است بر وی

نوبت جستن رسیدن به نصح و آواز آمدن که همه را جستیم نصح را بجوید و بی هوش شدن نصح از آن هیبت و گشاده شدن کار بعد از نهایت بستگی کما کان یقول رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم اِذَا اصابه مرض او هم اشتدی اُزْمَةُ تَنْفَرَجِي

این همه روی زمین سر سبز شد

چوب خشک اشکوفه کرد و نغز شد

(۲۲۸۵،۵)

حکایت دیدن خر سقایی با نوایی اسبان تازی بر آخور خاص و تمنا بردن آن دولت را، در موعظه ی آن که تمنا نباید بردن الا مغفرت و عنایت که اگر در صد لون رنجی چون لذت مغفرت بود همه شیرین شود، باقی هر دولتی که آن را ناآزموده تمنی می بری با آن رنجی قرین است که آن را نمی بینی، چنان که از هر دامی دانه پیدا بود و فسخ پنهان، تو در این یک دام مانده ای تمنی می بری که کاشکی با آن دانه ها رفتی، پنداری که آن دانه ها بی دام است جواب گفتن خر روباه را که توکل بهترین کسبهاست که هر کسی محتاجست به توکل که ای خدا این کار مرا راست آر و دعا متضمن توکل است و توکل کسبی است که به هیچ کسبی دیگر محتاج نیست الی آخر

مرغزاری سبز مانند جنان

سبزه رسته اندر آن جا تا میان

(۲۴۳۱،۵)

حکایت دیدن خر سقایی با نوایی اسبان تازی بر آخور خاص و تمنا بردن آن دولت را، در موعظه ی آن که تمنا نباید بردن الا مغفرت و عنایت که اگر در صد لون رنجی چون لذت مغفرت بود همه شیرین شود، باقی هر دولتی که آن را ناآزموده تمنی می بری با آن رنجی قرین است که آن را نمی بینی، چنان که از هر دامی دانه پیدا بود و فسخ پنهان، تو در این یک دام مانده ای تمنی می بری که کاشکی با آن دانه ها رفتی، پنداری که آن دانه ها بی دام است

دوم بار آمدن روبه بر آن خر گریخته تا باز بفریدش

یک جهان بی نوا پر پیل و ارج

بی طلسمی کی بماندی سبز مرج

(۲۶۱۵،۵)

در معنی لولاک لما خلقت الافلاک

خاک را دادیم سبزی و نوي

تا ز تبدیل فقیر آگه شوي

(۲۷۴۳،۵)

رفتن آن شیخ در خانه ی امیری بهر کدیه روزی چهار بار با زنبیل به اشارت غیب و عتاب کردن امیر او را بدان

وقاحت و عذر گفتن او امیر را

تا ز برگ خشک و تازه خوردنم

سبز گشته بود این رنگ تنم

(۲۷۶۰،۵)

اشارت آمدن از غیب به شیخ که این دو سال به فرمان ما بستدی و بدادی بعد از این بده و مستان دست در زیر حصیر می کن که آن را چون انبان بو هریره کردیم در حق تو هر چه خواهی بیایی تا یقین شود عالمیان را که و رای این عالمی است که خاک به کف گیری زر شود مرده در او آید زنده شود نحس اکبر در وی آید سعد اکبر شود کفر در او آید ایمان گردد زهر در او آید تریاق شود، نه داخل این عالم است و نه خارج این عالم نه تحت و نه فوق نه متصل نه منفصل بی چون و بی چگونه، هر دم از او هزاران اثر و نمونه ظاهر می شود، چنان که صنعت دست با صورت دست و غمزه ی چشم با صورت چشم و فصاحت زبان با صورت زبان نه داخل است و نه خارج او نه متصل و نه منفصل، و العاقل یکفیه الاشاره

وام داران را ز عهده وا رهان

همچو باران سبز کن فرش جهان

(۲۷۹۶،۵)

حکایت آن گاو که تنها در جزیره ای است بزرگ، حق تعالی آن جزیره ی بزرگ پر کند از نبات و ریاحین که علف گاو باشد تا بشب آن گاو همه را بخورد و فربه شود چون کوه پاره ای، چون شب شود خوابش نبرد از غصه و خوف که همه صحرا را چریدم فردا چه خورم تا از این غصه لاغر شود همچون خلال، روز بر خیزد همه صحرا را سبزتر و انبوه تر بیند از دی باز بخورد و فربه شود، باز شبش همان غم بگیرد، سالهاست که او همچین می بیند و اعتماد نمی کند

یک جزیره ی سبز هست اندر جهان

اندر او گاوی است تنها خوش دهان

(۲۸۵۵،۵)

چون بر آید صبح گردد سبز دشت

تا میان رسته قصبیل سبز و کشت

(۲۸۵۸،۵)

گفتن خویشاوندان مجنون را که حسن لیلی به اندازه ای است چندان نیست، از او نغزتر در شهر ما بسیار است

یکی و دو و ده بر تو عرضه کنیم اختیار کن، ما را و خود را وارهان، و جواب گفتن مجنون ایشان را

تو بهاري ما چو باغ سبز خوش

او نهان و آشکارا بخششش

(۳۳۱۲،۵)

تمثیل فکر هر روزینه که اندر دل آید به مهمان نو که از اول روز در خانه فرو آید و تحکم و بد خوئی کند به

خداوند خانه و فضیلت مهمان نوازی و ناز مهمان کشیدن

می فشانند برگ زرد از شاخ دل

تا بروید برگ سبز متصل

(۳۶۸۰،۵)

دادن شاه گوهر را میان دیوان و مجمع به دست وزیر که این چند ارزد و مبالغه کردن وزیر در قیمت او و

فرمودن شاه او را که اکنون این را بشکن و گفتن وزیر که این را چون بشکنم الی آخر القصه

مجرم دانستن ایاز خود را در این شفاعتگری و عذر این جرم خواستن و در آن عذر گویی خود را مجرم دانستن،

و این شکستگی از شناخت عظمت شاه خیزد که انا اَعلمکم بالله و اخشاکم الله و قال الله تعالی اِنَّمَا یُخْشِیَ اللهُ مِنْ

عباده العلماء

آب حیوان قبله ی جان دوستان

ز آب باشد سبز و خندان بوستان

(۴۲۱۹،۵)

حکایت آن صیاد که خویشتن در گیاه پیچیده بود و دسته ی گل و لاله را کله وار به سر فروکشیده تا مرغان او

را گیاه پندارند، و آن مرغ زیرک بوی برد اندکی که این آدمی است که بر این شکل گیاه ندیدم اما هم تمام بوی

نبرد، به افسون او مغرور شد زیرا در ادراک اول قاطعی نداشت در ادراک مکر دوم قاطعی داشت، و هو الحرص و

الطمع لا سیما عند فرط الحاجة و الفقر، قال النبی صلی الله علیه و آله و سلم کاد الفقر ان یكون کفرا

گفت او را کیستی تو سبز پوش

در بیابان در میان این وحوش

(۴۳۹،۶)

در بیان آن که مصطفی صلی الله علیه و آله شنید که عیسی علیه السلام بر روی آّب رفت فرمود لو ازداد

یقینه لمشی علی الهواء

رنگ سبزه زرد شد ای قرع زود

ز آنکه از گلگونه بود اصلی نبود

(۱۲۲۱،۶)

باقی قصه ی فقیر روزی طلب بی واسطه ی کسب

خفص و رفع این زمین نوعی دگر

نیم سالی شوره نیمی سبز و تر

(۱۸۴۹،۶)

حکایت امروّ القیس که پادشاه عرب بود و به صورت عظیم بجمال بود، یوسف وقت خود بود و زنان عرب چون زلیخا مرده ی او و او شاعر طبع، قفا نبک من ذکر ی حبیب و منزل، چون همه زنان او را به جان می جستند ای عجب غزل او و ناله ی او بهر چه بود، مگر دانست که اینها همه تمثال صورتی اند که بر تخته‌های خاک نقش کرده اند، عاقبت این امروّ القیس را حالی پیدا شد که نیم شب از ملک و فرزند گریخت و خود را در دلّی پنهان کرد و از آن اقلیم به اقلیم دیگر رفت در طلب آن کس که از اقلیم منزّه است، یختص برحمته من یشاء، الی آخره

ور بگفتی مه بر امد بنگرید

ور بگفتی سبز شد آن شاخ بید

(۴۰۲۴،۶)

۳-۵ سرخ

ابیاتی که در آنها کلمه ای مربوط به رنگ سرخ وجود دارد به شرح زیر است:

حکایت پادشاه جهود دیگر که در هلاک دین عیسی سعی نمود

گاو را رنگ از برون و مرد را

از درون جو رنگ سرخ و زرد را

(۷۶۴،۱)

بیان توکل و ترک جهد گفتن نخجیران به شیر

هم در بیان مکر خرگوش

کی ببینی سرخ و سبز و فور را

تا ببینی پیش از این سه نور را

(۱۱۲۱،۱)

بیان توکل و ترک جهد گفتن نخجیران به شیر

پای واپس کشیدن خرگوش از شیر چون نزدیک چاه رسید

رنگ روی سرخ دارد بانگ شکر

بانگ روی زرد باشد صبر و نکر

(۱۲۷۲،۱)

در بیان آن که جنبیدن هر کسی از آن جا که وی است هر کس را از چنبره ی وجود خود ببند، تابه ی کبود

آفتاب را کبود نماید و سرخ سرخ نماید چون تابه از رنگها بیرون آید سپید شود از همه تابه های دیگر او راستگوتر

باشد و امام باشد

(۱)

حقیر و بی خصم دیدن دیده های حس صالح و ناقه ی صالح را، چون خواهد که حق لشکری را هلاک کند در

نظر ایشان حقیر نماید خصمان را و اندک اگر چه غالب باشد آن خصم و يَقْلَلُكُمْ فِي أَعْيُنِهِمْ لِيَقْضِيَ اللَّهُ أَمْرًا كَانَ

مَفْعُولًا

روز اول رویتان چون زعفران

در دوم رو سرخ همچون ارغوان

(۲۵۲۶،۱)

سرخ شد روی همه روز دوم

نوبت اومید و توبه گشت گم

(۲۵۳۶،۱)

مرتد شدن کاتب وحی به سبب آن که پرتو وحی بر او زد آن آیت را پیش از پیغامبر صلی الله علیه و اله بخواند

گفت پس من هم محل وحیم

گر چه آهن سرخ شد او سرخ نیست

پرتو عاریت آتش زنی است

(۳۲۶۱،۱)

خدا و انداختن خصم در روی امیر المؤمنین علی علیه السلام و انداختن علی شمشیر را از دست

سؤال کردن آن کافر از امیر المؤمنین علی علیه السلام که بر چون منی مظفر شدی شمشیر را از دست چون

انداختی

آن رهی که سرخ سازد لعل را

و آن رهی که برق بخشد نعل را

(۳۷۸۱،۱)

مقدمه دفتر دوم

پنج حسی هست جز این پنج حس

آن چو زر سرخ و این حسها چو مس

(۴۹،۲)

اندرز کردن صوفی خادم را در تیمار داشت بهیمه و لاحول گفتن خادم

گمان بردن کاروانیان که بهیمه ی صوفی رنجور است

حق قیامت را لقب ز آن روز کرد

روز بنماید جمال سرخ و زرد

(۲۹۲،۲)

ملامت کردن مردم شخصی را که مادرش را کشت به تهمت

هست آن آهن فقیر سخت کش

زیر پتک و آتش است او سرخ و خوش

(۸۳۰،۲)

امتحان پادشاه به آن دو غلام که نو خریده بود

قسم غلام در صدق و وفای یار خود از طهارت ظن خود

کف بر آورد آن غلام و سرخ گشت

تا که موج هجو او از حد گذشت

(۱۰۱۲،۲)

سرخ رویی از قران خون بود

خون ز خورشید خوش گلگون بود

(۱۰۹۸،۲)

بهترین رنگها سرخی بود

و آن ز خورشید است و از وی می رسد

(۱۰۹۹،۲)

آفت تاخیر خیرات به فردا

چون به سرخی گشت همچون زر کان

پس انا النار است لافش بی زبان

(۱۳۴۹،۲)

امتحان پادشاه به آن دو غلام که نو خری‌ده بود

تمه ی حسد آن حشم بر آن غلام خاص

باز منشوری نویسد سرخ و سبز

تا رهند ارواح از سودا و عجز

(۱۵۹۹،۲)

سرخ و سبز افتاد نسخ نو بهار

چون خط قوس و قزح در اعتبار

(۱۶۰۰،۲)

قصه ی آن شخص که اشتر ضاله ی خود می جست و می پرسید

کاشتری دیدیم می رفت این طرف

اشتر سرخی به سوی آن علف

(۲۹۱۹،۲)

افتادن شغال در خم رنگ و رنگین شدن و دعوی طاوسی کردن میان شغالان

دید خود را سبز و سرخ و فور و زرد

خویشتن را بر شغالان عرضه کرد (۷۲۴،۳)

نمودن مثال هفت شمع سوي ساحل
هفت مرد شدن آن هفت درخت
خويشتن در خاک کلي محو کرد
تا نماندش رنگ و بو و سرخ و زرد
(۲۰۶۸،۳)

بيان آن که هر چه غفلت و غم و کاهلي و تاریکي است همه از تن است که ارضي است و سفلي
روي سرخ از غلبه ي خونها بود
روي زرد از جنبش صفرا بود
(۳۵۷۲،۳)

ملاقات آن عاشق با صدر جهان
برج آتش گرمي خورشيد از او
همچو تابه ي سرخ ز آتش پشت و رو
(۴۴۰۸،۳)

غرض از سمیع و بصیر گفتن خدا را
چون که چشم سرخ باشد در عمش
دانش ز آن درد گر کم بینمش
(۲۲۷،۴)

قصه ي شاعر و صله دادن شاه و مضاعف کردن آن وزیر بو الحسن نام
شاه مکرم بود فرمودش هزار
از زر سرخ و کرامات و نثار
(۱۱۵۷،۴)

قصه ي رستن خروب در گوشه ي مسجد اقصي و غمگین شدن سلیمان علیه السلام از آن چون به سخن آمد با
او و خاصیت و نام خود بگفت
باز آن ابلیس بحث آغاز کرد
که بدم من سرخ رو کردیم زرد
(۱۳۹۱،۴)

مژده دادن بایزید از زادن ابو الحسن خرقاني پیش از سالها و نشان صورت او و سیرت او یک به یک و نوشتن
تاریخ نویسان آن را جهت رصد

گاه سرخ و گاه زرد و گاه سپید
می شود رویت چه حال است و نوید

(۱۸۱۲،۴)

امیر کردن رسول علیه الصلاة و السلام جوان هذیلی را بر سریه ای که در آن پیران و جنگ آزمودگان بودند
اعتراض کردن معترضی بر رسول علیه الصلاة و السلام بر امیر کردن آن هذیلی
برگ بی برگی نشان عارفی است
زردی زر سرخ روی صارفی است

(۲۰۵۵،۴)

پرسیدن پادشاه از آن مدعی نبوت که آن که رسول راستین باشد و ثابت شود با او چه باشد که کسی را بخشد یا
به صحبت و خدمت او چه بخشش یابند غیر نصیحت که به زبان می گوید

هر که را دیدی ز کوثر سرخ رو
او محمد خوست با او گیر خو

(۱۲۳۵،۵)

حکایت کن مخنث و پرسیدن لوطی از او در حالت لواطه که این خنجر از بهر چیست گفت از برای کن که هر
که با من بد اندیشد اشکمش بشکافم، لوطی بر سر او کمد و شد می کرد و می گفت الحمد لله که من بد نمی اندیشم با
تو: بیت من بیت نیست اقلیم است، هزل من هزل نیست تعلیم است. إن الله لا يستحيي أن يضرب مثلا ما بعوضة فما
بفوقها، ای فما فوقها فی تغییر النفوس بالانکار، ما ذا أراد الله بهذا مثلا، و آن گاه جواب می فرماید که این خواستم
یضل به كثيرا و یهدی به كثيرا، که هر فتنه ای همچون میزان است بسیاران از او سرخ رو شوند و بسیاران بی مراد
شوند، و لو تأملت فيه قليلا وجدت من نتایجہ الشریفه كثيرا

(۵)

درک وجدانی چون اختیار و اضطرار و خشم و اضطبار و سیری و نهار به جای حس است که زرد از سرخ
بداند و فرق کند و خرد از بزرگ و تلخ از شیرین و مشک از سرگین و درشت از نرم به حس مس و گرم از سرد و
سوزان از شیر گرم و تر از خشک و مس دیوار از مس درخت، پس منکر وجدانی منکر حس باشد و زیاده که وجدانی
از حس ظاهر تر است زیرا حس را توان بستن و منع کردن از احساس و بستن راه و مدخل وجدانیات را ممکن نیست،
و العاقل یکفیه الاشاره

(۵)

تفسیر این آیت که و اِنَّ الدارَ الآخرةَ لَهي الحيوان لو كانوا يعلمون که در و دیوار و عرصه ی آن عالم و آب و
کوزه و میوه و درخت همه زنده اند و سخن گوی و سخن شنو و جهت آن فرمود مصطفی علیه السلام که الدنيا جیفه و

طلابها کلاب و اگر آخرت را حیات نبودي آخرت هم جیفه بودي، جیفه را براي مردگیش جیفه گویند نر براي بوي زشت و فرخجي

تا که آید لطف بخشایشگری
سرخ گردد روی زرد از گوهری
(۳۶۲۶،۵)

لیک سرخی بر رخی کان لامع است
بهر آن آمد که جانش قانع است
(۳۶۲۸،۵)

دادن شاه گوهر را میان دیوان و مجمع به دست وزیر که این چند ارزد و مبالغه کردن وزیر در قیمت او و فرمودن شاه او را که اکنون این را بشکن و گفتن وزیر که این را چون بشکنم الی آخر القصه
قصه شاه به کشتن امرا و شفاعت کردن ایاز پیش تخت سلطان که العفو اولی
ای لطیفی که گل سرخت بدید
از خجالت پیرهن را بر درید
حکایت غلام هندو که به خداوند زاده ی خود پنهان هوا آورده بود، چون دختر را با مهتر زاده ای عقد کردند
غلام خبر یافت رنجور شد و می گداخت و هیچ طبیب علت او را در نمی یافت و او را زهره ی گفتن نه
صبر فرمودن خواجه مادر دختر را که غلام را زجر مکن من او را بی زجر از این طمع باز آورم که نه سیخ
سوزد نه کباب خام ماند

زفت گشت و فربه و سرخ و شکفت
چون گل سرخ و هزاران شکر گفت
(۲۹۷،۶)

وصیت کردن مصطفی علیه السلام صدیق را که چون بلال را مشتری می شوی هر آینه ایشان از ستیز بر خواهند فرود بهای او را، مرا در این فضیلت شریک خود کن و کیل من باش و نیم بها از من بستان
خندیدن جهود و پنداشتن که صدیق مغبون است در این عقد
زر سرخ است او سیه تاب آمده
از برای رشک این احمق کننده
(۱۰۴۱،۶)

ایبائی که در آنها کلمه ای مربوط به رنگ سفید وجود دارد به شرح زیر است:

در بیان آن که جنبیدن هر کسی از آن جا که وی است هر کس را از چنبره ی وجود خود بیند، تابه ی کبود آفتاب را کبود نماید و سرخ سرخ نماید چون تابه از رنگها بیرون آید سپید شود از همه تابه های دیگر او راستگوتر باشد و امام باشد

(۱)

هدیه بردن عرب سبوی آّب باران از میان بادیه سوی بغداد به نزد خلیفه بر پنداشت آن که آن جا هم قحط آّب است

قبول کردن خلیفه هدیه را و عطا فرمودن با کمال بی نیازی از آن هدیه و از آن سبو

گر سیاه است او هم آهنگ تو است

تو سپیدش خوان که هم رنگ تو است

(۲۸۹۶،۱)

پرسیدن پیغامبر علیه السلام مر زید را امروز چونی و چون برخاستی و جواب گفتن او که اصبحت مومنا یا

رسول الله

این زمان پیدا شده بر این گروه

یوم تبيض و تسود وجوه

(۳۵۱۱،۱)

چون بزاید در جهان جان و جود

پس نماند اختلاف بیض و سود

(۳۵۱۷،۱)

اصل آب نطفه اسپید است و خوش

لیک عکس جان رومی و حبش

(۳۵۲۱،۱)

یوم تبيض و تسود وجوه

ترک و هندو شهره گردد ز آن گروه

(۳۵۲۴،۱)

گفتن پیغامبر علیه السلام به گوش رکابدار امیر المؤمنین علی علیه السلام که کشتن علی بر دست تو خواهد

بودن خیرت کردم

ز آن نداری میوه ای مانند بید

کآبرو بردی پی نان سپید

(۳۸۷۸،۱)

اندرز کردن صوفی خادم را در تیمار داشت بهیمة و لاحول گفتن خادم

دفتر صوفی سواد حرف نیست

جز دل اسپید همچون برف نیست

(۱۵۹،۲)

تعریف کردن منادیان قاضی مفلسی را گرد شهر

گفت یزدانت فمکنم مومن

باز منکم کافر گبر کهن

همچو گاوی نیمه ی چپش سیاه

نیمه ی دیگر سپید همچو ماه

(۶۰۷،۲/۶۰۶)

امتحان پادشاه به آن دو غلام که نو خری‌ده بود

تمه ی حسد آن حشم بر آن غلام خاص

آن عطارد را ورقها جان ماست

آن سپیدی و آن سیه میزان ماست

(۱۵۹۸،۲)

رفتن مصطفی علیه السلام به عیادت صحابی و بیان فای‌ده عیادت

دانستن پیغامبر صلی الله علیه و آله که سبب رنجوری آن شخص گستاخی بوده است در دعا

هین ید بیضا نما ای پادشاه

صبح نو بگشا ز شبهای سیاه

(۲۲۸۸،۲)

بیدار کردن ابلیس معاوی، را که خیز وقت نماز است

تمه ی اقرار ابلیس به معاویه مکر خود را

باز اسپیدم شکارم شه کند

عنكبوتي كي بگرد ما تند

(۲۷۸۸،۲)

دعوي کردن آن شخص که خدای تعالی مرا نمی گیرد به گناه و جواب گفتن شعیب علیه السلام مر او را

زانکه هر چیزی به ضد پیدا شود

بر سپیدی آن سیه رسوا شود

(۳۳۷۳،۲)

چون نویسی کاغذ اسپید بر

آن نبشته خوانده آید در نظر

(۳۳۸۲،۲)

ایمن بودن بلعم باعور که امتحانها کرد حضرت او را و از آنها روی سپید آمده بود

(۳)

قصه ی خواب دیدن فرعون آمدن موسی را علیه السلام و تدارک اندیشیدن

وحي آمدن به مادر موسی که موسی را در آب افکن

در فگن در نیلش و کن اعتماد

من ترا با وی رسانم رو سپید

(۹۶۰،۳)

اختلاف کردن در چگونگی و شکل پیل

گفت او از اهل و خویشانت نبود

خود ندیدی تو سپیدی او کی بود

(۱۳۳۴،۳)

مثل در بیان آن که حیرت مانع بحث و فکر است

گفت از ریشم سپیدی کن جدا

که عروس نو گزیدم ای فتی

(۱۳۷۷،۳)

جزع ناکردن شیخی بر مرگ فرزندان خویش

شیخ که بود پیر یعنی مو سپید

معنی این مو بدان ای بی امید

(۱۷۹۰،۳)

چون بود مویش سپید ار با خود است
او نه پیر است و نه خاص ایزد است (۱۷۹۷،۳)
پیش رفتن دقوئی به امامت
دعا و شفاعت دقوئی در خلاص کشتی
پیر عقل آمد نه آن موی سپید
مونی گنجد در این بخت و امید
(۲۲۸۰،۳)

بیان آن که نفس آدمی به جای آن خونی است که مدعی گاو گشته بود و آن گاو کشنده عقل است و داود حق
است یا شیخ که نایب حق است

از سیاهی وز سپیدی فارغ است
نور ماهش بر دل و جان بازغ است
(۲۵۳۲،۳)

این سیاه و این سپید ار قدر یافت
ز آن شب قدر است کاختروار تافت
(۲۵۳۳،۳)

حکایت مندیل در تنور پر آتش انداختن انس و ناسوختن
بعد یک ساعت بر آورد از تنور
پاک و اسپید و از آن اوساخ دور
(۳۱۱۵،۳)

مشک آن غلام از غیب پر آب کردن به معجزه و آن غلام سیاه را سپید رو کردن باذن الله تعالی
شد سپید آن زنگی و زاده ی حبش
همچو بدر و روز روشن شد شبش
(۳۱۷۳،۳)

دیدن خواجه غلام خود را سپید و ناشناختن که اوست
(۳)

بیان آن که هر چه غفلت و غم و کاهلی و تاریکی است همه از تن است که ارضی است و سفلی
رو سپید از قوت بلغم بود
باشد از سودا که رو ادهم بود (۳۵۷۳،۳)

قصه ي وکیل صدر جهان که متهم شد و از بخارا گریخت از بیم جان، باز عشقش کشید روکشان، که کار جان
سهل باشد عاشقان را

رو نهادن آن بنده ي عاشق سوي بخارا

چون سواد آن بخارا را بدید

در سواد غم بیاضی شد پدید

(۳۸۶۶،۳)

قصه ي هدیه فرستادن بلقیس از شهر سبا سوي سلیمان علیه السلام

دل داری کردن و نواختن سلیمان علیه السلام مر آن رسولان را و دفع وحشت و آزار از دل ایشان و عذر قبول

ناکردن هدیه شرح کردن با ایشان

بی مراد تو شود ریشت سپید

شرم دار از ریش خود ای کژ امید

(۶۶۳،۴)

زجر مدعی از دعوی و امر کردن او را به متابعت

ور نه این زاغان دغل افروختند

بانگ بازان سپید آموختند

(۱۷۰۰،۴)

مژده دادن بایزید از زادن ابو الحسن خرقانی پیش از سالها و نشان صورت او و سیرت او یک به یک و نوشتن

تاریخ نویسان آن را جهت رصد

گاه سرخ و گاه زرد و گاه سپید

می شود رویت چه حال است و نوید

(۱۸۱۲،۴)

امیر کردن رسول علیه الصلاة و السلام جوان هذیلی را بر سریه ای که در آن پیران و جنگ آزمودگان بودند

اعتراض کردن معترضی بر رسول علیه الصلاة و السلام بر امیر کردن آن هذیلی

برگ زرد ریش و آن موی سپید

بهر عقل پخته می آرد نوید

(۲۰۵۳،۴)

امیر کردن رسول علیه الصلاة و السلام جوان هذیلی را بر سریه ای که در آن پیران و جنگ آزمودگان بودند

بیان رسول علیه السلام سبب تفضیل و اختیار کردن او آن هذیلی را به امیری و سر لشکری بر پیران و کار دیده

گان

ای بسا ریش سیاه و مرد پیر

ای بسا ریش سپید و دل چو قیر

(۲۱۶۱،۴)

پیر پیر عقل باشد ای پسر

نه سپیدی موی اندر ریش و سر

(۲۱۶۳،۴)

آن سپیدی مو دلیل پختگی است

پیش چشم بسته کش کوتاه تگی است

(۲۱۶۶،۴)

قصه ی باز پادشاه و کمپیر زن

باز اسپیدی به کمپیری دهی

او ببرد ناخنش بهر بهی

(۲۶۲۸،۴)

حکایت آن پادشاه زاده که پادشاهی حقیقی به وی روی نمود، *يَوْمَ يَفِرُّ الْمَرْءُ مِنَ أَخِيهِ وَأُمِّهِ وَالنَّائِبِهِ نَقْدَ وَقْتِ* او شد، پادشاهی این خاک توده ی کودک طبعان که قلعه گیری نام کنند آن کودک که چیره آید بر سر خاک توده بر آید و لاف زند که قلعه مراست کودکان دیگر بر وی رشک برند که التراب ربیع الصبیان، آن پادشاه زاده چو از قید رنگها برست گفت من این خاکهای رنگین را همان خاک دون می گویم زر و اطلس و اکسون نمی گویم من از این اکسون رستم به یکسون رستم، *وَآتَيْنَاهُ الْحُكْمَ صَبِيًّا* ارشاد حق را مرور سالها حاجت نیست در قدرت *كُنْ فَيَكُونُ* هیچ کس سخن قابلیت نگوید

مستجاب شدن دعای پادشاه در خلاص پسرش از جادوی کابلی

سوی گورستان برو وقت سحور

پهلوی دیوار هست اسپید گور

(۳۱۷۰،۴)

خَلَقَ الْجَانَّ مِنْ مَارِجٍ مِنْ نَارٍ و قوله تعالی فی حق ابلیس انه *كَانَ مِنَ الْجِنِّ فَفَسَقَ*

تو برادر موضعی ناکشته باش

کاغذ اسپید نابنوشته باش (۱۹۶۳،۵)

قصه ي اياز و حجره داشتن او جهت چارق و پوستين و گمان آمدن خواجه تاشانش را که او را در آن حجره
دفيه است به سبب محکمي در و گراني قفل

باز گشتن نمايان از حجره ي اياز به سوي شاه توبره تهی و خجل همچون بد گمانان در حق انبيا عليهم السلام
در وقت ظهور براءت و پاكي ايشان که **يَوْمَ تَبْيَضُّ وُجُوهُ وُجُوهُ وُجُوهُ وُجُوهُ وُجُوهُ وُجُوهُ**
مَسُوْدَةٌ

(۵)

و همچنين قد جف القلم يعني جف القلم و كتب لا يستوي الطاعة و المعصية لا يستوي الامانة و السرقة، جف
القلم ان لا يستوي الشكر و الكفران، جف القلم ان الله لا يضيع اجر المحسنين

عفو باشد ليک کو فراميد

که بود بنده ز تقوي رو سپيد

(۳۱۵۳،۵)

پرسيدن پادشاه قاصدا اياز را که چندين غم و شادي با چارق و پوستين که جماد است مي گويي تا اياز را در

سخن آورد

پير، عشق تست نه ريش سپيد

دستگير صد هزاران نااميد

(۳۲۷۶،۵)

سؤال سايل از مرغي که بر سر ربض شهري نشسته باشد سر او فاضلتر است و عزيزتر و شريفتر و مکرمتر يا
دم او و جواب دادن واعظ سايل را به قدر فهم او

باز اگر باشد سپيد و بي نظير

چون که صيدش موش باشد شد حقير

(۱۳۶،۶)

وصيت کردن مصطفي عليه السلام صديق را که چون بلال را مشتري مي شوي هر آينه ايشان از ستيز بر
خواهند فزود بهاي او را، مرا در اين فضيلت شريك خود کن و كيل من باش و نيم بها از من بستان

تن سپيد و دل سياهستش بگير

در عوض ده تن سياه و دل منير

(۱۰۲۸،۶)

وصيت کردن مصطفي عليه السلام صديق را که چون بلال را مشتري مي شوي هر آينه ايشان از ستيز بر
خواهند فزود بهاي او را، مرا در اين فضيلت شريك خود کن و كيل من باش و نيم بها از من بستان

خندیدن جهود و پنداشتن که صدیق مغبون است در این عقد

این سیه اسرار تن اسپید را

بت پرستانه بگیر ای ژاژخا

(۱۰۵۱،۶)

حکایت در تقریر آن که صبر در رنج کار سهلتر از صبر در فراق یار بود

گفت ریشت شد سپید از حال گشت

خوی زشت تو نگر دیده ست وشت

(۱۷۸۲،۶)

حکمت در اینی جاعل فی الارض خلیفه

دو علم بر ساخت اسپید و سیاه

آن یکی آدم دگر ابلیس راه

(۲۱۵۵،۶)

رجوع کردن به قصه ی طلب کردن آن موش آن چغز را در لب جو و کشیدن سر رشته تا چغز را در آب

خبر شود از طلب او

فرق زشت و نغز از عقل آورد

نی ز چشمی کز سیه گفت و سپید

(۲۹۶۷،۶)

حکایت آن پادشاه و وصیت کردن او سه پسر خویش را که در این سفر در ممالک من فلان جا چنین ترتیب

نهد و فلان جا چنین نواب نصب کنید اما الله الله به فلان قلعه مروید و گرد آن مگردید

بعد مکث ایشان متواری در بلاد چین در شهر تخت گاه و بعد دراز شدن صبر، بی صبر شدن آن بزرگین که من

رفتم الوداع خود را بر شاه عرضه کنم، و نصیحت برادران او را سود نداشتن، الی آخره

دیده کان نبود ز وصلش در فره

آن چنان دیده سپید و کور به

(۴۱۷۰،۶)

حکایت آن پادشاه و وصیت کردن او سه پسر خویش را که در این سفر در ممالک من فلان جا چنین ترتیب

نهد و فلان جا چنین نواب نصب کنید اما الله الله به فلان قلعه مروید و گرد آن مگردید

مکرر کردن برادران پند دادن بزرگین را و تاب نآوردن او پند را و در رمیدن او از ایشان و شیدا و بی خود

رفتن و خود را در بارگاه پادشاه انداختن بی دستوری خواستن لیک از فرط عشق نه از گستاخی و لا ابالی، الی آخره

همچو بی گندم شده در آسیا

جز سپیدی ریش و مو نبود عطا

(۴۴۳۱،۶)

آسیای چرخ بر بی گندمان

مو سپیدی بخشد و ضعف میان

(۴۴۳۲،۶)

حکایت آن پادشاه و وصیت کردن او سه پسر خویش را که در این سفر در ممالک من فلان جا چنین ترتیب

نهیید و فلان جا چنین نواب نصب کنید اما الله الله به فلان قلعه مروید و گرد آن مگردید

متوفی شدن بزرگین از شه زادگان و آمدن برادر میانین به جنازه ی برادر که آن کوچکین صاحب فراش بود

از رنجوری و نواختن پادشاه میانین را تا او هم لنگ احسان شد، ماند پیش پادشاه صد هزار غنایم غیبی و عینی بدو

رسید از دولت و نظر آن شاه، مع تقریر بعضه

گر چه باشد مو و ریش او سپید

هم در آن طفلی خوف است و امید

(۴۷۳۸،۶)

۳-۷ سیاه

ابیاتی که در آنها کلمه ای مربوط به رنگ سیاه وجود دارد به شرح زیر است:

حکایت پادشاه جهود دیگر که در هلاک دین عیسی سعی نمود

رنگهای نیک از خم صفاست

رنگ زشتان از سیاه آبه ی جفاست

(۷۶۵،۱)

حکایت پادشاه جهود دیگر که در هلاک دین عیسی سعی نمود

آتش کردن پادشاه جهود و بت نهادن پهلوی آتش که هر که این بت را سجود کند از آتش برست

بت سیاه آبه ست در کوزه نهان

نفس مر آب سیه را چشمه دان

(۷۷۵،۱)

آن بت منحوت چون سیل سیاه

نفس بتگر چشمه اي بر آب راه (۷۷۶،۱)

حكايت پادشاه جهود ديگر كه در هلاك دين عيسي سعي نمود
به سخن آمدن طفل در ميان آتش و تحريض كردن خلق را در افتادن به آتش

آن يهودي شد سیه رو و خجل

شد پشیمان زین سبب بیمار دل

(۸۰۷،۱)

مکر شیطان هم در او پیچید شکر

دیو هم خود را سیه رو دید شکر

(۸۰۹،۱)

قصه ي هدهد و سلیمان در بیان آن كه چون قضا آید چشمه‌هاي روشن بسته شود

جواب گفتن هدهد طعنه ي زاغ را

چون قضا آید شود دانش به خواب

مه سیه گردد بگیرد آفتاب

(۱۲۳۲،۱)

تفسیر ما شاء الله كان

بي عنایات حق و خاصان حق

گر ملك باشد سیاه استش ورق

(۱۸۷۹،۱)

زاغ پوشیده سیه چون نوحه گر

در گلستان نوحه کرده بر خضر

(۱۸۹۳،۱)

آن چه خوردی واده اي مرگ سیاه

از نبات و دارو و برگ و گیاه

(۱۸۹۵،۱)

بقیه ي قصه ي مطرب و پیغام رسانیدن عمر به او آن چه هاتف آواز داد

اي بخورده خون من هفتاد سال

اي ز تو رویم سیه پیش کمال

(۲۱۸۸،۱)

تفسیر دعای آن دو فرشته که هر روز بر سر هر بازاری منادی می کنند که اللهم اَعْطِ كُلَّ مَنْفِقٍ خَلْفًا لِلَّهِمْ
اَعْطِ كُلَّ مُمْسِكٍ تَلْفًا وَ بَيَانِ كَرْدَنِ كَهْ اَنْ مَنْفِقٍ مَجَاهِدِ رَاهِ حَقِّ اسْتِ نَهْ مَسْرَفِ رَاهِ هَوَا

عدل این یاغی و دادش نزد شاه

چه فزاید دوری و روی سیاه

(۲۲۳۲،۱)

در بیان آن که موسی و فرعون هر دو مسخر مشیتانند چنان که زهر و پادزهر و ظلمات و نور و مناجات کردن

فرعون به خلوت تا ناموس نشکند

ز آن که موسی را تو مه رو کرده ای

ماه جانم را سیه رو کرده ای

(۲۴۵۰،۱)

رنگ زر قلب ده تو می شود

پیش آتش چون سیه رو می شود

(۲۴۶۲،۱)

لحظه ای ماهم کند یک دم سیاه

خود چه باشد غیر این کار اله

(۲۴۶۵،۱)

حقیر و بی خصم دیدن دیده های حس صالح و ناقه ی صالح را، چون خواهد که حق لشکری را هلاک کند در

نظر ایشان حقیر نماید خصمان را و اندک اگر چه غالب باشد آن خصم وَ يَقْلَلُكُمْ فِي اَعْيُنِهِمْ لِيَقْضِيَ اللهُ اَمْرًا كَانَ
مَفْعُولًا

در سوم گردد همه روها سیاه

بعد از آن اندر رسد قهر اله

(۲۵۲۷،۱)

شد سیه روز سوم روی همه

حکم صالح راست شد بی ملحمه

(۲۵۳۷،۱)

در معنی آن که آن چه ولی کند مرید را نشاید گستاخی کردن و همان فعل کردن که حلوا طیب را زیان ندارد

اما بیمار را زیان دارد و سرما و برف انگور را زیان ندارد اما غوره را زیان دارد که در راهست که لِيَغْفِرَ لَكَ اللهُ مَا تَقَدَّمَ
مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ

گر ولي زهري خورد نوشي شود

ور خورد طالب سیه هوشي شود

(۲۶۰۳،۱)

هدیه بردن عرب سبوي اَبَ باران از میان بادیه سوي بغداد به نزد خلیفه بر پنداشت اَن که اَن جا هم قحط

اَبَ است

قبول کردن خلیفه هدیه را و عطا فرمودن با کمال بي نیازی از آن هدیه و از آن سبو

گر سیاه است او هم آهنگ تو است

تو سپیدش خوان که هم رنگ تو است

(۲۸۹۶،۱)

مرتد شدن کاتب وحی به سبب آن که پرتو وحی بر او زد آن آیت را پیش از پیغامبر صلی الله علیه و اله بخواند

گفت پس من هم محل وحیم

مصطفی فرمود کای گبر عنود

چون سیه گشتی اگر نور از تو بود

(۳۲۳۵،۱)

گر تو ینبوع الهی بودی

این چنین آب سیه نگشودیی

(۳۲۳۶،۱)

می نماید اعتقاد و گاه گاه

آن رگ فلسف کند رویش سیاه

(۳۲۸۶،۱)

اعتماد کردن هاروت و ماروت بر عصمت خویش و آمیزی اهل دنیا خواستن و در فتنه افتادن

باقی قصه ی هاروت و ماروت و نکال و عقوبت ایشان هم در دنیا به چاه بابل

گفت حقشان گر شما روشن گرید

در سیه کاران مغفل منگرید

(۳۳۵۰،۱)

اول کسی که در مقابله ی نص قیاس آورد ابلیس بود

زاده ی خاکی منور شد چو ماه

زاده ی آتش تویی رو رو سیاه (۳۴۰۳،۱)

پرسیدن پیغامبر علیه السلام مر زید را امروز چونی و چون برخاستی و جواب گفتن او که اصبحت مومنا یا

رسول الله

این زمان پیدا شده بر این گروه

یوم تبيض و تسود وجوه

(۳۵۱۱،۱)

چون بزاید در جهان جان و جود

پس نماند اختلاف بیض و سود

(۳۵۱۷،۱)

یوم تبيض و تسود وجوه

ترک و هندو شهره گردد ز آن گروه

(۳۵۲۴،۱)

رجوع به حکایت زید

کي سیه گردد ز آتش روی خوب

کاو نهد گلگونه از تَقْوَى القلوب

(۳۷۰۶،۱)

هلال پنداشتن آن شخص خیال را در عهد عمر

جان بابا گویدت ابلیس هین

تا به دم بفریبت دیو لعین

این چنین تلبیس با بابات کرد

آدمی را این سیه رخ مات کرد

(۱۲۹،۲/۱۲۸)

التماس کردن همراه عیسی علیه السلام زنده کردن استخوانها را از او

تمامی قصه ی زنده شدن استخوانها به دعای عیسی علیه السلام

از میان بر جست یک شیر سیاه

پنجه ای زد کرد نقشش را تباه

(۴۵۹،۲)

تعریف کردن منادیان قاضی مفلسی را گرد شهر

گفت یزدانت فمکنم مومن

باز منکم کافر گبر کهن

همچو گاوي نيمه ي چپش سياه

نيمه ي ديگر سپيد همچو ماه

(۶۰۷،۲/۶۰۶)

ملامت کردن مردم شخصي را که مادرش را کشت به تهمت

گازري گر خشم گيرد ز آفتاب

ماهيي گر خشم مي گيرد ز آب

تو يکي بنگر که را دارد زيان

عاقبت که بود سياه اختر از آن

(۸۰۱،۲/۸۰۰)

امتحان پادشاه به آن دو غلام که نو خری‌ده بود

به راه کردن شاه يکي را از آن دو غلام و از اين ديگر پرسيدن

چون بيامد آن دوم در پيش شاه

بود او گنده دهان دندان سياه

(۸۶۶،۲)

فرمودن والي آن مرد را که اين خار بن را که نشانده اي بر سر راه بر کن

سال بي گه گشت وقت کشت ني

جز سيه رويي و فعل زشت ني

(۱۲۶۳،۲)

امتحان پادشاه به آن دو غلام که نو خری‌ده بود

تمه ي حسد آن حشم بر آن غلام خاص

چون که برگ روح خود زرد و سياه

مي بيني چون نداني خشم شاه

(۱۵۹۶،۲)

آفتاب شاه در برج عتاب

مي کند روها سيه همچون کباب

(۱۵۹۷،۲)

آن عطارد را ورقها جان ماست

آن سپیدی و آن سیه میزان ماست

(۱۵۹۸،۲)

عکس تعظیم پیغام سلیمان علیه السلام در دل بلقیس از صورت حقیر هدهد

گویم ای خورشید مقرون شو به ماه

هر دو را سازم چو دو ابر سیاه

(۱۶۳۰،۲)

آفتاب و مه چو دو گاو سیاه

یوغ بر گردن ببنددشان اله

(۱۶۳۲،۲)

انکار کردن موسی علیه السلام بر مناجات شبان

آتشی گر نامده ست این دود چیست

جان سیه گشته روان مردود چیست

(۱۷۳۲،۲)

بی ادب گفتن سخن با خاص حق

دل بمیراند سیه دارد ورق

(۱۷۴۰،۲)

رنجانیدن امیری خفته ای را که مار در دهانش رفته بود

سهم آن مار سیاه زشت زفت

چون بدید آن دردها از وی برفت

(۱۸۹۵،۲)

رفتن مصطفی علیه السلام به عیادت صحابی و بیان فایده عیادت

دانستن پیغامبر صلی الله علیه و آله که سبب رنجوری آن شخص گستاخی بوده است در دعا

ازدها گشته ست آن مار سیاه

آن که کرمی بود افتاده به راه (۲۲۸۵،۲)

هین ید بیضا نما ای پادشاه

صبح نو بگشا ز شبهای سیاه

(۲۲۸۸،۲)

بیدار کردن ابلیس معاوی، را که خیز وقت نماز است

باز تقریر کردن معاویه با ابلیس مکر او را

از تو بود آن سنگسار قوم لوط

در سیاه آبه ز تو خوردند غوط

(۲۶۶۳،۲)

ای ز فرزین بندهای مشکلت

سوخته دلها سیه گشته دلت

(۲۶۶۸،۲)

بیدار کردن ابلیس معاوی، را که خیز وقت نماز است

باز جواب گفتن ابلیس معاویه را

قلب را من کی سیه رو کرده ام

صیرفی ام قیمت او کرده ام

(۲۶۷۴،۲)

سوخت هندو آینه از درد را

کاین سیه رو می نماید مرد را

(۲۶۸۸،۲)

بیدار کردن ابلیس معاوی، را که خیز وقت نماز است

نالیدن معاویه به حضرت حق تعالی از ابلیس و نصرت خواستن

این حدیثش همچو دود است ای اله

دست گیر از نه گلیمم شد سیاه

(۲۷۰۶،۲)

فریفتن منافقان پیغامبر را تا به مسجد ضرارش برند

قصد ایشان جز سیه رویی نبود

خیر دین کی جست ترسا و جهود

(۲۸۵۹،۲)

فریفتن منافقان پیغامبر را تا به مسجد ضرارش برند

اندیشیدن یکی از صحابه به انکار که رسول (ص) چرا ستاری نمی کند

سنگهاش اندر حدث جایی تباه

می دمید از سنگها دود سیاه (۲۸۹۶،۲)

مر سیه رویان دین را خود جهیز

نیست الا حیلت و مکر و ستیز

(۲۹۰۵،۲)

بیان حال خود پرستان و ناشکران در نعمت وجود انبیا و اولیا علیهم السلام

هر ک از ایشان گفت از عیب و گناه

وز دل چون سنگ وز جان سیاه

(۳۰۵۹،۲)

دعوی کردن آن شخص که خدای تعالی مرا نمی گیرد به گناه و جواب گفتن شعیب علیه السلام مر او را

زنگ تو بر تویت ای دیگ سیاه

کرد سیمای درونت را تباه

(۳۳۷۰،۲)

ز آنکه هر چیزی به ضد پیدا شود

بر سپیدی آن سیه رسوا شود

(۳۳۷۳،۲)

چون سیه شد دیگ پس تاثیر دود

بعد از این بروی که بیند زود زود

(۳۳۷۴،۲)

کان سیاهی بر سیاهی اوفتاد

هر دو خط شد کور و معنی ناداد

(۳۳۸۴،۲)

ور سوم باره نویسی بر سرش

پس سیه کردی چو جان کافرش

(۳۳۸۵،۲)

قصه ی خورندگان پیل بچه از حرص و ترک نصیحت ناصح

گشت شهرستان چون فردوسشان

دجله ی آب سیه رو بین نشان

(۸۸،۳)

فریفتن روستایی شهری را و به دعوت خواندن به لابه و الحاح بسیار

رفتن خواجه و قومش به سوي ده
بقيه ي داستان رفتن خواجه به دعوت روستايي سوي ده
کرده آهنگر جمال خود سپاه
تا که شب آید ببوسد روي ماه
(۵۴۲،۳)

فریفتن روستايي شهري را و به دعوت خواندن به لابه و الحاح بسیار
رفتن خواجه و قومش به سوي ده
رسیدن خواجه و قومش به ده و نادیده و ناشناخته آوردن روستايي ایشان را
خويشتن را عاشق حق ساختني
عشق با ديو سپاهي باختني
(۶۹۷،۳)

تشبيه فرعون و دعوي الوهيت او بدان شغال که دعوي طاوسي مي کرد
چون محک دیدي سیه گشتي چو قلب
نقش شيري رفت و پیدا گشت کلب
(۷۸۷،۳)

تهدید کردن فرعون موسي را عليه السلام
جواب موسي فرعون را در تهديدي که مي کردش
از سخن مي گويم اين ور ني خدا
از سیه رویان کند فردا ترا
(۱۰۷۹،۳)

تهدید کردن فرعون موسي را عليه السلام
مهلت دادن موسي عليه السلام فرعون را تا ساحران را جمع کند از مداین
ژغ ژغ دندان او دل مي شکست
جان شیران سیه مي شد ز دست
(۱۱۰۵،۳)

جزع ناکردن شيخي بر مرگ فرزندان خويش
هست آن موي سیه هستي او
تا ز هستي اش نماند تاي مو (۱۷۹۱،۳)

چون که هستي اش نماند پير اوست
گر سیه مو باشد او یا خود دو پوست
(۱۷۹۲،۳)

هست آن موي سیه وصف بشر
نیست آن مو موي ریش و موي سر
(۱۷۹۳،۳)

چون یکی موي سیه کان وصف ماست
نیست بر وي شیخ و مقبول خداست
(۱۷۹۶،۳)

پیش رفتن دقوقي به امامت
شنیدن دقوقي در میان نماز افغان آن کشتي که غرق خواست شدن
در دعا ایشان و در زاري و آه
بر فلک ز ایشان شده دود سیاه
(۲۱۹۰،۳)

پیش رفتن دقوقي به امامت
دعا و شفاعت دقوقي در خلاص کشتي
آن دلي کاو عاشق مال است و جاه
یا زبون این گل و آب سیاه
(۲۲۶۷،۳)

باز شرح کردن حکایت آن طالب روزي حلال بی کسب و رنج در عهد داود علیه السلام و مستجاب شدن دعای

او

برون رفتن خلق به سوي آن درخت
بعد از آن گفتش بیا ای داد خواه
داد خود بستان بدان روي سیاه
(۲۴۸۵،۳)

بیان آن که نفس آدمی به جای آن خونی است که مدعی گاو گشته بود و آن گاو کشنده عقل است و داود حق

است یا شیخ که نایب حق است

عقل دفترها کند یک سر سیاه

عقل عقل آفاق دارد پر ز ماه

(۲۵۳۱،۳)

از سیاهی وز سپیدی فارغ است

نور ماهش بر دل و جان بازغ است

(۲۵۳۲،۳)

این سیاه و این سپید ار قدر یافت

ز آن شب قدر است کاختروار تافت

(۲۵۳۳،۳)

قصه ی فریاد رسیدن رسول علیه السلام کاروان عرب را که از تشنگی و بی آبی درمانده بودند و دل بر مرگ

نهاده شتران و خلق زبان بیرون انداخته

که سیاهی بر شتر مشک آورد

سوی میر خود به زودی می برد

(۳۱۳۶،۳)

آن شتربان سیه را با شتر

سوی من آرید با فرمان مر

(۳۱۳۷،۳)

بنده ای می شد سیه با اشتری

راویه پر آب چون هدیه بری

(۳۱۳۹،۳)

مشک آن غلام از غیب پر آب کردن به معجزه و آن غلام سیاه را سپید رو کردن باذن الله تعالی

آن سیه حیران شد از برهان او

می دمید از لامکان ایمان او

(۳۱۶۴،۳)

ربودن عقاب موزه ی مصطفی علیه الصلاة و السلام و بردن بر هوا و نگون کردن و از موزه مار سیاه فرو افتادن

در فتاد از موزه یک مار سیاه

ز آن عنایت شد عقابش نیک خواه

(۳۲۴۳،۳)

وفات یافتن بلال با شادی

هر سیه دل می سیه دیدی و را

مردم دیده سیاه آمد چرا

(۳۵۲۲،۳)

مردم نادیده باشد رو سیاه

مردم دیده بود مرآت ماه

(۳۵۲۳،۳)

قصه ی وکیل صدر جهان که متهم شد و از بخارا گریخت از بیم جان، باز عشقش کشید روکشان، که کار جان

سهل باشد عاشقان را

منع کردن دوستان او را از رجوع کردن به بخارا و تهدید کردن و لابلایی گفتن او

خشم شاه عشق بر جانش نشست

بر عوانی و سیه رویش بست

(۳۸۲۲،۳)

قصه ی وکیل صدر جهان که متهم شد و از بخارا گریخت از بیم جان، باز عشقش کشید روکشان، که کار جان

سهل باشد عاشقان را

رو نهادن آن بنده ی عاشق سوی بخارا

چون سواد آن بخارا را بدید

در سواد غم بیاضی شد پدید

(۳۸۶۶،۳)

تشبیه صورت اولیا و صورت کلام اولیا به صورت عصای موسی و صورت افسون عیسی علیهما السلام

تو ز دوری دیده ای چتر سیاه

یک قدم وا پیش نه بنگر سپاه

(۴۲۶۴،۳)

داد خواستن پشه از باد به حضرت سلیمان علیه السلام

امر کردن سلیمان علیه السلام پشه ی متظلم را به احضار خصم به دیوان حکم

گفت ای شه مرگ من از بود اوست

خود سیاه این روز من از دود اوست

(۴۶۵۶،۳)

غرض از سمیع و بصیر گفتن خدا را

نیست اینها بر خدا اسم علم

که سیه کافور دارد نام هم

(۲۱۸،۴)

یا علم باشد حیی نام وقیح

یا سیاه زشت را نام صبیح

(۲۲۱،۴)

قصه ی آن دباغ که در بازار عطاران از بوی عطر و مشک بی هوش و رنجور شد

معالجه کردن برادر دباغ دباغ را به خفیه به بوی سرگین

دیگ ز آتش شد سیاه و دودفام

گوشت از سختی چنین مانده است خام

(۳۰۳،۴)

قصه ی هدیه فرستادن بلقیس از شهر سبا سوی سلیمان علیه السلام

آفتابت گر بگیرد چون کنی

آن سیاهی زو تو چون بیرون کنی

(۵۷۹،۴)

نه به درگاه خدا آری صداع

که سیاهی را ببر و ده شعاع

(۵۸۰،۴)

قصه ی هدیه فرستادن بلقیس از شهر سبا سوی سلیمان علیه السلام

تهدید فرستادن سلیمان علیه السلام پیش بلقیس که اصرار میندیش بر شرک و تاخیر مکن

سنگ می بارید بر اعدای لوط

تا که در آب سیه خوردند غوط (۷۸۸،۴)

قصه ی هدیه فرستادن بلقیس از شهر سبا سوی سلیمان علیه السلام

پیدا کردن سلیمان علیه السلام که مرا خالصا لامر الله جهد است در ایمان تو، یک ذره غرضی نیست مرا نه در

نفس تو و حسن تو و نه در ملک تو، خود بینی چون چشم جان باز شود بنور الله

قلب چون آمد سیه شد در زمان

زر در آمد شد زری او عیان

(۸۲۱،۴)

قصه ي هديه فرستادن بلقيس از شهر سبا سوي سليمان عليه السلام
آزاد شدن بلقيس از ملك و مست شدن او از شوق ايمان و التفات همت او از همه ملك منقطع شدن وقت
هجرت الا از تخت

لا اله الا هو اين است اي پناه

که نمايد مه ترا ديگ سپاه

(۸۶۸،۴)

بقيه قصه ي عمارت کردن سليمان عليه السلام مسجد اقصي را به تعليم و وحى خدا جهت حکمتهايي که او داند

و معاونت ملايکه و ديو و پري و آدمي آشکارا

آن سپاهي فحم در آتش نهان

چون که آتش شد سپاهي شد عيان

(۱۱۲۳،۴)

اخگر از حرص تو شد فحم سپاه

حرص چون شد مانند آن فحم تباه

(۱۱۲۴،۴)

تفسير فَأَوْجَسَ فِي نَفْسِهِ خِيفَةً مُوسَى قُلْنَا لَا تَخَفُ إِنَّكَ أَنْتَ الْأَعْلَى

قلب اگر در خویش آخر بين بدي

آن سیه کاخر شد او اول شدي

(۱۶۸۲،۴)

چون شدي اول سیه اندر لقا

دور بودي از نفاق و از شقا

(۱۶۸۳،۴)

نوشتن آن غلام قصه ي شکایت نقصان اجري سوي پادشاه

رقعه ي ديگر نوشتن آن غلام پيش شاه چون جواب آن رقعته ي اول نيافت

سبليت گنده کند بي فايده

جامه از ديگش سیه بي مايده

(۱۹۵۳،۴)

امير کردن رسول عليه الصلاة و السلام جوان هذيلي را بر سريره اي که در آن پيران و جنگ آزمودگان بودند

بیان رسول علیه السلام سبب تفضیل و اختیار کردن او آن هذیلی را به امیری و سر لشکری بر پیران و کار دیده

گان

ای بسا ریش سیاه و مرد پیر

ای بسا ریش سپید و دل چو قیر

(۲۱۶۱،۴)

ای بسا زر سیه کرده به دود

تا رهد از دست هر دزدی حسود

(۲۱۷۲،۴)

حمله بردن این جهانیان بر آن جهانیان و تاختن بردن تا سینور ذر و نسل که سر حد غیب است و غفلت ایشان از

کمین که چون غازی به غزا نرود کافر تاختن آورد

از بدی چون دل سیاه و تیره شد

فهم کن اینجا نشاید خیره شد

(۲۴۶۴،۴)

باز گفتن موسی علیه السلام اسرار فرعون را و واقعات او را ظهر الغیب تا به خبیری حق ایمان آورد یا گمان برد

مشورت کردن فرعون با ایسیه در ایمان آوردن به موسی علیه السلام

باز گفت او این سخن با ایسیه

گفت جان افشان بر این ای دل سیه

(۲۵۹۷،۴)

خشم کردن پادشاه بر ندیم و شفاعت کردن شفیع آن مغضوب علیه را و از پادشاه درخواستن و پادشاه شفاعت

او قبول کردن و رنجیدن ندیم از شفیع که چرا شفاعت کردی

چون نهاد از آب و گل بر سر کلاه

گشت آن اسمای جانی رو سیاه

(۲۹۷۱،۴)

حکایت آن پادشاه زاده که پادشاهی حقیقی به وی روی نمود، یَوْمَ يَفِرُّ الْمَرْءُ مِنَ أَخِيهِ وَأُمَّهُ وَابْنِهِ نَفْدًا وَقَت

او شد، پادشاهی این خاک توده ی کودک طبعان که قلعه گیری نام کنند آن کودک که چیره آید بر سر خاک توده بر

آید و لاف زند که قلعه مراسم کودکان دیگر بر وی رشک برند که التراب ربیع الصبیان، آن پادشاه زاده چو از قید

رنگها برست گفت من این خاکهای رنگین را همان خاک دون می گویم زر و اطلس و اکسون نمی گویم من از این

اکسون رستم به یکسون رفتم، وَ آتَيْنَاهُ الْحُكْمَ صَبِيًّا ارشاد حق را مرور سالها حاجت نیست در قدرت كُنْ فَيَكُونُ هَيْج
کس سخن قابلیت نگوید

عروس آوردن پادشاه فرزند خود را از خوف انقطاع نسل

مر اسیران را لقب کردند شاه

عکس چون کافور نام آن سیاه

(۳۱۲۳،۴)

اختیار کردن پادشاه دختر درویش زاهدی را از جهت پسر و اعتراض کردن اهل حرم و ننگ داشتن ایشان از

پیوندي درویش

یک سیه دیوی و کابولی زنی

گشت بر شه زاده ناگه ره زنی

(۳۱۴۸،۴)

حکایت آن پادشاه زاده که پادشاهی حقیقی به وی روی نمود، يَوْمَ يَفِرُّ الْمَرْءُ مِنَ أَخِيهِ وَأُمِّهِ وَآبَائِهِ نقد وقت
او شد، پادشاهی این خاک توده ی کودک طبعان که قلعه گیری نام کنند آن کودک که چیره آید بر سر خاک توده بر
آید و لاف زند که قلعه مراسم کودکان دیگر بر وی رشک برند که التراب ربیع الصبیان، آن پادشاه زاده چو از قید
رنگها برست گفت من این خاکهای رنگین را همان خاک دون می گویم زر و اطلس و اکسون نمی گویم من از این
اکسون رستم به یکسون رفتم، وَ آتَيْنَاهُ الْحُكْمَ صَبِيًّا ارشاد حق را مرور سالها حاجت نیست در قدرت كُنْ فَيَكُونُ هَيْج
کس سخن قابلیت نگوید

در بیان آن که شه زاده آدمی بچه است و خلیفه ی خداست پدرش آدم صفی خلیفه ی حق مسجود ملایک و آن

کمپیر کابلی دنیاست که آدمی بچه را از پدر برید به سحر و انبیا و اولیا آن طیب تدارک کننده

چون که صبرت نیست زین آب سیاه

چون صبوری داری از چشمه ی اله

(۳۲۱۳،۴)

حکایت آن زاهد که در سال قحط شاد و خندان بود با مفلسی و بسیاری عیال و خلق می مردند از گرسنگی

گفتندش چه هنگام شادی است که هنگام صد تعزیت است گفت مرا باری نیست

کشت و باغ و رز سیه استاده است

در زمین نم نیست نه بالا نه پست

(۳۲۴۵،۴)

لابه کردن قبطي سبطي را که یک سبو به نیت خویش از نیل پر کن و بر لب من نه تا بخورم به حق دوستي و برادري، که سبو که شما سبطيان بهر خود پر مي کنيد از نیل آب صاف است و سبو که ما قبطيان پر مي کنيم خون صاف است

طاس را کژ کرد سوي آب خواه
که بخور تو هم، شد آن خون سياه
(۳۴۴۲،۴)

لابه کردن قبطي سبطي را که یک سبو به نیت خویش از نیل پر کن و بر لب من نه تا بخورم به حق دوستي و برادري، که سبو که شما سبطيان بهر خود پر مي کنيد از نیل آب صاف است و سبو که ما قبطيان پر مي کنيم خون صاف است

درخواستن قبطي دعاي خیر و هدايت از سبطي و دعاکردن سبطي قبطي را به خیر و مستجاب شدن از اکرم
الاکرمين و ارحم الراحمين

گفت قبطي تو دعايي کن که من
از سياهي دل ندارم آن دهن
(۳۴۹۴،۴)

باقي قصه ي موسي عليه السلام
و آن ملخها در زمان گردد سياه
تا ببيند خلق تبديل اله
(۳۶۰۰،۴)

نمودن جبرئيل عليه السلام خود را به مصطفي صلي الله عليه و آله به صورت خویش و از هفت صد پر او چون
یک پر ظاهر شد افق را بگرفت و آفتاب محجوب شد با همه شعاعش

قلب آتش دید و در دم شد سياه
قلب را در قلب کي بوده ست راه
(۳۸۴۸،۴)

در بیان آن که صفا و سادگي نفس مطمئنه از فکرتها مشوش شود چنان که بر روي آينه چيزي نويسي يا نقش
کني اگر چه پاک کني داغي بماند و نقصاني

پس سیه کاري بود رفتن ز جان
بهر تخیلات جان سوي دخان
(۵۷۳،۵)

سبب کشتن خلیل علیه السلام زاغ را که آن اشارت به قمع کدام صفت بود از صفات مذمومه ی مهلکه در مرید

کاغ کاغ و نعره ی زاغ سیاه

دایما باشد به دنیا عمر خواه

(۷۶۷،۵)

مناجات

با چنین حالت بقا خواهی و یاد

همچو زنگی در سیه رویی تو شاد

(۸۱۷،۵)

در سیاهی زنگ از آن آسوده است

کو ز زاد و اصل زنگی بوده است

(۸۱۸،۵)

آن که روزی شاهد و خوش رو بود

گر سیه گردد تدارک جو بود

(۸۱۹،۵)

تفسیر اَسْفَلَ سَافِلِينَ اِلَّا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا وَعَمِلُوا الصّٰلِحٰتِ فَلَهُمْ اَجْرٌ غَيْرٌ مِّمَّنُوْنَ

گل نماند خارها ماند سیاه

زرد و بی مغز آمده چون تل کاه

(۹۷۸،۵)

پرتو خورشید شد وا جایگاه

ماند هر دیوار تاریک و سیاه

(۹۸۷،۵)

فیما یرجی من رحمہ اللہ تعالیٰ معطی النعم قبل استحقاقها و هُوَ الَّذِیْ یُنزِلُ الْغَیْثَ مِنْ بَعْدِ مَا قَنَطُوْا ، و رب بعد

یورث قربا و رب معصیة میمونۀ و رب سعاده تاتی من حیث یرجی النقم لیعلم ان الله یبدل سیناتهم حسنات

و ر بد او دی خام و زشت و در ضلال

چون عزا نامه سیه یابد شمال (۱۷۸۵،۵)

نامه ای آید به دست بنده ای

سر سیه از جرم و فسق آکنده ای

(۱۸۰۶،۵)

معشوقی از عاشق پرسید که خود را دوست تر داری یا مرا، گفت من از خود مرده ام و به تو زنده ام از خود و از صفات خود نیست شده ام و به تو هست شده ام علم خود را فراموش کرده ام و از علم تو عالم شده ام قدرت خود را از یاد داده ام و از قدرت تو قادر شده ام اگر خود را دوست دارم ترا دوست داشته باشم و اگر ترا دوست دارم خود را دوست داشته باشم، اخراج بصفاتنی الی خلقی من رآک رآنی و من قصدک قصدنی و علی هذا

ز انکه او سنگ سیه بد این عقیق

آن عدوی نور بود و این عشیق

(۲۰۳۷،۵)

قصه ی ایاز و حجره داشتن او جهت چارق و پوستین و گمان آمدن خواجه تاشانش را که او را در آن حجره

دفیته است به سبب محکمی در و گرانی قفل

باز گشتن نمانان از حجره ی ایاز به سوی شاه توبره تهی و خجل همچون بد گمانان در حق انبیا علیهم السلام در وقت ظهور برائت و پاکی ایشان که **يَوْمَ تَبْيَضُّ وُجُوهُ وُ تَسْوَدُّ وُجُوهُ و قوله تَرَى الَّذِينَ كَذَبُوا عَلَيَّ اللَّهُ وُجُوهُهُمْ**

مسودة

(۵)

حکایت در تقریر این سخن که چندین گاه گفت و گو را آزمودیم مدتی صبر و خاموشی را بیازماییم

آن یکی را در قیامت ز انتباه

در کف آید نامه ی عصیان سیاه

(۲۱۵۱،۵)

سر سیه چون نامه های تعزیه

پر معاصی متن نامه و حاشیه

(۲۱۵۲،۵)

در بیان کسی که سخنی گوید که حال او مناسب آن سخن و آن دعوی نباشد چنان که کفره، و **لئن سألتهم من خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وُ الْأَرْضِ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ**، خدمت بت سنگین کردن و جان و زر فدای او کردن چه مناسب باشد با جانی که داند که خالق سماوات و ارض و خلائق الهی است سمیعی بصیری حاضری مراقبی مستولی غیوری الی آخره

گر سیه کردی تو نامه ی عمر خویش

توبه کن ز آنها که کرده سستی تو پیش (۲۲۲۱،۵)

حکایت در بیان توبه ی نصوح که چنان که شیر از پستان بیرون کید باز در پستان نرود کن که توبه ی نصوحی کرد هرگز از کن گناه یاد نکند به طریق رغبت بلکه هر دم نفرتش افزون باشد و کن نفرت دلیل کن بود که لذت قبول یافت کن شهوت اول بی لذت شد این به جای کن نشست چنان که فرموده اند: نبرد عشق را جز عشق دیگر، چرا یاری

نگيري زو نکوتر. و کن که دلش باز بدان گناه رغبت مي کند علامت کن است که لذت قبول نيافته است و لذت قبول به جاي کن لذت گناه ننشسته است، فسنيسرّه لليسري نشده است لذت فسنيسرّه للعسري باقي است بر وي در بيان آن که دعاي عارف واصل و درخواست او از حق همچو درخواست حق است از خويشتن که کنت له سمعا و بصرا و لسانا و يدا، قوله و ما رميت اذ رميت و لکن الله رمي، و آيات و اخبار و آثار در اين بسيار است، و شرح سبب سازي حق تا مجرم را گوش گرفته به توبه ي نصوح آورد

کرده ام آنها که از من مي سزید

تا چنين سيل سياهي در رسيد

(۲۲۵۷،۵)

اشارت آمدن از غيب به شيخ که اين دو سال به فرمان ما بستدي و بدادي بعد از اين بده و مستان دست در زير حصير مي کن که آن را چون انبان بو هريره کرديم در حق تو هر چه خواهي بيابي تا يقين شود عالميان را که وراي اين عالمي است که خاک به کف گيري زر شود مرده در او آيد زنده شود نحس اکبر در وي آيد سعد اکبر شود کفر در او آيد ايمان گردد زهر در او آيد ترياق شود، نه داخل اين عالم است و نه خارج اين عالم نه تحت و نه فوق نه متصل نه منفصل بي چون و بي چگونه، هر دم از او هزاران اثر و نمونه ظاهر مي شود، چنان که صنعت دست با صورت دست و غمزه ي چشم با صورت چشم و فصاحت زبان با صورت زبان نه داخل است و نه خارج او نه متصل و نه منفصل، و العاقل يکفیه الاشاره

زر شدي خاک سیه اندر کفش

حاتم طايبي گدايي در صفش

(۲۷۹۸،۵)

جواب گفتن مومن سني کافر جبيري را و در اثبات اختيار بنده دليل گفتن، سنت راهي باشد کوفته ي اقدام انبيا عليهم السلام بر يمين آن راه بيابان جبر که خود را اختيار نبيند و امر و نهي را منکر شود و تاويل کند، و از منکر شدن امر و نهي لازم آيد انکار بهشت که بهشت جزاي مطيعان امر است و دوزخ جزاي مخالفان امر، و ديگر نگويم به چه انجامد که العاقل يکفیه الاشاره، و بر يسار آن راه بيابان قدر است که قدرت خالق را مغلوب قدرت خلق داند و از آن فسادهاي زايد که آن مغ جبيري بر شمرد

اوستادان کودکان را مي زنند

آن ادب سنگ سیه را کي کنند (۳۰۰۶،۵)

معني ما شاء الله کان يعني خواست خواست او و رضا رضاي اوست، رضاي او جويبد و از خشم ديگران و رد ديگران دل تنگ مباشيد، آن کان اگر چه لفظ ماضي است ليکن در فعل خدا ماضي و مستقبل نباشد که ليس عند الله صباح و لا مساء

ني چو حاکم اوست گرد او مگرد

تا شوي نامه سياه و روي زرد

(۳۱۲۴،۵)

و همچنين قد جف القلم يعني جف القلم و كتب لا يستوي الطاعة و المعصية لا يستوي الامانة و السرقة، جف القلم ان لا يستوي الشكر و الكفران، جف القلم ان الله لا يضيع أجر المحسنين

و آن چنان که ساحران فرعون را

رو سیه کردند از صبر و وفا

(۳۱۶۲،۵)

حکایت آن امیر که غلام را گفت که می بیار غلام رفت و سبوی می می آورد در راه زاهدی بود امر معروف کرد زد سنگی و سبو را بشکست امیر بشنید و قصد گوشمال زاهد کرد، و آن قصه در عهد دین عیسی علیه السلام بود که هنوز می حرام نشده بود و لیکن زاهد تقززی می کرد و از تنعم منع می کرد

تو به دلق پاره پاره کم نگر

که سیه کردند از بیرون زر

(۳۴۴۹،۵)

صفت کردن مرد غماز و نمودن صورت کنیزک مصور در کاغذ و عاشق شدن خلیفه ی مصر و فرستادن خلیفه امیری را با سپاه گران به در موصل و قتل و ویرانی بسیار کردن بهر این غرض

ایثار کردن صاحب موصل آن کنیزک را به خلیفه تا خون ریزی مسلمانان بیشتر نشود

آمده در قصد جان سیل سياه

تا که روبه افکند شیری به چاه

(۳۸۷۰،۵)

دید شیر نر سیه از نیستان

بر زده بر قلب لشکر ناگهان

(۳۸۸۳،۵)

مناظره ی مرغ با صیاد در ترهب و در معنی ترهبی که مصطفی علیه السلام نهی کرد از آن امت خود را که لا

رهبانیه فی الاسلام

بعد درماندن چه افسوس و چه اَه

پیش از آن بایست این دود سياه

(۵۳۴،۶)

قصه ي احد احد گفتن بلال در حر حجاز از محبت مصطفي عليه السلام در آن چاشتگاهها که خواجه اش از تعصب جهود به شاخه ي خارش مي زد پيش آفتاب حجاز، و از زخم خون از تن بلال بر مي جوشيد از او احد احد مي جست بي قصد او چنان که از دردمندان ديگر ناله جهد بي قصد، زيرا که از درد عشق ممثلي بود اهتمام دفع درد خار را مدخل نبود، همچون سحره ي فرعون و جرجيس و غيرهم لا يعد و لا يحصي

آفتاب اندر فلک کژ مي جهد

در سبه رويي خسوفش مي دهد

کز ذنب پرهيز کن هين هوش دار

تا نگردي تو سبه رو ديگوار

(۹۳۱،۶)

باز گردانيدن صديق واقعه ي بلال را و ظلم جهودان را بر وي و احد احد گفتن او و افزون شدن کينه ي جهودان و قصه کردن آن قضيه پيش مصطفي عليه الصلاة و السلام و مشورت در خريدن او از جهودان

نور مه راجع شود هم سوي ماه

وا رود عكسش ز ديوار سياه

(۹۷۵،۶)

پس مس رسوا بماند دودوش

زو سبه روتر بماند عاشقش

(۹۷۸،۶)

وصيت کردن مصطفي عليه السلام صديق را که چون بلال را مشتري مي شوي هر آينه ايشان از ستيز بر خواهند فزود بهاي او را، مرا در اين فضيلت شريك خود کن و كيل من باش و نيم بها از من بستان

تن سپيد و دل سياهستش بگير

در عوض ده تن سياه و دل منير

(۱۰۲۸،۶)

وصيت کردن مصطفي عليه السلام صديق را که چون بلال را مشتري مي شوي هر آينه ايشان از ستيز بر خواهند فزود بهاي او را، مرا در اين فضيلت شريك خود کن و كيل من باش و نيم بها از من بستان

خنديدن جهود و پنداشتن که صديق مغبون است در اين عقد

گفت اگر جدت نبودي و غرام

در خريداري اين اسود غلام

(۱۰۳۶،۶)

زر سرخ است او سیه تاب اّمده

از برای رشک این احمق کننده

(۱۰۴۱،۶)

حقه ی پر لعل را دادی به باد

همچو زنگی در سیه رویی تو شاد

(۱۰۴۷،۶)

این سیه اسرار تن اسپید را

بت پرستانه بگیر ای ژاژخا

(۱۰۵۱،۶)

چون منافق از برون صوم و صلوات

و ز درون خاک سیاه بی نبات

(۱۰۵۶،۶)

در بیان آن که مصطفی صلی الله علیه و آله شنید که عیسی علیه السلام بر روی آّب رفت فرمود لو ازداد

یقینه لمشی علی الهواء

هر دو چون در بعد و پرده مانده اند

یا سیه رو یا فسرده مانده اند

(۱۲۰۶،۶)

حکمت در اینی جاعل فی الارض خلیفه

دو علم بر ساخت اسپید و سیاه

آن یکی آدم دگر ابلیس راه

(۲۱۵۵،۶)

انابت آن طالب گنج به حق تعالی بعد از طلب بسیار و عجز و اضطراب که ای ولی الاظهار تو کن این نهان را

اشکار

من ز دیگری لقمه ای نندوختم

کف سیه کردم دهان را سوختم (۲۲۹۰،۶)

حکایت تعلق موش با چغز و بستن پای هر دو به رشته ی دراز و بر کشیدن زاغ موش را و معلق شدن چغز و

نالیدن او و پشیمانی او از تعلق با غیر جنس و با جنس خود ناساختن

لا به کردن موش مر چغز را که بهانه میندیش و در نسیه مینداز انجام این حاجت مرا که فی التاخیر آفات و الصوفی ابن الوقت و ابن دست از دامن پدر باز ندارد و آّب مشفق صوفی که وقت است او را به نگرش به فردا محتاج نگرداند چندانست مستغرق دارد در گلزار سریع الحسابی خویش نه چون عوام، منتظر مستقبل نباشد، نه‌ری باشد نه ده‌ری که لا صباح عند الله و لا مساء، ماضی و مستقبل و ازل و ابد آن جا نباشد، آّدم سابق و دجال مسبوق نباشد که این رسوم در خطه ی عقل جزوی است و روح حیوانی، در عالم لامکان و لا زمان این رسوم نباشد پس او ابن وقتی است که لا يفهم منه الا نفي تفرقه الازمنه چنان که از الله واحد فهم شود نفي دویی نی حقیقت واحدی

روح را تابان کن از انوار ماه

که ز آّسیب ذنب جان شد سیاه

(۲۷۸۷،۶)

حکایت شب دزدان که سلطان محمود شب در میان ایشان افتاد که من یکی ام از شما و بر احوال ایشان مطلع

شدن الی آّخره

ای بسا زر که سیه تابش کنند

تا شود ایمن ز تاراج و گزند

(۲۹۲۱،۶)

قصه آّن که گاو بحری گوهر کاویان از قعر دریا بر آّورد شب بر ساحل دریا نهد در درخش و تاب آّن می چرد، بازرگان از کمین برون آّید چون گاو از گوهر دورتر رفته باشد بازرگان به لجم و گل تیره گوهر را بیوشاند و بر

درخت گریزد الی آّخر القصه و التقریب

تاجری بر در نهد لجم سیاه

تا شود تاریک مرج و سبزه گاه

(۲۹۲۸،۶)

رجوع کردن به قصه ی طلب کردن آّن موش آّن چغز را در لب جو و کشیدن سر رشته تا چغز را در آّب

خبر شود از طلب او

مور اسود بر سر لبد سیاه

مور پنهان دانه پیدا پیش راه

(۲۹۶۱،۶)

فرق زشت و نغز از عقل آّورید

نی ز چشمی کز سیه گفت و سپید

(۲۹۶۷،۶)

مواخذة ي يوسف صديق عليه السلام به حبس بضع سنين به سبب ياري خواستن از غير حق و گفتن اذكرنى عند

ربك، مع تقريره

پرده کرد آن نکته را بر چشم شه

که از آن پرده نماید مه سیه

(۳۴۸۰،۶)

آن که در چه زاد و در آب سیاه

او چه داند لطف دشت و رنج چاه

(۳۵۰۰،۶)

بیان استمداد عارف از سرچشمه ی حیات ابدی و مستغنی شدن او از استمداد و اجتناب از چشمه های آبهای

بی وفا که علامه ذلک التجافی عن دار الغرور که آدمی چون بر مددهای آن چشمه ها اعتماد کند در طلب چشمه ی

باقی دایم سست شود

فاعل و مفعول در روز شمار

رو سیاهند و حریف سنگسار

(۳۶۱۹،۶)

حکایت آن پادشاه و وصیت کردن او سه پسر خویش را که در این سفر در ممالک من فلان جا چنین ترتیب

نهیید و فلان جا چنین نواب نصب کنید اما الله الله به فلان قلعه مروید و گرد آن مگردید

متوفی شدن بزرگین از شه زادگان و آمدن برادر میانین به جنازه ی برادر که آن کوچکین صاحب فراش بود

از رنجوری و نواختن پادشاه میانین را تا او هم لنگ احسان شد، ماند پیش پادشاه صد هزار غنایم غیبی و عینی بدو

رسید از دولت و نظر آن شاه، مع تقریر بعضه

چون سیه رویی فرعون دغا

رنگ آن باقی و جسم او فنا

(۴۷۱۴،۶)

حکایت آن پادشاه و وصیت کردن او سه پسر خویش را که در این سفر در ممالک من فلان جا چنین ترتیب

نهیید و فلان جا چنین نواب نصب کنید اما الله الله به فلان قلعه مروید و گرد آن مگردید

و سوسه ای که پادشاه زاده را پیدا شد از سبب استغیابی و کشفی که از شاه دل او را حاصل شده بود و قصد

ناشکری و سرکشی می کرد، شاه را از راه الهام و سر خبر شد، دلش درد کرد، روح او را زخمی زد چنان که صورت

شاه را خبر نبود الی آخره

چون درون خود بدید آن خوش پسر

از سیه کاری خود گرد و اثر

(۴۷۸۰،۶)

حکایت آن پادشاه و وصیت کردن او سه پسر خویش را که در این سفر در ممالک من فلان جا چنین ترتیب

نهید و فلان جا چنین نواب نصب کنید اما الله الله به فلان قلعه مروید و گرد آن مگردید

رجوع کردن بدان قصه که شاه زاده زخم خورد از خاطر شاه، پیش از استکمال فضایل دیگر از دنیا برفت

آن چنان که گفت مادر بچه را

گر خیالی آیدت در شب فرا

یا به گورستان و جای سهمگین

تو خیالی بینی اسود پر ز کین

دل قوی دار و بکن حمله بر او

او بگرداند ز تو در حال رو

(۴۹۰۵،۶/۴۹۰۴/۴۹۰۳)

رنگ از دیدگاه علمی در واقع صورتی از انرژی است و عبارت از موج های الکترومغناطیس ساطع شده از ذرات کوچک تشکیل دهنده اتم های اجسام می باشد. در این جهان هستی که هر چیزی دارای سطحی از انرژی است، نور بالاترین طول موج را دارا است.

باورهای متصوفه متفاوت با تعریف علمی انرژی نیست. صوفیان اعتقاد دارند خداوند، بالاترین سطح وجود، سرشار از نور است. البته واضح است که آن نور، نور فیزیکی نیست. نور باعث دیده شدن رنگ ها می شود ولی خود، قابل دیدن نیست و خداوند نیز گرچه پدید آورنده همه چیز است، خود دیده نمی شود و باید از آثارش به وجود او پی برد. همه چیز از آن نور مشتق شده اما خداوند، نور اول است و نباتات، جانوران، انسان و مواد بی جان، هر چه در جهان هست همه از آن نور خلق شده اند. خداوند خود در سوره معروف نور، آیه ۳۵، بر این مطلب صحه می گذارد و می فرماید «الله نور السماوات و الارض» یعنی خداوند نور آسمان ها و زمین است.

تفاوت تصوف با علم، اعتقاد به وجود یک دنیای دیگر است؛ تمامی مخلوقات طبق اعتقادات صوفیه در واقع از جنس نور هستند ولی در اثر هبوط به این دنیای خاکی، مادیت یافته اند. مولانا جلال الدین محمد بلخی رومی در مثنوی معنوی اش چنین می گوید که هدف از زندگی چیزی نیست جز بازگشت به همان نور. این ابیات مشهور مولانا را می توان شاهدی بر این امر دانست:

از جمادی مردم و نامی شدم
وز نما مردم به حیوان بر زدم
مردم از حیوانی و آدم شدم
پس چه ترسم کی ز مردن کم شدم
حمله ی دیگر بمیرم از بشر
تا بر آرم از ملایک پر و سر
وز ملک هم بایدم جستن ز جو
کل شیء هالک الا وجهه
بار دیگر از ملک قربان شوم
آنچ اندر وهم ناید آن شوم
پس عدم کردم عدم چون ارغنون
گویدم که انا الیه راجعون

(۳۹۰۶،۳-۳۹۰۱)

مولانا مي گوید هنگام شب، رنگ ها در تاریکی فرو مي روند و معلوم مي شود که دیده شدن رنگ ها تنها به خاطر تابش نور بوده است. البته اشعار مولانا در همه حال علاوه بر معنای ظاهري، مفهوم عمیق تري را مي رساند:

لیک چون در رنگ گم شد هوش تو
شد ز نور آن رنگ ها رو پوش تو
(۱۱۲۲،۱)

چون که شب آن رنگ ها مستور بود
پس بديدي دید رنگ از نور بود
(۱۱۲۳،۱)

نیست دید رنگ بي نور برون
همچنين رنگ خیال اندرون
(۱۱۲۴،۱)

شب نبد نوري نديدي رنگ ها
پس به ضد نور پیدا شد ترا
(۱۱۲۸،۱)

دیدن نور است آن گه دید رنگ
وین به ضد نور داني بي درنگ
(۱۱۲۹،۱)

که نظر بر نور بود آن گه به رنگ
ضد به ضد پیدا بود چون روم و زنگ
(۱۱۳۲،۱)

در بیان ماهیت رنگ، به نظر مي رسد مولانا که دانشمند علوم عصر خود بوده این اصل علمي را انکار نکرده و حتي تأکید مي کند که رنگ ها از نور به وجود مي آیند و دیده شدن رنگ ها به واسطه وجود نور است. هنگام شب که تاریکی فرا مي رسد با ناپدید شدن رنگ ها مشخص مي شود اگر هیچ رنگي به چشم نخورد به دلیل این است که نوري وجود ندارد. پس در واقع بوسیله تاریکی است که مي توان نور را درک کرد نه به سبب روشنایی. سیاه و سفید نیز مانند تمام اضداد، به واسطه حضور یکدیگر شناخته مي شوند و سیاه که شاید پست تر از سفید به نظر آید لازمه درک سفید است و حضورش ضروري و حتي مهم تر از سفید مي باشد.

مولانا مي گوید رنگ هاي دنيوي مانند روپوشو حجابي هستند که آن نور حقيقي که علت اصلي هر رنگي است را مي پوشانند. در اینجا مولانا دو مطلب مهم را تشریح مي کند؛ اولين مطلب این است که همانطور که نور باعث

رؤیت رنگ ها می شود نور روحانی نیز باعث دیده شدن رنگ های باطنی می شود پس باید نور بصیرت بر دل تابانید تا بینش حقایق ممکن گردد. مطلب دوم این است که همانطور که تا نوری نباشد رنگی به چشم نمی رسد، باید دانست که آن نور معنوی است که سرچشمه پدیدار شدن حقایق الهی می باشد. پس نباید رنگ ها را دید و از یاد برد که علت به وجود آمدن آنها، نور است.

با بررسی آماری رنگ ها در مثنوی و استخراج ابیات مربوط به رنگ، نتایج قابل تأملی آشکار می شود که به آشنا شدن بیشتر و بهتر با اندیشه مولانا کمک شایانی می کند. در مثنوی آبی ۳۱ بار، رنگ ۲۲۵ بار، زرد ۷۸ بار، سبز ۶۸ بار، سرخ ۳۷ بار، سپید ۵۲ بار و سیاه ۱۶۶ بار تکرار شده است. با بررسی در چرایی و چگونگی تکرار و تعدد این کلمات که در بخش های پیشین این تحقیق انجام شد، می توان به نتیجه گیری های ذیل دست پیدا کرد:

1. مولانا خود کلمه رنگ را بسیار بیشتر از هر رنگی از قبیل سرخ و سبز و سفید در مثنوی اش استفاده کرده و این می تواند به دلیل جلب توجه کسی که مثنوی را در دست می گیرد به این نکته باشد که رنگ ها در اینجا به طور جداگانه مهم نیستند. پیام مثنوی، گذشتن از رنگ های دنیا، رنگ الهی به خود گرفتن، به رنگ خیر و نیکی در آمدن در روز داوری و حذر کردن از آلودگی دل با رنگ شر و بدی است. مولانا واضحانه رنگ های این عالم را زیبا و حتی لازم می داند. او یکی از حکایت های مثنوی را با جمله «قصه صوفی که در میان گلستان سر بر زانو مراقب بود یارانش گفتند سر بر آور تفرج کن بر گلستان و ریاحین و مرغان و آثار رحمة الله تعالی» شروع می کند و سپس می گوید:

که چه خسبی آخر اندر رز نگر

این درختان بین و آثار و خضر

(۴، ۱۳۶۰)

اما در جاهای دیگر دیده می شود که مولانا به حذر کردن از رنگ سفارش می کند که بدون شک منظور او رنگ و بوی آلوده به هوس دنیا است.

2. رنگ سیاه در مثنوی بسیار بیشتر از سایر رنگ ها دیده می شود. سیاه حتی در برابر رنگ متضادش یعنی سفید، بیشتر از سه برابر تکرار شده است. این در حالی است که مثنوی، کتاب اضداد است و مولانا از سپید و سیاه، تیره و روشن، عقل و عرفان، علم و دل، جسم و جان در کنار یکدیگر سخن می گوید تا یک را بر دیگری بها داده و راه درست را در مقابل انسان قرار بدهد. البته در عین حال، مثنوی کتاب تیره و تاریکی نیست و شاید مولانا خواسته باشد تابوی رنگ سیاه را بشکند و بدون هراس در هر جا که لازم دانسته سیاه را به کار گرفته باشد. البته در مثنوی در مورد رنگ سیاه سنت شکنی نشده و به آن تقدس اهدا نگردیده است و استفاده از سیاهی در اکثر ابیات در کارکرد متداول این رنگ مانند بدی، پلیدی، شرمساری و گناهکاری به چشم می خورد.

3. تعداد رنگ های موجود در مثنوی را شش و با احتساب خود کلمه رنگ می توان هفت عدد در نظر گرفت. مولانا در مورد رنگ ها وارد مقوله های روان شناختی نمی شود و به پیچیدگی های تأثیر روحی و جسمی آنها نمی پردازد. در مثنوی از اثرات تحریک کننده و برانگیزاننده رنگ قرمز خبری نیست و به این رنگ در توصیفات ساده و مستقیم مانند وصف گل سرخ برخورد می شود. مولانا آبی را در معنای القا کننده آرامش استفاده نمی کند و زرد را بالا برنده تمرکز ذهنی معرفی نمی کند بلکه از این رنگ ها به سادگی برای توصیف آسمان و گل و گیاه و پارچه و لباس استفاده می کند. این امر می تواند رویکرد مولانا به معنای سمبلیک رنگ ها را برساند که همان نظام رنگ هفت گانه در تصوف است و به چهار عنصر اصلی آب و باد و خاک و آتش و تأثیر آنها بر موجودات عالم با سه المان جسم و روح و نفس اشاره دارد.

اولین باری که واژه ای مرتبط با رنگ ها در مثنوی آمده است بیت شماره پانصد در اولین دفتر می باشد. جالب این است که دفعه اولی که مولانا به کلمه ای در رابطه با رنگ اشاره می کند هیچ کدام از رنگ ها را نام نمی برد بلکه خود کلمه «رنگ» را در چهار بیت متوالی به طور مستقیم به کار می گیرد و آن، داستان پادشاه یهودی است که به فکر نابودی مسیحیت بود:

او ز یک رنگی عیسی بو نداشت
وز مزاج خم عیسی خو نداشت
جامه ی صد رنگ از آن خم صفا
ساده و یک رنگ گشتی چون صبا
نیست یک رنگی کز او خیزد ملال
بل مثال ماهی و آب زلال
گر چه در خشکی هزاران رنگهاست
ماهیان را با بیوست جنگ هاست
(۵۰۳،۱-۵۰۰)

همانطور که مشهود است مولانا در مثنوی چهارصد و نود و نه بیت می سراید و به سراغ هیچ رنگی نمی رود و هنگامی که می خواهد برای اولین بار به بحث رنگ ها وارد شود از خود کلمه «رنگ» نام می برد و یا به طور درست تر، «بی رنگی». همچنین در بیت بعدی، «صد رنگی» را در مقابل «یک رنگی» قرار می دهد و سپس سه بیت متوالی در ستایش یک رنگی و مزمت صد رنگی می آورد. غیر از خود کلمه «رنگ»، اولین باری که به یک رنگ واقعی در مثنوی اشاره شده در همان داستان پادشاه جهود است که از سرخ و زرد سخن گفته شده:

گاو را رنگ از برون و مرد را
از درون جو رنگ سرخ و زرد را (۷۶۴،۱)

در بیت بالا، مشاهده می شود که از رنگ های سرخ و زرد در معنای استعاره ای کمک گرفته شده تا گفته شود باید از رنگ (و به طور کلی از ظواهر) گذشت و به عمق و درون هر چیزی نگاه کرد تا متوجه حقیقتش شد. مولانا با استفاده از یک صنعت ادبی رنگین و زیبا هشدار می دهد که باید مواظب کسانی بود که ضمیرشان را در پشت ظاهری آراسته و دروغین مخفی می کنند تا مردم فریبی کرده باشند. سلامت و بیماری گاو را می توان از روی رنگ و علائم ظاهری اش متوجه شد اما صحت یا مرض روحی انسان به همین راحتی از حالات بیرونی اش فهمیده نمی شود. (زمانی: ج ۱ ص ۲۶۸)

این بیت، اولین دفعه است که از رنگ برای توضیح مسئله مهم مدد جستن از راهنمایی های استادان استفاده می شود اما تنها بار نیست. مولانا بارها هنگامی که به یک رنگ اشاره می کند خاطر نشان می سازد که طی طریق با روشنگری چراغ پیران امکان پذیر می شود ولی در پیدا کردن پیر واقعی باید دقت به خرج داد. بسیاری از کاربردهای رنگ در مثنوی برای توضیح اهمیت تمییز مرشد واقعی است و بر حذر بودن از فریب رنگ و رو و ظاهر و ریش و موی سفید شیخ نمایان.

در آیات قرآن و احادیث و روایت های دین اسلام بارها از رنگ های گوناگون و آثار جسمی و روحی آنها صحبت شده است. با این حال، رنگی که بیشتر از همه جلب توجه می کند تعبیر رنگ الهی است؛ تعبیری که در مثنوی نیز وجود دارد. از نظر مولانا بهترین رنگ آمیزی شدن، پاک کردن خود از رنگ تعلقات دنیوی در آمدن به رنگ خدایی است همان طور که خداوند، خود گفته بهترین رنگ همان رنگ الهی است و در قرآن آمده است که «صبغه الله و من احسن من الله صبغه و نحن له عابدون»؛ (بهترین رنگ ها رنگ خدایی است و ما برای او بنده ایم) (بقره، ۱۳۸) و «الصبغه هی الاسلام» (آن رنگ آمیزی اسلام است) (کلینی: ج ۲ ص ۱۵)، به معنی این که دل با ایمان به خدا و عبادت او، رنگ خدایی می گیرد. مولانا می گوید:

رنگ باقی صبغه الله است و بس

غیر آن بر بسته دان همچون جرس

(۴۷۱۱،۶)

مولانا رنگ بی رنگی را بهترین رنگ ها و حتی رنگ خدایی می داند و سایر رنگ ها را بی دوام می خواند:

نه ز گلخن ها بر او ننگی بماند

نه ز گلشن ها بر او رنگی بماند

(۱۲۶۳،۵)

البته مولانا در داستان پادشاه یهودی که قصد ایجاد دشمنی و تفرقه میان مسیحیان را داشت و دوازده دین جعلی از دین یکتای عیسی به وجود آورد، این نکته را خاطر نشان می کند که یک رنگی و یکی بودن، گاهی لازم است مانند آب یک رنگ که برای ماهی خسته کننده نیست بلکه آب اگر رنگی و کثیف باشد او را خواهد کشت:

نیست یک رنگی کز او خیزد ملال

بل مثال ماهی و آب زلال

(۱، ۵۰۲)

می توان گفت از نظر مولانا عشق و نه عقل و استدلال، تنها راه وصال به معشوق است. او در مثنوی می گوید عیسی چنان پاک و یک رنگ بود که هنگامی که پارچه هایی که قرار بود به رنگ های مختلف در آیند را با همدیگر در یکی از خم های رنگرزی ریخت هر یک به رنگی که مورد نظر عیسی بود از خم خارج شدند (و یا طبق روایتی دیگر، همه رنگ ها با هم آمیختند و تمام پارچه ها یک دست به رنگ پاک و ناب سفید درآمدند (نیکلسون، مثنوی جلال الدین رومی: ص ۴۸، ۴۹)). مولانا در این روایت و روایت های دیگر، علت تمام اختلافات میان مذاهب که به جنگ و جدال می انجامد را خود بیان می کند و می گوید «تفاوت ها تنها در صورت روش است نه در حقیقت راه» (در داستان پادشاه یهودی در دفتر اول):

او ز یک رنگی عیسی بو نداشت

وز مزاج خم عیسی خو نداشت

(۱، ۵۰۰)

معنا شناسی، زیباشناسی و روانشناسی رنگ ها در مثنوی، هدف این پروژه تحقیقی است اما نتیجه گیری نهایی پس از بررسی تفصیلی دنیای رنگارنگ و هزار رنگ مثنوی به سادگی هرچه تمام تر به «بی رنگی» ختم می شود و به توحید و به صلح و آشتی و تواضع و خلوص می رسد. رنگ های هفت گانه در مثنوی، پا به پای داستان های حکیمانه اش، راه و روش یکی شدن با همدیگر و با ذات الهی را تدریس می کنند:

جامه ی صد رنگ از آن خم صفا

ساده و یک رنگ گشتی چون صبا

(۱، ۵۰۱)

اعتقاد به رنگ بی رنگی نه تنها در اندیشه مولانا و در تصوف اسلامی و در قرآن بلکه در سایر مذاهب و طریقت های عرفانی نیز از دیرباز وجود داشته است. برای مثال، در «اوپانیشاد» که کتابی کهن در عرفان هند است در مورد رنگ برهما گفته شده است که «و آن نور ذات را بعضی می گویند که سفید رنگ است و بعضی می گویند که صندلی رنگ است و بعضی می گویند که آبی رنگ است و بعضی می گویند که سبز رنگ است و بعضی می گویند که سرخ رنگ است... این چنین سالکان به برهما نرسیده اند چه برهما بی رنگ است. و آن برهمنی بی رنگ را کسی می یابد که از جمیع آرزوها و خواهش ها گذشته است و او را به راه مذکور که راه وحدت است می رسد و دل داننده برهما صاف و روشن شده است.» (اوپانیشاد، ص ۸۱)

رنگ شاید بهترین وسیله برای تشریح وحدت در عین کثرت باشد چون ساطع شدن همه رنگ ها از نور سفید، مثال دقیقی از یکی بودن ذات تمام موجودات کثیری که در جهان وجود دارند را ارائه می دهد علی رغم این که هر موجود، در ظاهر منفرد است. وحدت در کثرت و کثرت در وحدت که چکیده سخنان مولانا است و در بسیاری از صفحات دفاتر شش گانه مثنوی به طریقی تدریس شده، یک نقطه مشترک مهم اکثر مذاهب دنیا است و علی الخصوص یکی از ارکان اصلی ادیان سه گانه تک خدایی می باشد. کیفیات متفاوت الهی در اسماء خداوند در اسلام، درخت حیات در یهودیت و تثلیث در مسیحیت حضور دارند که ظاهراً متفاوت ولی باطناً یکی هستند.

در نهایت، مولانا خود با وضوح تمام و بی هیچ حاشیه ای اصل مطلب را در مورد رنگ ها روشن می کند و چنین می گوید:

هست بی رنگی اصول رنگ ها

صلح ها باشد اصول جنگ ها

(۵۹،۶)

منابع فارسی:

- افلاکی، شمس‌الدین احمد، مناقب العارفين، نشر اقبال، تهران، ۱۳۸۶.
- اوپانی‌شاد، مترجم: محمد داراشکوه، کتابخانه طهوری، تهران، ۱۳۵۶.
- تورات، عهد عتیق، ترجمه تفسیری، نشر انجمن بین‌المللی کتاب مقدس، آمریکا، ۲۰۰۲ میلادی.
- جلال‌الدین محمد (مشهور به مولوی)، مثنوی معنوی، تصحیح: ری‌نولد نی‌کلسون، مقدمه: بدیع‌الزمان فروزانفر، انتشارات امیرمستعان، تهران، ۱۳۷۸.
- زمانی، کریم، شرح جامع مثنوی معنوی، انتشارات موسسه اطلاعات، چاپ هجدهم، تهران، ۱۳۹۰.
- سپهسالار، مجدالدین فریدون بن احمد، رساله سپهسالار به مناقب حضرت خداوندگار، نشر اقبال، تصحیح سعید نفیسی، تهران، ۱۳۲۵.
- سجادی، محمدعلی، جامه زهد؛ خرقه و خرقه پوشی، انتشارات علمی و فرهنگی، تهران، ۱۳۶۹.
- سلطان ولد، بهاء‌الدین محمد، ابتدای نامه، نشر هما، تصحیح جلال‌الدین همایی، تهران، ۱۳۶۷.
- قرآن، مترجم: ناصر مکارم شیرازی، نشر تابان، تهران، ۱۳۸۹.
- کلینی، محمد بن یعقوب، اصول کافی، نشر استوار، مترجم: احمد بانپور، تهران، ۱۳۹۰.
- علامه طباطبایی، محمد حسین، تفسیر المیزان، مترجم: محمد باقر موسوی همدانی، دارالعلم، چاپ دوم، قم، ۱۳۵۵.
- سنن‌النبی، مترجم: عباس وزیری، چاپ چهارم، نشر اسلامی، قم، ۱۳۸۲.
- علی‌ابن‌ابی‌طالب، نهج‌البلاغه، گردآورنده: شریف‌الرضی، محمد بن حسین، مترجم: احمد سپهر خراسانی، نشر اشرف، تهران، ۱۳۵۸.
- عیسی‌ولی، محمد/دیگران، میراث تصوف، مجدالدین کیوانی، نشر مرکز، تهران، ۱۳۸۴.
- لوشر، ماکس، روانشناسی رنگ‌ها، مترجم: ویدا ابی‌زاده، نشر درس، چاپ ۱۲، تهران، ۱۳۷۶.
- مجلسی، محمد باقر بن محمدتقی، حلیه‌المتقین، نشر بارش، مشهد، ۱۳۸۸.
- مدرسی چهاردهی، نورالدین، سلسله‌های صوفیه ایران، انتشارات علمی و فرهنگی، چاپ دوم، تهران، ۱۳۸۲.
- مصنفات فارسی علاءالدوله سمنانی، گردآورنده: نجیب‌مایل‌هروی، انتشارات علمی فرهنگی، تهران، ۱۳۸۳.
- نفیسی، سعید، سرچشمه تصوف در ایران، انتشارات فروغی، چاپ هشتم، تهران، ۱۳۷۱.

منابع ترکی:

GÖLPINARLI, Abdülbaki, *Mevlâna'dan Sonra Mevlevîlik*, İnkılap Kitabevi, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1953.

....., *Mevlevî Adab ve Erkani*, İnkılap ve aka Kitabevleri Koll. Şti., Yeni Matbaa, İstanbul, 1963.

TOP, Hseyin, *Mevlevi Usul ve Adabi*, tken neşriyat, İstanbul, Türkiye, 2007.

منابع انگلیسی:

ANDREWS, Ted, *How to heal with color*, Turgul kten, Arıtan yayınevi, Yn matbaası, İstanbul, Türkiye, 1995.

BİRREN, Faber, *Color psychology and color therapy*, The Citadel Press, New Jersey, USA, 1961.

GAGE, John, *Color and meaning: art, science, and symbolism*, University of California Press, USA, 2000.

GİMBEL, Theo, *Healing through colour*, Burlington Press, Great Britain, 1980.

POLONSKY, Edward, *The doctor prescribes colors*, Kessinger Publishing, Montana, USA, 2004.